

A Magyar Társadalomtudományi Szemle rendeltetése.

Írta: Dr. G AAL JENŐ.

A föladat, melyre az e folyóirat körül tömörült írók vállalkoztak, a mily egyszerűnek látszik első pillanatra, épp oly bonyolult, ha azt valaki fürkésző szemmel közelebbről megtekinti. Az egyesület, melynek közlönyét képezi, a társadalmi tudományoknak, főleg a társadalomtanak, (sociológiának) a tények, tehát a történeti előzményeknek is szem előtt tartásával nemzeti és igazán haladó szellemben való művelését és az ezek alapján kiemelkedő társadalmi politika térfoglalásának előmozdítását tűzte ki céljául. E végből oly orgánusra van szüksége, mely eszméit, fölfogását és törekvéseit nemcsak szabatosan megjelölni, hanem azoknak első sorban a magyar értelmiség minél szélesebb köreiben utat nyitni és állandó otthont biztosítani alkalmas.

Mindenek előtt magának az egyesületnek kell az egész magyar nemzet által maradandó haszonnal folyton szem előtt tartandó társadalomtani igazságokat tisztázni. Annak kell tehát soha meg nem szűnő és beható munkásságot kifejtenie, A társadalomtani igazságod ugyanis határozottan relativus jellegűek, a mit a legjobban bizonyít az, hogy midőn a társadalmi tudományok egy-egy helyen jól, sőt talán kiválóan bevált tanításait a maguk nyersségében alkalmazták mások, más viszonyok között, igen sok esetben óriási károkat, néha valóságos nemzetpusztulást idéztek föl velők.

A társadalmi tudományoknak ez a viszonylagos természete mindazáltal azoknak sem tudományos becsét, sem használhatóságuk lényegét nem támadja meg. A tudományos érték biztosítása azonban itt és minden nemzet részéről a valónak megfelelő, odaadó tényleges művelésüket kívánja, mert a társa-

dalomtani igazságok ezért nem különböznek a többi tudományos igazságoktól lényegben, melyeket, hogy tisztán láthatók legyenek, nem adott czélzatok számára kell kutatni,, hanem azért, hogy minden téren meg tudjunk felelni erre a kérdésre: mi van? A tiszta tudomány rendeltetése tehát itt is: tudni a tudás kedvéért.

De mivel a tudományos igazságok alapja, a társadalmi életjelenségek a mi esetünkben, folyton, néha nagyon gyorsan változnak, világos, hogy kutatásuknak is szakadatlanak és olyannak kell lenni, mely a mindenkor adott helyzeteket, viszonyokat és körülményeket, a nemzet külső létföltételeit és lelkületét, szüntelenül lelkiismeretesen tekintetbe veszi. A közös emberi természet mellett .ennélfogva a nemzeti sajátságok is érvényesülni fognak az ily positivus alapon mozgó vizsgálatok eredményeiben. Ebből kétségtelen, hogy egy nemzet sem kaphatja másoktól készen, hanem a saját jóvoltáért erre hivatott fiai tján kénytelen a lehető tárgyilagossággal és kitartó munkával önmaga megszerezni és világlatban tartani azokat. Különben a társadalmi élet irányítására szolgáló és annak szabályszerű működéséhez csakugyan mindig nélkülözhetetleneknek bizonyuló szilárd elvi támpontjai soha sem lesznek.

Igen magasztos, szép hivatása van tehát a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, melyet eddig egyetlen más intézmény vagy társaság sem szolgált a maga elhatároltságában és teljességében. Ezt a hivatást széles körű megfigyelések, meg nem álló adatgyűjtés és szakszerű adatfeldolgozás nélkül persze nem fogja betölthetni. Mindezt már a legközelebb jövőben célirányosan szerveznie kell, és egyes szakosztályainak valóságos socialis akadémiai tevékenységet kellend e végből kifejteniük. Nem a legkisebb és legsürgősebb teendője lesz egy megfelelő sociologiai-központi intézet teremtése és annak támogatására hazánk összes társadalmi érzékkel bíró erőinek s minden önzetlenül működni hajlandó közművelődési tényezőjének megnyerése. Az önismeret az egyes emberre nézve is nehéz dolog, tehát fokozottan az az oly nemzeti közösségekre nézve, melyek abban soha sem gyakorolták magukat. Mindezen kutatások alaposan földerített és megbírált eredményeit világos, lehetőleg megkapó közlések által közkinccsé tenni egyik fő rendeltetése ennek a folyóiratnak.

A tiszta tudomány művelése mellett föladatunk e részben egy lépéssel közelebb jutni az élethez is és annak gyakorlati céljai számára nem kész utopításokat, a mi kevésbé lenne hasznos, mint szem elől nem tévesztendő irányelveket fölállítani. Valamint az orvosi tudomány és praxis nem merül ki a vények szolgáltatásában, úgy recipéket magukban véve egy nemzet társadalmi élete számára sem lehet nagy előny nyújtani, ha nincs, aki azokat az egyes esetekben alkalmazza és ellenőrzi. Nagy tévedés ugyanis azt hinni, hogy a kérdések megoldásának absolutismusával valami nagy és maradandó jót tehetünk. Az emberi élet szövevényessége mindig több és több fölvilágosított egyénnek öntudatos, összhangzó cselekvőségét követeli. És a társadalom terén már mi is ott tartunk, hogy az egész magyar hazafias értelmiség közreműködésére van szükség, ha socialis fejlődésünk egészséges irányát biztosítani kívánjuk. Minden igaz magyar ember jobb meggyőződése alapján apostol kell hogy legyen e tekintetben, ha a távolibb és közel múltban elhanyagolt zömét népességünknek vissza akarjuk adni a nemzetnek.

Mindig állott, de különösen igaz ma, hogy a socialis kérdés voltaképp semmi más, mint társadalomethikai kérdés. Csakhogy a kötelességek kisebb vagy nagyobb kátéjával ezt a kérdést megoldani nem lehet. A kötelességet ismerni és – főleg tömegesen – teljesíteni, két egymástól nagyon különböző dolog. Ehhez a tudaton kívül a végrehajtás képessége és készsége is szükséges. Azért, aki hasznos socialis politikát akar itt csinálni, annak mindenekelőtt a társadalmi érzéket kell nagy mértékben fejlesztenie nálunk is.

A történet tanúsága szerint ez a vállalkozás nem reménytelen. Hány esetben történt, hogy züllő félben levő nemzetek a sír széléről tértek vissza és ismét jeles nemzetekké váltak? De minden ily esetben egyet meg lehet állapítani, azt, hogy az ily megújuló népben megint fölbredt és megerősödött valami, amit sem a politikai hatalom, sem a gazdagság ereje, sem a magas külső műveltség varázsa nem pótolhat, a nemzeti élet-ösztön. Ez eredetileg a fönmaradásért folytatott első életküzdelmek eredménye szokott lenni. Azok hosszabb időre edzik meg sok életre való részét a nemzetnek. De ha a körülmények ezeket a legbecsesebb elemeit megritkították, a később beállott

tusák a létért s az azokból merített üdvös tanulságok újból megajándékozták azzal a nemzetet. Ez a nemzeti életösztön pedig abban áll, hogy a nép minél több egyéne külön-külön és szerves közösségeikben mélyebb gondolkozás és nagyobb nehézségek nélkül, mintegy tapintat által vezetettve, önkéntelenül és megszokásból túlnyomólag azt tegye, ami neki és a legnagyobb szerves közösségnek, melyhez tartozik, hosszabb időt és gyakorlatot tekintve, mindig a leghasznosabb. Millió és millió családban érvényesülve ez életösztön, a föltornyosult nehézségeket is képes legyőzni és az ilyennel megáldott kisebb nemzeteket a netán ellenséges nagyobbak hatalma sem tudja megsemmisíteni, hanem, számba vévén, szövetségeseivé teszi őket. A népek óceánján vad hullámok verte szigeteket képező nemzetünk életösztöne, mely ezer éves múltja alatt szükségképp többször sikerrel jelentkezett és érvényesült, az újabb időben aggasztóan megfogyatkozott. Nemzeti életünk rendkívüli nehézségei leginkább azért tűnnek föl oly ijesztő módon korunkban. Ahelyett, hogy, mint az elsőrendű életösztönnel dicsekvő angolok, még hátrányainkat is előnyre fordítanók, természetes előnyeink is. hovatovább hátrányainkká válnak. Sőt több irányban mutatkozó kétségtelen haladásunk is emiatt nem lehet egyenletes. A tapasztalás azt tanúsítja, hogy majd csökönösen elmaradunk, majd pedig ugrásszerű rohammal akarjuk, illetőleg vagyunk kénytelenek mulasztásainkat pótolni. Pedig nemünk természetének nem ez, hanem a haladás és a conservatismus észszerű váltakozása felel meg. E mellett huzamosabban tartathatjuk meg azt, a mit a múltban nagy erőfeszítéssel alkottunk s a mi jónak bizonyult. Azért a legfőbb gazdasági törvények a lex miniminek, a népek életében az a követelménye, hogy idejében távolítsuk el intézményeink korhadt, elavult és magukat túlélt részeit, mivel a maradiság azzal az óriási veszéllyel fenyeget, hogy a múlt sok, még mindig becses alkotását a rohamos átalakulás elsepri. A magát öncézlnak tekintő újítás nincs tekintettel a lehető pusztulásra, melyet maga után von, s lehetlenné teszi a fontolva haladást, mely csak akkor újít, ha, mindent összevéve, legalább kárt nem csinál vele. Az ilyen kapkodás természetes következménye és biztos jele annak, hogy nemzeti életösztönünk megfogyatkozott, a minnek bizonyítéka az is, hogy értelmökét régen vesztett jelszavak

uralma alatt állunk, melynek benső tartalmával alig, de formuláikkal annál inkább törődünk. Ez nem volna lehetséges ha nemzeti életösztönünk kielégítően működnek.

Már most az a kérdés, hogy ki és mi adhatja azt nekünk vissza? A felelet reá ez újabb kérdésben foglaltatik: vajjon ki törődik javunkkal széles e világon? Nem kaphatjuk meg azt tehát újra, ha csak, a magyar értelmiség zöme nem tér ismét magába.

Ehhez az értelmiséghez, annak eszéhez, szívéhez, lelkiismeretéhez, sőt jól fölfogott önérdékéhez szólni a kijelölt irányban képezi másik főrendeltetését Szemlénknek. A tömegekkel mi néhányan, sőt néhány százan sem bírunk, mivel azzal nem élünk folyton együtt s vele csak kis mértékben, kivételesen érintkezhetünk. Ellenben nem akarunk letenni a reményről, hogy, ha a tudomány fáklyájával tárgyilagosan megvilágítjuk a mai tarthatatlan társadalmi helyzetet, melynek komolyságát és való természetét ma sok, különben jó érzésű és becsületesen gondolkodó hazafi sem látja, akkor hazánk minden nagyobb és kisebb helye számára folyton szaporodó apostolokat fogunk a nemzet társadalmi megújulásának szerezni.

Sem fáradtságot, sem áldozatot nem akarunk kímélni, mert tudjuk, hogy ez idő szerint szükségesebb, tehát hasznosabb, munkát nem végezhetünk, mint ha a magyar társadalom lelkiismeretét, kötelességtudatát és erélyét, szóval a magyarság nemzeti, életösztönét fölébresztjük és megszilárdítjuk. Kutatni, vizsgálni, bírálni, összehasonlítani fogunk minden hazai és idegen, minden belső és külső mozzanatot, melynek alapos ismerete fontos e célból. Az igazságot egészen akarjuk látni magunk is és a szeretet kíméletével, de őszinteségével kívánjuk megmondani, hogy az igaznak, a valóznak, a szükségszerűnek és elkerülhetetlennek helyes fölfogása és tette kész megszívlelése minél szélesebb körökben lehetővé váljék.

A nemzeti egységnek és emelkedésnek viszonyaink közt legfőbb biztosítékát a magyar politikai nemzeti gondolat megvalósulása képezvén, a magyarság nem elfogult, hanem igazán jogosult önbecsülésének és mások előtt való kétségtelen tekintélyének, mely csak mint a mindenféle valódi fennsőbbségnek nyújtott önkéntes meghódolás bír értékkel nagy horderejét hangsúlyozni és kimutatni nem szünendünk meg. Az önző

érdekek szülte ellenséges érzelem nem könnyen változik át szeretetté, és a magyarság is érvényesülése közben azért sem lehet népszerűvé, mert már létele is sok mindenféle ellenérdekbe ütközik. Azt tehát kiérdemelni nem érdemes, mert határos az öngyilkossággal, de a tekintélyt – föltételeinek megteremtése által – ki is lehet erőltetni. A nemzetek boldogulásához az teljesen elegendő, de egyúttal nélkülözhetetlen is. Minden, valóban hasznos emberi, családi, polgári és gazdasági erény, melyek voltaképp karöltve járnak, a mondottakban bennfoglaltatik, a fölhozottak után ennél fogva egyszerűen utalhatunk arra, hogy íme ez tudományos és gyakorlati rendelkezése e folyóiratnak.

Midőn .azt első számával nehéz, de fontos útjára bocsátjuk, magunknak, a kik kizárólag magasbb kötelességérzetből munkatársaivá szegődtünk, erőt és lankadatlan buzgalmat, de egyúttal a szent ügy által keltett minél gyakoribb ihletet is kívánunk; tisztelt olvasóközönségüinktől pedig azt kérjük, ami nélkül összes becsületes és önzetlen törekvéseink dugába dőlnének, hogy megfelelő fogékonysággal, jóakaró figyelmében részesítsen bennünket.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendői.

Írta és fölolvasta 1907. decz. 10-én
Dr. APÁTHY ISTVÁN.

Volnék Fra Girolamo, a máglyahalálra kész Savonarola, bejárnám, mint hajdan ő Firenzét, én is ezt a hívságos Budapestet, hogy fölkeltssem az emberek lelkiismeretét.

Nem az egyházat ostoroznám, nem a túlvilági üdvnek elvesztet siratnám és nem a kárhozat kínjait tárnám hallgatóim, elé. De ostoroznám sokszoros mulasztásait azoknak, akik ezt a közönséget s az egész országot társadalmi téren vezetni hivatvák. Föltárnám a jelen nyomorúságát, amelynek pedig nem kellene lenni s amelynek czifra takarójára fordítanak anyagi és erkölcsi erőket annyit, hogy belőlük a bajoknak orvossága is kitellenék. És lefesteném elmúlt nemzetek szomorú sorsát: a magyart, ki hontalanná lett, mert nem akart eléggé magyar lenni, míg hona volt. És meggyőznék mindenkit arról, hogy állami szervezettől, kormánytól hiába várja a magyar jövőbiztosítását. Az állami szervezet nem olyan csudás valami, hogy elvégzetté tehesse és jól elvégzetté, amit a polgárok elmulasztanak. Kormányunk nekünk lehet még oly nemzeti, azért sokáig nem lesz, és ki tudja, lesz-e valaha annyira magyar és annyira csak magyar, mint amennyire rajtunk áll, hogy magyar legyen a társadalmunk. Maroknyi magyarság, szét is szóródnánk talán akkorára: ki elköltözik Amerikába, ki átöltözik oláh gubába.

Talán én is oda állítanám a lengyel példát; de érette nem csak a »nye pozwolim«-ot tenném felelőssé. Hanem elmondanám, hogy Lengyelországot, az elhallgattatott nemzet zokogása közben, lengyel kormányférfiak árulása darabolta föl azzal az ürügygyel, hogy békét, anyagi jóllétet biztosít az agyon sanyargatott népnek. Megtehették, mert nem volt lengyel tár-

sadalom. Most, csak most alakul, most szervezkedik és, mire meg lesz, Lengyelország is újra lesz. Mert hiába poseni kisajátítás és nyelvtilalom; hiába a varsói rendőrkarok; hiába Galiciában az osztrák mézes madzag és lengyel urak hiúságának legyezése: sudár fa nő még a törzsből, melynek gyökereit nem lehetett kiirtani. Nem az állami szervezet teszi, mély a nemzet ártalma nélkül is merőben átalakulhat; nem is a kormányférfiak atyai szíve, mely nem mindig fordul a legméltóbbak felé, – hanem a nemzeti társadalom. Valamilyen társadalma van szükségképpen minden népnek; de az a nemzeti továbbfejlődésnek, a nemzeti fönmaradásnak csak úgy lehet alapja, ha maga is nemzeti. A mi társadalmunk nem magyar és még kevésbé egységesen magyar. Ne akarjuk majd mi is akkor tenni magyarrá, mikor már nem lesz Magyarország!

Mindezt elmondanám, nem így, erőtlen hangon, hanem úgy, hogy viharként söpörjön végig szavam az országon De hát nem olyan időket élünk, mint hajdan. Tisztító szelek, aminők egy-egy állam egész közéletét átalakították, ma már nem igen járnak. Nekünk, Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, talajt nem is annyira az érzelmek, mint inkább az értelem világában kell keresnünk. Szigorúan tudományos rendszer szabja meg teendőinket: Nincsen az élettudományoknak olyan törvénye, amely ellenkeznék azzal, amit mi az emberi továbbfejlődés alaptörvényeként ismertünk föl; azzal, hogy a fejlődésnek az emberiség számára csak nemzetenként szétterő irány vonalai, vannak; hogy a fejlődés mindenütt a nemzeti gondolat megnyilvánulása. Már pedig nem állhat meg semminő társadalomtudományi tétel és rombadőlnék a legpompázóbb rendszerek is, ha azok bármely élettörvénnyel ellenkeznek, ha azokra az élettudományoktól biztosan megállapított legkisebb adat is reá sújt. De viszont nincs az ember lelki világának, tehát az emberi társadalomnak sem olyan jelensége, amelynek a testi élet törvényei, a testi életjelenségek e l e g e n d ő magyarázatát adnák. Vannak az élettudományakon kívül a legkülönbözőbb lelki vagy társadalmi tudományokból nyert erősségeink is olyan számban és olyan súlyosak, hogy bátran a szemébe nézhetünk azoknak, akik egy általános emberi fejlődést különleges nemzeti irányzatok nélkül is lehetőnek, sőt egyedül munkálандónak tartanak.

Ítéletért az értelemhez folyamodunk, ámbar tagadom, hogy az értelem nagy művei valaha az érzelmek vívódásai nélkül jöhettek volna létre. Az alkotó természettudós arcza is lázban ég, az ő keblét is új érzelmek árja dagasztja, midőn tekintetét a végre fölfedezett látható jelekre szögezi, midőn a végre megmérhető tényeket tartja kezében. Aki csak érti, hogy mire vállalkoztunk, de nem érzi is, abból soha sem lesz igaz munkatársunk. Sok dologban, már jóval az értelem előtt, érzelmek kényszerítenek reá, hogy a természet törvényeinek meghódoljunk. A nemzeti érzés is természeti törvényre, az emberi továbbfejlődésnek egy nagy törvényére figyelmezteti még a gondolkodni nem tudót is. Hiánya erkölcsi fogyatkozás, egyike az erkölcsi érzék betegségeinek, mely kétségkívül kapcsolatos az idegrendszernek valami testi fogyatkozásával is.

Akiben nincs nemzeti érzés, annak hiába beszélünk. De én tudom, hogy sokakban van olyanokban is, akik tagadják, mert elhitették velük, hogy az az értelmiségnek, az emberi fejlődésnek alacsonyabb fokát bizonyítja. Az ilyennel talán azt is el lehetne hitetni, hogy az iskolában megnyomorított mai ember szemének romlása is magasabb fejlődés jele, holott csak ifjú éveink sajnálatos körülményeinek folyamánya és a még gyorsabb, egészségesebb fejlődésnek egyik legnagyobb akadálya. Persze tudom azt is, hogy a nemzeti érzés azokban sincs meg mindenki, akik fennen kérkednek vele.

Akik azonban érzelemben csakugyan egyek velünk, azok megbocsátják nekünk, ha őszinték vagyunk is. Ha elmondjuk, hogy hazugságok enyve ragasztja össze, amit magyar társadalomnak ma csak gúnyolni lehet. Meg kell mozdítani és széthull 5 hidegben lepattog, melegben összeszárad az enyv. Számára az egység látszatát a mozdulatlanság óvja meg s a lelki közönbösségnek langyos levegője.

Hol az a hatalmas kéz, mely nem átall főzni, faragni, hogy összeékelje és csavarokkal összerója az egybevalókat és kíméletlenül szétörje az össze nem illők kapcsolatát? A mely kellő ismerettel tudjon és merjen is belevágni a jajgató húsba, hogy kivesse a kórost; amely tudja gúzsba kötni a tört csontjaikkal is izgága tagokat, amíg össze nem fornak a csontok? Valaha volt ilyen kéz: a Széchenyi István keze volt. Ma

sokaknak kell összeállnunk, soktagú egyesületnek, hogy pótoljuk azt, aki, sajnos, azóta nem született újra.

Magyar társadalom tehát nincs. És mert nincs, merheti magát Széchenyiről nevezni olyanok társasága is, kik a társadalomban a különválást munkálják, nem az egységet. Vannak tömegek, vannak társaságok és van »a társaság«. A tömegnek csupa olyan a vezetője, akik benne a társadalomellenes ösztönöket szítják s a magyar érzést eloltják: a tömeg nem illeszkedik bele egy egységes magyar társadalomba, mert arra való szervezete nincs. A társaságok nem törődnek vele, az »a társaság« pedig a magyar társadalomnak megtagadása.

Sokszorosan nehéz a helyzete Egyesületünknek, mikor, tanulmányozva emberi létünknek az élettörvények uralma alatt álló, megváltoztathatatlanul adott alapjait; kutatva az állatból emberré válás tünetényeit a régen múltban s a most születő jelenben; föltárva nemzeti múltunkat s annak kapcsolatát a világtörténelemmel; megismerve nemzetünk adott helyzetét a földön, melyet számára Árpád kijelölt, Attila s az avarok khánjai előkészítettek; átvérve népünk lelki életét: meg akarjuk ismerni nemzeti fejlődésünk eddigi törvényeit, hogy megláthassuk a továbbfejlődésnek a magyar nemzeti gondolattól megszabott irányát és így megállapíthassuk, mi kedvez annak a fejlődésnek, mi biztosítja, mi gyorsítja és mi gátolja, mi tenné talán, ha előrelátással idején el nem háritjuk, lehetetlenné. Ügyünk igazába és hivatásunkba vetett erős hittel, szegyenkezés nélkül, személyekre való minden tekintetektől távol és pártatlanul fogjuk megfigyelni a közélet jelenségeit. Majd rostáljuk őket a szerint, a mint a nemzeti továbbfejlődésre kedvezők vagy kedvezőtlenek. És szerény szóval, de hangosan is, ha kell, figyelmeztetjük, akit illet, mit gátoljon s mit mozdítson elő. Fölszólítunk minden jó magyar embert, hogy lépjen velünk együtt a tudományos emelvényre, melyet megfigyeléseinkhez mind magasabbra alkotandunk. Több szem többet lát, több szó távolabb hangzik s, ha egyet mond; úgy érthetőbb is.

De sajnos, itt egy kezét látunk, majd keztyűset, majd munkában föltöröttet, ott egy kampósbot nyúlik felénk, hogy az emelvényről visszarántson. Az egyik vastag könyveket dobál utunkba, hogy megbotoljunk; számunkra a másik az utcza sarát tartogatja. Van, aki zsebére üt, ha meglát; még jó, ha

csak a homloka előtt végez kezével holmi sokat mondó mozdulatot.

Ha magunkban akarnánk menni, szóval, jellel nem törőd-nénk, csak mennénk tovább. Tudományos bűvárlataimhoz nem kérek útítársat s nem bánom, ha korom nem ért meg. De a Magyar Társadalomtudományi Egyesület útjain nem akarunk egyedül s nem akarunk kevesen menni. Abban, a mire törek-szünk, nem érünk rá várni egy távoli holnapig. Nem elméle-teket szőni csupán, hanem tenni, hatni is akarunk, és pedig a mai nemzedékre, nem egy jövődre. Meg kell tehát állnunk a rágalom előtt és szembe kell szállnunk a gyanúval.

Furcsa és szomorú világot élünk itt ma szép Magyaror-szágon! Járom a várost és látom a karácsonyi holmival már megtölt kirakatokat és látom odább az emberekkel teli pálinka-méréseket. Látom a boltok előtt irigykedő szemmel álló mun-kást és látom, mint hagyja a csapszékben azt, amiből, ha ka-rácsonyig összegyűjtené, ő is vehetne ajándékot övéinek. Nézte-e valaha több irigykedés a másét, és vertek-e valaha többet má-morba az irigykedők? És volt-e valaha bizalmatlanabb a nép a maga természetes vezetői iránt és szívott-e valaha, művelő-dés helyett több szellemi mérget magába? Bízik a kuruzslók-ban, akik utolsó filléreit kicsalják, és megkövezi az orvost, aki még az orvosságot is ingyen kínálja néki.

Az általános elégületlenség, az egymástól való elidegene-dés mind nagyobbá lesz. Az »elnyomott« osztályok, a melyek-nek érdekében írták zászlójukra az újabb történelem legnagyobb alakjai a szabadság, egyenlőség és testvériség hármasszavát, hovatovább maguk lesznek az elnyomókká és békókba verik az egyéni szabadságot, megtagadják az egyenlőséget és kiölik a lelkekből a testvériességet. Nem föl szabadulni, hanem uralomra jutni akarnak: az uralmon nem osztózni, hanem onnét másokat elűzni. »Kelj föl, mert én akarok leülni; vesd le, hogy én ve-hessem föl! «

Néha-néha megszáll a kétség, hogy, akik a saját javaik föláldozásával, a saját helyzetük kockázatával szolgálják az úgynevezett népijólétet, nem járnak-e rövidesen úgy, mint ama francia aristokraták, akik a Diderot-k s a Rousseau-k lelkes híveivé szegődtek, a francia forradalmat a saját engedékeny-

ségük által lehetővé tették és végezetül a guillotine alá hajtották a fejüket.

A mai társadalomban is mindjárt többen megtalálnák a helyüket és kevesebben volnának boldogtalanok, ha kevesebben néznék mindig a másét és többen igyekeznének kiélvezni a magukét. Az életnek csöndes és mindennapi folyásában nagy gyönyörök rejlenek. A külső tényezők legfőljebb kiváltják bennünk, de nem teremtik meg a boldogságot. Alapja az összehangozás vágyaink és adott helyzetünk között. Ameddig a vágy csak helyzetünk javítására ösztönöz, boldogságunkat sem zavarja meg; de megölte, mihelyt a vágy a mások helyzetének irigylésévé fajú.

Az irigykedésből sarjadzik a gyűlölség s a gyűlölségből a gyanú. Irigység, gyűlölködés, gyanú: ez a pokoli háromság uralkodik társadalmunk fölött. De vannak még más istenei is: a kicsinylés, a gúny s a léhaság.

Gúnyolni, kicsinyelni mindent, de mindennek a végében a saját hasznot keresni; nem tartani érdemesnek semmit a teljes odaadásra, nem lelkesülni semmiért, de indulatba jönni a legcsekélyebb dolog miatt! Nem vesznek semmit se komolyan, kételkednek mindenben, röstek bármit is igazán megtanulni, de esküsznek a jelszavakra és futnak utánuk. Úgy tesznek, mint az istentagadó, aki semmiféle földöntúli lényben nem hisz, de pénteken nem ül vasútra. Ahol a hit kiveszett, ott még termékeny talaja lehet a babonának; akik nem hajolnak meg a tudás és semmi komoly bizonyíték előtt, azok még hallgatnak a jelszavakra. És valamint hogy kardmarkolat lett a körösztből az emberek kezében egykor, úgy lesz ma igazság helyett hazugság, orvosság helyett méreg a megfordított jelszavakból.

Belsőleg szétszakadozott, száz kelevénytől lázas társadalom: mi alakított így át bennünket? A negyvenes évek társadalma, mely akkora áldozatokat tudott hozni, nem volt ilyen; a szenvedő ellenállásban oly szívósan kitartó ötvenes és hatvanas éveké sem; de még a hetvenes években is hittek és nem gúnyoltak ki mindent az emberek.

Hát csakugyan olyan korhadt a mai társadalom, oly élehetetlen a mai vezető osztály, hogy a társadalomnak össze kell omolnia, hogy a vezetőknek le kell mondaniok a vezetésről? Néha engem is elfog a keserőség, de fölemelt karom megáll,

mielőtt lesújtana. A kik csak rombolni akarnak, nem gondolják meg, hogy a francia forradalom romhalmazából se nőtt ki más, mint a francia császárság, mint a régi uralomnak új alakulása, mely vérrrel szórta tele Európának minden csatamezőjét és maga után engedte jönni ismét a régi elnyomatást. Változás csak az elnyomók soraiban állott be, de nem az elnyomásban. És ha itt Magyarországon sikerülne megdőnteni az eddigi rendet, vajjon egy megújhodott magyar nemzet nőne-e ki a romok alól? Ki biztosít, hogy azok a romok nem volnának-e nemzeti létünk sírkövei? .

Az emberi fejlődésnek is meg vannak a maga kérlelhetetlen törvényei, melyek minden nemzetre nézve külön alakulnak, egymással nem ellentétesek, de nem egyformák és nem egyaránt, minden nemzetre egyformán alkalmazhatók. Erőszkolni, siettetni azt a fejlődést éppen úgy nem lehet, mint a hogyan nincs hatalom, mely egy megszabott idő előtt kikelésre bírja a tojásból a csirkét. Szent a meggyőződés, hogy, ha valamely társadalmi forradalom vérbe fojtaná az eddigi rendet s eltemetné, az emberi fejlődés, nem tenne nagyobb lépést előre, sőt talán néhány lépéssel el is maradna. Némelyik nemzetben végkép megakadna, a fejlődésnek egy-egy irányvonala megszakadna, s egy-egy nemzeti gondolat eltemetődne. És hátha a miénk is azok között volna? Sok elfogulatlan gondolkodó vallja ma már, hogy, amit az emberiség a francia forradalom óta haladt, annyit, vagy annál többet haladt volna a francia forradalom nélkül is. Érne kell az igazságnak is, és nem érlel sem a vér, sem a gyűlölség. De igenis érlel, mert egymáshoz közelít és megtermékenyít: a szeretet.

Ez a hit, s ez az érzés ad nekünk bátorságot, hogy a rombolókkal szemben a megtartásra egyesüljünk; hogy papjaivá legyünk egy olyan oltárnak, melynek takaróját a gúny választóvize rongyokra marta s, amelyről előbb még el kell kergetnünk azokat, akik reá álltak, hogy onnét káromolják. Az én bizodalमत növeli még egy más hit is. Nem tehetek róla, de ki kell mondanom, hogy az utolsó harmincz esztendőben, mely a hazai közszellemen akkora pusztítást végezett, a közügyek irányításában egy vagy más módon nagyon is nagy része jutott olyanoknak, akiknek mindegy, hogy ők magyarok-e ma és magyarok lehetnek-e még holnap is. Én azt hiszem, magától is

meggyógyulna mindjárt sok bajunk, ha azok az irányítók magyarabbakká lennének nemcsak nyelvben, hanem abban a szel­ lemben is, amelyet a Bocskaiaktól, Rákócziaktól, Széchenyitől, Kossuth Lajostól és Deák Ferencztől kell megtanulni.

Úgy vélem, az elmondottakkal eléggé meg is jelöltem az álláspontot, melyet Egyesületünk az ellenséges politikai, társadalmi és tudományos irányzatok között elfoglal. Tudom, olyan dolgokat mondok el, amelyeket már egyszer, másszor, sokszor is elmondottam és elmondottak többen is. De veszem őket oly komolyan, hogy nem tartok sem unalomtól, sem nevetségtől. Cato nem látta meg a senatorok mosolygását, midőn század­ szor is elmondotta a *ceterumque censeo*-t. Legföljebb alkal­ matlan leszek; ezt tudom, de ettől igazán nem félek.

Hát igen, mi a mai közélet tervtelensége, összeviesszása, gúnyolódása és rágalmai közepett mentsvárat, menedéket aka­ runk építeni minden jó magyar embernek, aki bízik a nemzeti továbbfejlődésben, meg akarja velünk annak törvényeit ismerni és kész megtenni mindent, hogy annak föltételei biztosíthatók, akadályai elháríthatók legyenek. Tárgyilagos, tudomá­ nyos alapot akarunk, amelyről építhessük a jö­ vendőt, holott mások csak rombolják a jelent. Azt hisszük, jobb volna, ha kevesebben igyekeznének vezetni és többen akarnák szolgálni a magyar társadalmat: mi magun­ kat ehhez fogjuk tartani.

A minden áron vezetők közt vannak azok, akik a magyar tudományt, a magyar társadalmat és közéletet *tabula rasa*-nak hiszik, amelyre háborítatlan írhatják, a mi nemcsak hagyomá­ nyoktól, de tudománytól is igazán szűz lelkükben csudás módon megfogamzott. Én nem fogadnám el azt a dicséretet, amelyben a magyar nemzetet *ACHILLE LORIA*, előszavában »A sociologia feladata és iskolái« című műve magyar fordításá­ hoz, részesíti: »De a fiatalabb népek« úgy mond »kiket nem tart békójában az emlékek és a hagyományok súlya, akiket nem fojt meg az iskolák s az akadémiák halálos levegője, azzal a megbecsülhetetlen szellemi szűziességgel rendelkeznek, amelyből egyedül csírázott ki az alkotó vakmerőség és az életet adó megújulás. Ők, egyedül ők, vágthatják pusztító fejszéjüket a múlt rozoga épületébe és emelhetik föl romjain az örök igazság és igazságosság napfényben úszó várát.«

Úgy gondolom, ez a dicsért bátorság sehol sem kevésbé jogosult és kevésbé észszerű, sehol sem volna oly végzetes eredményű, mint éppen Magyarországon. Bennünket nemcsak hogy békójában tart az emlékek és hagyományok súlya: de sokszor átokkal nehezdednek reánk a múltak bűnei is, amelyeknek hatását a mai nemzedékre nem orvosolja az, ha letagadjuk, vagy nem vesszük figyelembe. A mi múltunk 400 év óta a nemzeti létünkért folyt küzdelmek szakadatlan láncolata, szabadságunk kivívásának és elalkuvásának szüntelen váltakozása. Szinte csoda, hogy nemzeti létünk a le-le vágott törzsből annyiszor, újra meg újra kisarjadt. Ha nem isteni gondviselésnek, hát csak azoknak a mély gyökereknek köszönhetjük, amelyeket Magyarország talajába az Árpádok, alatt, a világ e legdicsőségesebb fejedelmi házának uralma alatt hajtottunk. Nem engedhetjük múltunk földjét föltúrtni azért, hogy ama gyökereket titkon rágó pajorokkal megrakják. Bennünket, akik a Magyar Társadalomtudományi Egyesületbe sorakoztunk, éppen ez választ el a legjobb hiszeműektől is azok közül, akik a magyar viszonyokat bozóttal benőtt olyan gazdátlan teleknek tekintik, ahová, idegenből hozott társadalmi ábrándok csemetéit mindenki szabadon ültetheti el; ahol, hogy helyet kapjon, mindenki azt vághatja ki, amit éppen akar.

Mi különben sem tartozunk egyik párthoz sem és tőlünk minden szélsőség egyaránt idegen; de főleg az előbb említett szempont okozza, hogy nincs közünk sem a vörös, sem a fekete socialistákhoz, mint ilyenekhez; megbecsüljük ugyan egyenként mindeniket, mint magyar embert, – az ő magyarságának fokmérője szerint.

Sokan rossz néven vették tőlem, de nem bántam meg és nem is fogom soha, amit néhány év előtt egy ünnepi alkalmalmonddal monddttam, hogy én, részemről, tíz taliánért sem áldoznék föl, ha a római pápa székében ül is, egyetlen hajdúdorogi magyart. Mert katolikus vagyok ugyan, de először magyart. Igyekszem felekezetem és egyházköztségem érdekeit híven szolgálni, amennyiben ott is a fölvilágosodás, az embe-riesség, a türelem s a másokért való munka ígét, de mindenek fölött ott is a magyarság követelményeit hirdetem s az idegen hatalomtól nem korlátozott nemzeti továbbfejlődés vágyát igyekszem ébren tartani. De nem annyira azért, mert katolikus,

hanem mert magyar vagyok és mindenünket magyar kézben szeretném megőrizni, nem vágatnám ki BEBEL kedvéért s a MARX tanaiért sem akármelyik magyar apátságunk szilvafáit. A mi nékem nem kell sem a római pápában, sem BEBEL-ben, az, hogy idegenek: sem a római, sem germán politika. Idegennek ne legyen sem személyileg, sem, szellemi kapcsolatok révén, magyar ügyekbe beleszólása: mind csak gátolja társadalmi továbbfejlődésünket abban a külön, minden más nemzetétől eltérő irányban, amelyet számunkra megszabott, ki tudja hol, talán még Ázsiában, a magyar gondolat. Vagy abban az irányvonalban fejlődünk, vagy létezni megszűnünk és egyénekként, lassan, más nemzetekben kell fölolvadnunk. Idegen tanokról ne hirdessék, hogy azok bennünket üdvözíteni fognak. Bennünket boldogítani és magyarságukban megtartani csak olyan intézmények fognak, amelyek magyar talajból sarjadznak s a magyar nemzet történetébe visszanyúló gyökerekből táplálkoznak.

Tanuljunk mindenütt és mindenkitől; de nagyon válogassuk meg, mit ültetünk honi talajba. Az elejtett magból kicsirázott növény sok száz új magot termel, s az idegen gyom kiölheti a mi vetéseinket. És csak az kísérletezzen, akiben van , tanútság és lelkiismeret, meg magyar érzés. Idegen venyigékkel hozták be hozzánk a philloxerát. Hollandiában, a leideni botanikus kertben kísérleti czélokra termelt canadai hínár kiszabadult a grachtokba és ma már tönkre tette Hollandia vízi útjait. Könnyelmű emberek a tudomány védő falai mögött sok ilyen hínárral kísérleteznek nálunk is és azután kidobják a magyar közélet vizeire.

Én is socialista vagyok. Lelkesülök a socialismus nemes tartalmáért, amely nem egyéb, mint az a törekvés, hogy a társadalmi fejlődés teljesebb összehangozásba kerüljön az állami intézményekkel. De én a socialismusban mást is látok, mint azt a jogát minden embernek, hogy jóllakhassék, a jóllakottságon nemcsak a gyomor megtöltését értve; látom a jóllakás jogán kívül a másokért való élet kötelességeit is. Aki úgy érzi, hogy kötelességei csak önmaga iránt vannak, az sem hasznos tagja a társadalomnak, sem boldog nem lehet.

Kétség kívül vannak az élő testi szervezetek s a társadalmi szervezet között nagy különbségek. De furcsának találom,

hogy egyik fő különbségül éppen azt szokták fölhozni, hogy a szervezetekben minden sejt az egészért van, a társadalomban pedig az egész van az egyesért. Voltaképen egyik állítás sem helyes.

Minden szervezet a maga egészében »individuum« és a maga egészében él; minden sejt úgy van az egészért, mint az egész mindenik sejtért. Nem sejtek építik föl a szervezetet, hanem a szervezet tagolódik, fejlődése közben, olyan területekre, amelyek mindenikének van bizonyos értelemben saját központja és vannak a helyzetétől, de főleg a szervezet egészétől, sőt már a kezdő sejt tulajdonságaitól megszabott föladatai. Ezeket a területeket, mondhatni szervezet-darabokat, szokták sejteknek nevezni. Minden szervezet egy sejtből, a kezdősejtből, többnyire úgynevezett petéből, indul ki és sejtekre tagolódik, amely sejtek azonban, amíg a szervezetben vannak, nem egyenlő értékűek a kezdősejttel.

A társadalom »sejtjének« némelyek az emberi egyedet, mások a családot tekintik. Helyesebb a családot tekinteni annak; mert a sejt maga is szervezet, a legegyszerűbb szervezet; tehát a társadalom sejtje is csak a legegyszerűbb társadalmi szervezet lehet, és ez a legegyszerűbb társadalmi szervezet a család, melynek tagjait biológiai és társadalmi kapcsolat fűzi össze. A társadalom a családból indult ki és minden nemzedékben családokra tagolódik. A családra a társadalom éppen oly befolyással van, mint az egész szervezet az egyes sejtre. A család éppen úgy a társadalom által és a társadalomban él, mint a sejt az egész szervezet által s az egész szervezetben. A mai család, ameddig a társadalomban foglal helyet, éppen úgy nem egyenlő értékű a »kezdőcsaláddal«, melyből a társadalom fejlődése megindult, mint ahogy a szervezet sejtje nem egyenlő értékű a petesejttel.

De minden szervezetből különülnek ki önként és némelyikből mesterségesen is távolíthatók el sejtek, illetőleg sejt-csoportok, amelyek a kezdősejttel egyenlő értéket az eltávolításuk által nyernek s ezáltal válhatnak maguk is kiindulásává egy másik szervezetnek. A társadalmi kötelékekből kiszakított család is más értéket nyer, mint aminő értéke volt a társadalomban. Sőt kiszakítható az egyes ember is és ezáltal teljes függetlenséghez jut. Csakhogy ennek a függetlenségének nem veheti hasznát, mert minden társadalmi kötelékből kiszakítva, nem képes megélni. Ha egyik társadalomból kivált, bele kel

illeszkednie valami más társadalomba s ezáltal a függetlenségét ismét elveszíti. Tehát nem áll, hogy az ember nagyobb mértékben független volna a társadalmi szervezettől, mint a sejt valamely testi szervezettől. Egyébiránt az ember, amint mondám, a társadalmi szervezetnek nem is sejtje, hanem elemi orgánuma. (A sejt elemi Organismus.)

Különbség itt csak abban nyilvánvaló, hogy fejlődése közben a társadalmi szervezet nagyobb mértékben képes idegen társadalom-darabokat fölvenni magába, mint a testi, különösen mint az állati szervezetek. Sőt a társadalmi fejlődésnek éppen egyik legfontosabb tényezője az idegen elemek fölvétele és áthasonítása is. Növekedéséhez az állati szervezet idegenből csak táplálékot vehet föl, idegen szervezet-darabokat nem képes saját szervezetébe belekapcsolni. A társadalmi szervezet azonban éppen úgy nő táplálkozás útján, amivel további belső tagoldása, a sejtek, a családok, számának növekedése is kapcsolatos, mint idegen szervezet-darabok, idegen családok vagy idegen egyedek fölvétele által.

Ebben a tekintetben inkább a növényi szervezetekhez hasonló, amelyekbe idegen ágak is beolthatók. Csakhogy a szilvafába oltott barackfaág barackfaág fog maradni és barackot termel a beoltás után is. Az egészséges társadalmi továbbfejlődés azonban kizárja azt, hogy a beléoltott darabok idegenek maradjanak. A többnemzetiségű társadalom olyan mint a fa, amelybe többféle gyümölcsöt oltottak, amely azért eredeti gyümölcseit is termi. Ha a szilvafaágakat lenyesik és csak a barackfaágak fejlődésének kedvez a kertész, hamarosan barackfa lesz a szilvafából. Így foglalják el a társadalmi fejlődésben is új nemzetek a régiek helyét. A magyar nemzetnek nemesgyümölcsű almafájába oláh vaczkort és más idegen ágakat is oltott az idők folyása. Hála Istennek, még nem sorvadtak el az ősi ágak és még magyar kertészek keze gondozza nemzeti fánkat; jaj lesz nekünk, ha idegen kézbe adjuk az ollót! De jaj akkor is, ha idejében le nem nyessük a túl sok idegen hajtást, melyek társadalmunk magyar nemzeti voltát takarják.

Ha socialista vagyok is tehát, nem ismerhetem el, hogy a társadalom van az egyesért és hogy az egyesnek korlátozatlan önző törekvései lehetnének a társadalmi fejlődés valódi rugói. Azt hiszem összetévesztik a fogalmakat. Nemzet azoknak az emberi lényeknek összesége, akiken egy teremtő gondolat a

közös terület, azonos életföltételek és közös múlt által bizonyos saját bélyegeken nyilvánul meg, amelyek azt az összeséget minden más emberi összeségektől megkülönböztetik. Társadalom pedig az az alakulat, amelyben amaz összeség továbbfejlődése egy adott időben megnyilatkozik. A társadalom csakugyan szervezet és fejlődésnek eredménye éppen úgy, mint minden élő lény; nem emberi alkotás, amint mondani szokás, nem mechanizmus. Ellenben mechanizmus az állam és pedig emberi alkotás: az a mód, illetőleg az az állapot, a hogyan a társadalom a maga otthonában berendezkedett. Nemzeti állam az, amely egy meghatározott nemzeti társadalom szükségleteihez alkalmazkodik. E szerint ne az állami szervezettől várjuk, hogy a nemzeti társadalmat megteremtse. Az államtól csak annyit követelhetünk, hogy intézményeivel ne gátolja, hanem mozdítsa elő a magyar nemzeti irányú társadalmi fejlődést; teremtsen meg ehhez a kedvező föltételeket és ne tűrjön meg semmit, ami más irányú fejlődésre, az idegen ágak túltengésére vezetne.

Ezzel azután megjelöltem volna állásunkat a socializmus kérdéseiben is. A következők csak egyes pontokra nézve szolgálhatnak még fölvilágosítással, de talán nem csak a magam nézeteit tartalmazzák.

Nekem nem kell az egyoldalú gazdasági socializmus, különösen a német socializmus. Én másképen, egy a mi intézményeinkből kialakítandó, a mi történetünkől levezethető, a mi népünk természetadta helyzetéhez, a mi magyar népünk lelkéhez alkalmazkodó socialis rendszerben szeretném megtalálni azokat a módokat, amelyek lehetővé tegyék, hogy e hazában sokkalta többen érezzék magukat igazán itthon, leljenek a munkában éppen oly örömet, mint a pihenésben. Érezzék, hogy a munkát a kapandó bér reménye csak teherré teszi; de örömmé változtatja az a tudat, hogy akkor, mikor magunknak kerestünk, másokért, a közért is dolgoztunk. Lássák be, hogy, ha munkánkba képességeinkből csak a bértől megkívánt minimumot fektetjük, az reánk mindenha nyűg marad; de tiszta örömek forrásává teszi erőink megfeszítése, hogy a tőlünk telhető legjobbat alkothassuk. Csakugyan megunhatja az életét az a munkás, aki, mint a Madách Michelangelo ja a phalansterben, mindig egyforma széklyábat farag és egy adott idő alatt a lehető legkevesebbet faragja. De még az ilyen munkában is örömet találja,

ha az idővel versenyre kél és próbára teszi önmagát, mennyi volna a legtöbb székláb, amit az adott idő alatt ki tudna faragni.

Káros az egyoldalú gazdasági socialismus azért, mert a fejlődés nem csak a táplálkozás, hanem számos más tényező hatásának is alá van vetve. A socialismust, más szavakkal, úgy is meghatározhatjuk, hogy az nem más, mint törekvésünk az emberi továbbfejlődés mindenkori föltételeinek biztosítására. Mert az emberi továbbfejlődést kell szolgálunk azzal is, hogy az egyednek minél nagyobb jóllétet biztosítunk. Az állati szervezetek továbbfejlődésének föltételei között a táplálkozáson és a külső hatásokon kívül van még kétrendbeli tényező, melyeket a múlt hatásának és a jövőndő hatásának lehetne nevezni. A külső hatások között ott van a fény, a hő, az elektromosság, a gravitatio hatása és sok mindenféle, ma még be sem látható cosmicus hatás, például a világegyetemben elfoglalt normális helyzet és általában az, amit a kölcsönösség befolyásának nevezhetünk. A múlt hatása nyilatkozik meg a fajfejlődésnek ama fokában, melyre az illető élőlény eljutott. A jövőndő hatása pedig a fejlődésnek abban a külső tényezőktől lényegileg nem függő irányzatában mutatkozik, amelyet a kezdősejt egyedfejlődési és fajfejlődési prospectivus potentiájának nevezhetünk el. Ennek létezését bizonyítja már az a körülmény is, hogy továbbfejlődés egyáltalában van. Mert a külső tényezők változása csak átalakulást eredményez, és a külső tényezők hatása csak kiváltja a fejlődést; az átalakulás pedig nem továbbfejlődés, és a továbbfejlődés kiváltója nem tévesztendő össze annak előidézőjével. Ha már most a társadalom csakugyan szervezet, úgy annak a továbbfejlődésében is legalább ennyiféle hatásnak kell nyilvánulni. Tulajdonképen még többnek és sokkal bonyolultabb hatásoknak; mert ott, az általános élettörvények uralmán belül, amint mondám, még külön lelki törvények is érvényesülnek. A gazdasági socialismus egyoldalú tanain alapuló intézmények tehát nem biztosíthatják a társadalmi továbbfejlődést.

A mi nemzeti továbbfejlődésünket pedig nem biztosíthatnák a német socialismus intézményei, bárminők lennének is, mert az úgynevezett nemzetközi socialismus voltaképen tisztára német socialismus és, a nálunk hirdetett módon, még hozzá osztrák érdekeket is szolgál. Bizonyos, hogy levegőre minden élő lény-

nek szüksége van, de nem fogom kívánni a gyíktól, hogy kopoltyúkkal, a haltól pedig, hogy tüdővel lélegezzék. A szervezetek mindenik faja különlegesen alkotott életműszereket kíván ugyanarra a célra. A magyar nemzetnek szükséges socialis szervezetet alkossuk meg mi magunk. Tudományos alapon, egy magyar socialismus kialakulását munkálni: ez a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek egyik fő föladata.

A legelső föladat azonban, ismétlem, elhárítani a gyanút, mely bennünket mindenünnét környékez s elosztani a félreértéseket. Egy következő föladat, hogy haladásunk útjából elhárítsuk a hamis jelszavakat és előítéleteket. Mindkettőből annyi van, hogy lehetetlen egy rövid előadás keretében csak egy részükkel is behatóbban foglalkozni. Meginduló folyóiratunknak lesz ezen a téren is elég teendője. Mielőtt előadásomat befejezném, szólok néhány szót a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek különleges föladatáról.

A társadalomtan, a sociologia, a társadalmi tudományoknak mintegy philosophiája, bölcelete volna; az az egységes rendszer, ami az egyes társadalomtudományoktól nyújtott adatokból, törvényekből és elméletekből leszűrhető, hogy az által az emberi társadalom létrejöttének, jelen állapotának és további fejlődésének törvényeit megismerjük. De a társadalmi tudományokon kívül fontos segédtudománya a biológia, az élettudomány is. Sőt SPENCER HERBERT szerint a társadalomtan nem is volna egyéb, mint az élettudománynak egy fejezete. Vannak a társadalomtanak még más ilyen egyoldalú iskolái is. A mi Egyesületünk semmitől sem fog jobban óvakodni, mint hogy ez egyoldalú iskolák bármelyikének is zsoldjába álljon. Vannak aztán, akik a társadalomtanból a mindenkori napi politikának tudományos köntösbe bújtatott ministráló gyermekét szeretnék formálni. Mi erre sem leszünk kaphatók.

A már előbb említett ACHILLE LORIA a sociologia föladatát és célját így jelöli meg: »Nem arról esik tehát ma már szó, hogy a legkülönbözőbb társadalmi jelenségeket egyetlen örök és érzékfölötti elvbe összefoglaljuk; hanem arról, hogy kifürkészük azt az egységes sejtet, amiből a különböző társadalmi jelenségek fakadnak, hogy újból ráakadjunk arra az egyszerű és eredetileg egységes jelenségre, a melyeknek a legkülönbözőbb társadalmi tények csak fejlődése és továbbtökéletesedése és

hogy végül mindeme tényeket közös nevezőre vezessük vissza. Ezt a sejtjelenséget fölfedezni, kifürkészni azokat a folyamatokat, melyeknek segedelmével a különböző társadalmi jelenségek belőle kirajzanak, föltárni a szerves kapcsolatot, a mi őket kölcsönös rokonságuk avagy eredeti azonosságuk révén egybe fűzi, végül a sejtjelenség szerkezetéből és átformálódásaiból termékeinek, a társadalmi szerkezetnek, struktúráját és átalakulásait kimutatni – ez a sociologia feladata és célja.« Félek, hogy a józan magyar ész erre a meghatározásra azt találná mondani: Nesze semmi, fogd meg jól! Nem mond ez sem többet, mint az a tétel, hogy minden szervezet társadalom és minden társadalom szervezet; vagyis A egyenlő B -vel, mert B egyenlő A -val.

Mentségül szolgálhat az ilyen meghatározásoknak a sociologusok ama vallomása, hogy sociologia, mint tudomány, még nincs; de »kifejezése kultúránk egy fájdalmasan érzett hiányának.« Nem különös, hogy e nem létező tudomány alapján állónak mondja sok társadalmi reformer a maga különleges népboldogító rendszerét? Mikor az ilyenek követelik maguknak a jogot, hogy társadalmunkat átalakíthassák: mint ha egy nehéz, életbevágó sebészi műtéthez látnám fogni az olyan embert, aki nem tud sem anatómiát, sem élettant. Csak vágna bele bátran a húsbá; de majd megrémülne, ha látná a vér szökellését az oktanul átvágott érből, melyet nem tud lekötni; ha látná, hogy örökre béna marad a végtag, melynek fő idegét oktanul lekötötte. Meg lehet különben, hogy a mi társadalmi reformátoraink akkor sem magukra vetnének, hanem ezt a szerencsétlen nemzetet okoznák, amelyre reá szabadultak.

Nos, hát mi nem fogunk társadalmi fölforgatást javasolni senkinek. Mi azért egyesülünk, hogy tanuljunk; hogy tanítva is tanuljunk. Fölolvasásainkban, vitáinkban és folyóiratunkban igyekszünk összehordani és rendezni azokat az adatokat, amelyekből talán valamikor egy magyar társadalomtant fölépíthetünk. Nem »a társadalommal«, nem »a társadalom fejlődésével«, hanem a nekünk, élénk adott magyar társadalommal foglalkozunk és annak fejlődési törvényeit kutatjuk. Nem akarunk úgy tenni, mint az, aki az állati fejlődés törvényeit szeretné levezetni, de a nélkül, hogy csak egy adott állatnak is, csirkének, házinyúlnek vagy akármelyik féregnek a fejlődésébe

saját bűvárlataival behatolna. Az élettudományban ma már mindenki vallja, hogy a fejlődés általános törvényeiből is többet ismer meg az, aki egy állatnak a fejlődését tanulmányozza, de a legapróbb részletekig behatóan, mint az, aki mentől több állat fejlődésében pillant bele, de mentől futólagosabban. Nem sorolhatom most föl, de folyóiratunkban majd kifejtsük, mi mindenre leszünk figyelemmel a mi legfőbb vizsgálati tárgyunknak, a magyar társadalomnak, tanulmányozásában és mi módon igyekszünk megfigyeléseinket csoportosítani, minő eszközökkel akarjuk azokat végezni.

Nékünk, embereknek úgy egyeseknek, mint erkölcsi testületeknek, az egyéni és családi boldogulásunkon túl terjedő küzdelmeinkben erőt csakis az a hit kölcsönözhet, hogy befolyással lehetünk az emberiség sorsára, az ember lelki fejlődésének további menetére. De minket áthatott az a meggyőződés is, hogy arra a fejlődésre a saját életünk, a saját munkánk csak úgy lehet valóban üdvös, ha azt a saját nemzetünk fejlődésének előmozdítására fordítjuk.

A történelem bizonyítja, hogy az általános emberi is csak nemzeti érzéssel, egy adott nemzet saját törekvéseivel összehangolásban érvényesülhet. Még eddig minden törekvés, mely az embert általában, függetlenül a nemzettől, a hová tartozunk, kívánta szolgálni, kudarczot vallott. Ma már belátom, hogy a tudomány sem kivétel; törekvéseinknek tehát első sorban nemzetieknek kell lenni.

Aki megunta a szélsőségek harczát, társadalmunk mai összevisszaságát: az meneküljön hozzánk. Csak egy képesítményre van szüksége, hogy munkatársunk lehessen, s ez a magyarság!

A nemzeti gondolat philosophiája.

Írta: Dr. PALÁGYI MENYHÉRT.

Minél behatóbban tanulmányozzuk azt a viruló, fiatal tudományt, mely a múlt század elején francia talajon született meg, s melynek neve »sociologia«, annál jobban elcsodálkozunk ama különös tény fölött, hogy ez a tudomány, legalább idáig, mennyire háttérbe szorítja, sőt gyakran egészen elenyészteti a nemzeti élet vizsgálatát és e helyett mennyire előtérbe állítja az úgynevezett osztályharcok kérdéseit.

Ha a sociologia tükrében nézzük az embervilágot, gyakran az az érzés fog el bennünket, mint ha nem is a földön járnánk, és mint ha nem is volna igaz, hogy az európai társadalmat olyan nemzeti egységek alkotják, mint a francia, angol, német, magyar stb. nemzetek.

Ez a furcsasága az ifjú sociologiai tudománynak azonban mindjárt érthetővé válik, mihelyt eredetére visszamegyünk és látjuk, hogy tudatos ellentétben fejlődött ki azzal a régibb államtudománnyal, vagy »Politika«-val, amelylyel GROTIUS, HOBBS, SPINOZA, LOCKE, PUFENDORF, LEIBNIZ, MONTESQUIEU, ROUSSEAU stb. foglalkoztak volt. Ez a régibb »Politika« annyira csak az államszerkezetre, alkotmányra irányítja elmélkedését és annyira mellőzi azt, amit manapság »társadalom«-nak nevezünk az állammal szemben, hogy az ellenhatás végűi is nem maradhatott el, és így az új politikai tudomány, mely épen a »társadalom« vizsgálatára helyezi a súlyt, a réginek meg a nevét is elvetvén, magát sociológiának körösztolte el.

Ennek az új tudománynak eszméje a lángoló becsvágyú és nemes indulatú gróf C. H. SAINT-SIMON-nak lelkében fogamzott meg, ki a francia forradalom viharait átélte és e viharokban roppant ősi vagyonát elvesztette volt. Ő huszonhat év leforgása alatt (1789-1815), mint maga beszéli, tíz alkot-

mányváltozáson látja köröszülmenni Franciaországot, s mert ezekből az idegbeteg átalakulásokból nem lát előnyt háramlani a társadalom állapotára, abba a végzetes tévedésbe esik, hogy tehát az alkotmányok voltaképen nem is tartoznak a társadalmi élet lényegéhez. így ingatta volt meg a francia forradalom a nemzeti élet egyik sarkalatos létföltételének, az alkotmánynak jelentőségébe vetett hitet. Az alkotmánynak ez a lebecsülése okozza aztán, hogy a nemzetfogalom kezd észrevétlenül elpárologni az új sociológiából.

Lélektanilag az is könnyen érthető, hogy olyan férfiú, mint SAINT-SIMON, ki fejedelmi jólét magaslatairól zuhant alá a koldusállapot szélső nyomorába, az osztálykülönbségek problémájába merül el, valamint hogy politikai rendszerében a vagyonnal és termeléssel kapcsolatosan az osztályok keletkezésének és uralmának kérdése játszsza a főszerepet. így lép a francia forradalom hatása alatt az osztályok tülekedésének eszméje az egységesítő nemzeti gondolat helyébe.

Ahhoz sem kell sok magyarázat, hogy aki teljesen le kicsinyli az államszerkezetet, az alkotmányt, s az állam elhanyagolásával pusztán a társadalmi életre veti a súlyt: az voltaképen szélsőséges »naturalista« gondolkozásnak hódol. Mert hiszen egy nemzet életében még arányoslag leginkább az alkotmány az, aminek létrejöttében és kialakulásában a tudatos gondolkozásnak, a tudatos akaratnak van része; ellenben az, amit »társadalmi« életnek nevezünk, az esik legnehezebben az emberi gondolkozás és akarat befolyása alá, abban működnek leginkább azok az »ösztönszerű« hatalmak, melyeket »természeti«-éknek szoktunk mondani.

Holott tehát a régibb »Politika« egyoldalúan sehologicus ízű tudomány volt, az új politikai tudománynak egyoldalúan naturalista jellegűvé kellett válnia. És SAINT-SIMON valóban azt követeli, hogy az új politikai tudomány tökéletesen olyan positivus szellemű legyen, mint pl. a physika. A sociologia tehát születésének első percétől fogva naturalista irányzata által tűnik ki s ezt az alapjellemét a COMTE rendszerében és még jóval hatványozottabb mértékben a SPENCER-ében fejti ki.

Egyáltalán, ha a sociológiának immár jóformán száz évre terjedő történetét megérteni akarjuk, egyről sosem szabad megfeledkeznünk, hogy t. i. a francia forradalom egy hajó-

töröttjének lelkében született meg, kit az a nagy világtörténeti válság egyrészt mélységes-mélyen kiábrándított, másrészt pedig a legtüzesebb messiási álmokra ragadott s aki a forradalomnak, valamint saját egyéni életének tönkjéből egy emberboldogító szándékkal eltelt, de egyszersmind a nemzeti élet alapföltételeiről megfelelő tudományos kísérletet mentett ki. Csoda-e, ha ez az új tudomány, mely forradalmi lázban és kiábrándulásban fogant meg, nyughatatlan, forrongó szellemű maradt a mai napig is, és, szünettelen rohamos átalakulásokon menve körsztl, szilárd, dönthetetlen alapokra helyezkedni még mindig nem tudott.

Egy szellemes amerikai sociologus, L. F. WARD a *Mai sociologia* című becses tanulmányában finom humorral világítja meg az új tudománynak ezt az állapotát. Azon kezdi, hogy nagyon súlyos földadat a mai sociologiai mozgalmakról megfelelő képet nyújtani, mert épen most jutottunk tudományunk ama kezdő fokához, mikor a valóban becsületes és komoly munkások egész hadserege foglalkozik vele, egyelőre természetesen minden szervezkedés nélkül. Ez a kitűnő hadsereg, hogy úgy mondjam, csupa tisztből áll, kik egyenlő rangfokozatban vannak és kik közül egyik sem tartozik a másiknak rendelkezéseit elfogadni. Mindenik a maga saját külön irányát követi, melyet ő maga választott szabadon. Majdnem mindenik egyetlen eszmét ragad meg, melyről azt hiszi, hogy annak szempontjából a sociologia egész világát felölelheti.« – Ha WARD eme jellemző szavaiban túlzás is rejlenek, abban bizonyára nem túloz, hogy a mai társadalomtani kutatásokban tizenegy különböző irányzatot állapít meg, melyek mindmegannyian egészen más alapokra akarják helyezni a sociológiát. Valóban, az egyik ezt a tudományt merően emberboldogító gyakorlattá akarja tenni, a másik tisztán elméletté, az egyik leíró tudománynak, a másik ellenben okfejtőnek tekinti, az egyik tiszta fajta (race-) elméletté, a másik társadalmi gazdaságtanná akarja zsugorítani, az egyik az élettudományra (biológia), a másik egy úgynevezett szellemtudományra akarja visszavezetni stb. Némelyek e zűrzavarból úgy akarnak menekülni, hogy mind ez irányokat egybefoglalják, vagy pedig a sociológiát a történelem bölcsészetével azonosítják.

De, bárha a mai sociologia olyan sokfejű tudomány, mint a milyen sokfejű az a forradalom volt, melyből született, még

sem olyan fejletlen, aminőnek azt WARD föltüntetni szeretné. Alapjában véve a sociologia eddig nagyon is híven ragaszkodott öröklött alapbájához, a félszeg »naturalismus«-hoz: naturalismuson értvén azt a szellemi irányzatot, mely módfölött rajong a természettudományokért, anélkül, hogy azoknak lelkébe igazán behatolt volna. A természettudományok iránt való világtalan rajongásból támadt az a messzire szétágazó »organicista« iskola, mely a társadalmat minden áron a testi szervezet képében fölfogni, sőt egyenesen testi szervezetnek minősíteni s ebből kifolyólag a társadalomtant egészen a biológiába süppezteni kívánja. Már COMTE szereti a fejlettség különböző fokozatán álló társadalmi rendszereket ugyancsak a fejlettség különböző fokán álló állatvilági típusokhoz hasonlítani, de csak amióta SCHLEIDEN és SCHWANN a sejtelméletet megalapítják és lassanként az az áleszme jut uralomra, hogy voltaképen az egyes állati vagy emberi test sejtársadalomnak tekinthető: lendül meg igazán az a nagy hasonlatkutató kedvtelés, mely SPENCER-ben egész sociologiai rendszerré alakú. Az ő nyomán még csak nőttön-növekedik az új analógiák hajszolásának szenvedélye, mely aztán DE GREEF, LILIENFELD és SCHÄEFFLE-ben valóságos orgiákat ül, de még a legújabb sociologusokban, minők WORMS és DURKHEIM is mindegyre föl-föllángol. Lassanként azonban mégis csak kitombolja magát ez a forró láz és tért hódít az a kritikai gondolkozás, hogy metaphorákból, hasonlat sziporkákból tudományt fölépíteni lehetetlenség.

A metaphorákkal való szerelmesdi játéokban veszett el végképen a nemzetfogalom és, ami ezzel, mint látni fogjuk, a legszorosabb kapcsolatban van: az emberiségi fogalom is (humanitás). Ez a szerelmesdi térítette el az ifjú sociológiát saját különszerű (specificus) tárgyának igazi megragadásától. Mert a képes beszéd csak arra jó, hogy tárgyunkra oda kacsintgassunk, nem pedig, hogy azt annak rendje és módja szerint meg is tapintsuk.

Tanulságos példát nyújt erre nézve az újkori lélektan, mely a képes beszéd rendszeres használata által a leg súlyosabb válságokba jutott, a mint ezt már több bölcsészeti munkámban részletesen fejtegettem. LOCKE abból a hasonlatból indult volt ki, hogy, valamint a külső dolgokat külső érzékekkel, úgy saját lelki működésünket egy b e n s ő é r z é k k e l (internal sense)

veszszük észre, s az a »belső érzék« vagy »belső szem« volt az, mely az újkori lélektant a legnagyobb zavarokba döntötte. Az ilyen képes beszéd csak arra jó, hogy vele egy problémát megjelöljünk, nem pedig hogy meg is oldjuk. Ha azt mondom, hogy saját lelki működésemet egy »belső szem« segítségével veszem észre, akkor még egyáltalán semmit sem tudok arról, hogy ugyan mivel és miképpen történik ez az észrevétel. A »belső szem« kifejezéssel csak nemtudásomnak adtam színes és érzékeltető kifejezést.

Valóban, a metaphorák azzal a nevezetes hivatással bírnak a tudományos kutatásban, hogy nemtudásunkat színesen elének állítsák és a megoldandó problémákat mindenki által érzékelhető módon megjelöljék. De ha metaphorákkal, hasonlatokkal s egyáltalán képes beszéddel a problémákat megoldani is lehetne, akkor a tudomány művelését nem tudósokra, hanem költőkre kellene bízunk. Nos hát, a »naturalismus«-t ép az a nagy tévedés jellemzi, hogy a tudományos kérdéseket színes, érzékeltető hasonlatokkal akarja elintézni. A lélektani naturalismus, melynek atyja LOCKE, a belső szem metaphorájával akarta elintézni a lélektan alapkérdését; a sociologiai naturalismusnak legkiválóbb képviselője, SPENCER pedig azt hiszi, hogy a társadalomtan alapkérdését azzal elintézhethetjük, ha az emberi társadalmat képletesen szervezetnek, organismusnak nevezzük. Pedig a társadalomról ép oly keveset tudunk, ha azt metaphorával szervezetnek mondjuk, mint a mily keveset tudunk a lelki életről, ha azt mondjuk, hogy van egy »belső szem«, mely a lelki működéseket megfigyeli.

A metaphorás módszerből, melyet a sociologia használt, kettős nagy veszedelem háramlott az ifjú tudományra. Az egyik az, hogy a hasonlatokban való kéjelgés közepett teljesen szem elől tévesztette a legjelentősebb sociologiai fogalmat, a nemzetet; a másik az, hogy nem tudott számot adni arról, hogy miféle jogon beszélünk egy egészen különálló tudományról, a sociológiáról, mint olyanról, melynek egészen különálló, semminemű más tudományéval össze nem téveszthető tárgya van.

Ezt az utóbbi gyökeres baját a mai sociológiának ebben a dolgozatomban csak néhány szóval érinthetem, mert ez már magában véve olyan súlyos tárgy, hogy csak külön tanulmányban fejthető ki igazán. Itt csak röviden jelezhetem, hogy van

a tényeknek egész sajátosságos külön osztálya, mely sem a lélektanba, sem az élettudományba nem tartozik, hanem épen annak az egészen különszerű (specificus) tudománynak a tárgya, melyet társadalomtanak (sociológiának) nevezünk. Vannak *tudatközötti* (interpsychologiai) és *életközötti* (interbiologiai) tények, melyek minden tények között talán a legrejtélyesebbek közé tartoznak, (bárha úgy szólván bennök élünk és lélegzünk) és melyek a társadalomtan sajátlagos tárgyát képezik. De ezeknek tudományos meghatározásába itt, mint mondom, nem bocsájtkozhatom.

Itt csak a nemzeti gondolat alapvető társadalomtani jelentőségét akarom kifejteni és mindenekelőtt arra rámutatni, hogy az eddigi sociologiai hasonlatvadászatokban miként vészett el a nemzet fogalma.

Miután a sociologusok a sejtből, mint biológiai egységből, indultak ki, az előtt a kérdés előtt állottak, hogy vajjon ennek a sejt-egységnek mi felel meg a társadalomban, az egyén-e, a család-e, vagy pl. mint WORMS akarja, a párosodó férfi és nő együttvéve? Fölvetődik továbbá az a kérdés is, hogy az emberi test szöveteinek és szerveinek mi felel meg a társadalomban? SPENCER pl. azt tanítja, hogy az ektoderma a katonai osztálynak, az entoderma a dolgozó szolganépnek, az ektodermából eredő idegszövet a kormányzó osztálynak, az ektoderma és entoderma közé ékelődő mesoderma pedig a kereskedői és iparososztálynak felelne meg. Lapokon körösztül sorolhatnám föl az olykor igen érdekes, de gyakran igen bohó hasonlatokat, melyeket a fiatal sociologiai tudomány az emberi és általan állati test szervezete és a társadalom alkata között kieszelt: de mind e hasonlatokból csak az tűnnék ki, hogy a nemzetfogalom tökéletesen elenyészik, vagy legalább csak a legritkább esetben történik róla futólagos említés.

És ez másképen nem is következhetett be. Eredetileg ugyanis a nemzetet az emberi egyén testének mintájára fogták föl, de a sejtelmélet diadalai óta az emberi egyént társadalmi sejtnak akarták tekinteni, úgy hogy a nemzetről lehetőleg hallgatni kellett, mert különben kisült volna az a logikai képtelenség, hogy az összehasonlításnak tulajdonképen kétféle rendszere forog fön: az egyik összehasonlításnak alapja ugyanis az emberi egyén teste és akkor a nemzet ennek felelne

meg, a másik hasonlításnak alapja ellenben a *sejt* és akkor nem tudni, hogy a nemzetet mihez szabadjon hasonlítani.

Pedig ha a társadalomtan nem csak, rajongani akar a természettudományokért, hanem valóban megbecsülni kívánja a természettudományi szellemet, akkor a tapasztalatot kell vezérül fogadnia, és így csakis abból indulhat ki, amit a mindennapi és mindenki számára hozzáférhető szemlélet eléje tár, hogy t. i. egy nemzet fiait vagyunk és hogy e nemzet be van iktatva a többi nemzetek művelődésének rendszerébe. Józan tapasztalat alapján állva, a társadalomtan más alapvető tényből nem indulhat ki, mint hogy együttműködő és egymással kölcsönhatásban élő nemzetek alkotják az emberiséget. Ha egyszer így látjuk az embervilágot és azt hiszem, a jelen tapasztalatából kiindulva, bajos volna azt másképen láthatni, akkor aztán föltámadhat az a kérdés is, hogy ez a mai nemzetrendszer miként jött létre az idők folyamán és hogy minő célokat tűzhetünk ki jövőbeli fejlődése elé. De mindenekelőtt ezeket a jelenben élő nemzeteket kell szemlélnünk, mert máskülönben lehetetlen volna, hogy bármely nemzetfejlődési vagy emberiségfejlődési kérdéshez és egyáltalán valamely sociológiához eljussunk. Ha NEWTON még azt se vette volna észre, hogy a földön van s hogy az égen nap süt, éjjel meg hold világít, akkor, kérem, hogyan alkothatta volna meg gravitatio-rendszerét? Ha, mi, mint sociologusok, még azt sem vennők észre, hogy az emberiséget nemzeti egységek alkotják, akkor igazán nem tudom, hogy minek kellene bennünket nevezni.

A mai nemzetek rendszere a középkorban még nem létezett mostani alakjában, úgy, hogy a középkor vizsgálata azt a nagy problémát rejti magában, hogy új nemzeti egyéniségek miként keletkeznek. Amit » renaissance«-nak nevezünk, az társadalomtani szempontból az a korszak, melyben az új nemzeti egyéniségek kifeszülnek. A hová a renaissance szelleme ér, ott a népek, mint ha valamely megbabonázott állapotból, súlyos álomkóráságból ocsúdnának, nemzeti önérzetre és öntudatra kelnek, hogy egyéniségüket művészetben, tudományban s az emberi iparkodás minden ágában kibontsák, kifejezésre juttassák. Mintha valami új tavasz, a nemzetek tavasza zsendülne, melynek éltető lehellete az áldott olasz ég alól árad széjjel, hogy, lángra gyújtván a spanyol, francia, hollandus, angol, német, skandináv,

magyar stb. nemzetek geniusát, a szellemi spectrum minden színében ragyogtassa az általános emberinek eszméjét. Es nem kell hinni, hogy talán csak a költészet s a művészetek pompáznak mindenütt nemzeti színeikben, de nemzeti jelleget öltének a tudományok is: még olyan tudomány, mint a matematika, is. Mert más matematikai szellem a DESCARTES-é, más a NEWTON-é és megint más a LEIBNIZ-é. Nem mintha az igazság nem volna mindenütt egy, de más annak módja és rendszere, ahogy azt a különböző nemzetek termelik. És csak a termelési rendszerek sokféleségében virágozhatnak igazán a tudomány. Még a bölcelem is, sőt épen ez legfőképpen, bárha egyenest a tudás egységesítését tekinti céljául, más színekben sugározhatja egységre való örök törekvését a különböző nemzetek fejlődési folyamatán belül. Másként egységesít pl. MALEBRANCHE, mint BERKELEY vagy mint SPINOZA, pedig akaratlanul is mennyi szellemi közösség van közöttük és mégis mily élesen válnak el egymástól. De ki győzné példákon szemléltetni, hogy a renaissance hatása alatt miként különülnek el a nemzeti egyéniségek és hogyan szolgálják mégis ugyanazt az egyetemes emberiségi célzatot?

Látván a nemzeteknek ezt az óriási, virágzó erdejét, az ember önkéntelenül kérdezi: micsoda világtörténeti erő az, mely a nemzeti egyéniségeket külön utakra tereli, hogy egymástól mind élesebben távolodni látszanak, holott · voltaképpen csak egy cél felé törnek. Hogy e kérdésre mindjárt meg is adjam a választ, hát az én nézetem szerint: ez a világtörténeti erő nem más, mint az örök nemzeti gondolat, melyet az újkor művészei közt MICHEL ANGELO titáni szelleme tudott legjobban megérezkíteni.

Mert vessük csak föl azt az akadémiainak látszó, de voltaképpen mérhetetlen gyakorlati jelentőségű kérdést, hogy micsoda értelmet fűzünk ahhoz a nevezetes fogalomhoz, melyet a »nemzet« szóval jelölünk. És menten föl fog tűnni, hogy az államtudósok e fogalommal nagyon meg vannak akadva, a sociológusok pedig a társadalmi osztálykérdésektől annyira meg vannak babonázva, hogy a nemzeti lét jelentőségét teljesen szem elől tévesztik. Sokan, kik a nemzet fogalmában egyoldalúan a physiologiai tényezőre, a leszármazásra, a fajtára (race) helyezik a fősúlyt, kénytelenek elismerni, hogy tiszta fajtákról beszélni képtelenség és hogy minden erőlködés dacára a nemzeti

gondolatot a fajtafogalomba beléfullasztani nem lehet. Mások, kik a nyelvre és művelődésre helyezik a fősúlyt, meghökkenve állanak a tény előtt, hogy az egy nemzeti testet alkotó rétegek között különböző nemzetiségek foglalhatnak helyet. Ismét mások, kiknek gondolkozása nagyon is az államiság fogalmához tapad, nem tudják, mit szóljanak az olyan tényhez, hogy többféle nemzeti componens egy államiságban egyesül – lásd a Svájc példáját –, vagy hogy fordítva egy alapnemzet oszlik széjjel több államiságra, mint a hogy ezt Svédország, Norvégia és Dánia példája mutatja. A nemzeti alakulatok oly hihetetlenül változatosak, a történelem folyása oly határtalanul kalandos, a népek sorsa oly végtelenül bonyodalmas, hogy a nemzet fogalma vajmi könnyen elhomályosodik az olyan tudálékos elmék előtt, kik a fák miatt az erdőt látni nem képesek.

Érezni kell, hogy mi a nemzet és akkor bölcseleti fogalma is megvilágosodhatik előttünk. Hány mindenféle címen társulhatnak, egyesülhetnek, szövetkezhetnek az emberek háborús vagy békés, ipari, kereskedelmi, művelődési, tudományos sat. célokra, mégis e millió féle alakulatokat soha senki sem cseréli föl egy nemzeti formációval. És miért? Mert a nemzet oly közösség, mely ama mindenféle más társulásokat, egyesüléseket, szövetkezéseket magába felölelheti, illetve magából kifejtheti. Szóval, a nemzet mindenoldalú szövetkezés, a melyhez fogható más e földön nem létezik és nem fog létezhetni. De épen az egyetemességnek ezt az isteni jegyét nem veszik rajta észre az iskolás államtudósok, ami által gerinczetelenné teszik a nemzet fogalmát. Már pedig, ha semmi kétséget sem szenvedhet, hogy a nemzetet a szövetkezésnek mindenoldalú, egyetemes jellege tünteti ki minden más a földön lehetséges szövetkezések fölött, akkor, ugyan kérem, mi egyébre vallhat ez, mint a nemzet által végezendő életműködések, funkciók, mindenoldalúságára vagy egyetemességére. A nemzet tehát oly közösség, mely a saját egyéni módja szerint az emberiség összes életföladatainak megoldására vállalkozik. Igaz, hogy csak része az emberiség testének, de olyan csodálatos része, melyben az egész emberiség minden föladataival és ideáljaival együtt egyénies módon tükröződik. Maga az emberiségi eszme, vagyis maga a humanitás az, ami a nemzetekben egyénszerű testet ölt. És ha

a humanitás nem egyénülhetne meg nemzeti alakulatokban, akkor a humanitás nem is létezhetnék, mert a mi egyénszerű formát nem ölt, az földi életet nem élhet.

Tisztán kell látni, hogy az emberi nem természeti való-
'ság, de az emberiség csak mint emberi fogalom vagy eszme létezik, nem pedig mint egyénszerű alany, aki valamelyes föladatokra vállalkozik vagy eszményeket megvalósítani iparkodik. Hogy általános emberiségi föladatokról és azoknak megvalósításáról szó lehet, azt kizárólag annak köszönhetjük, hogy vannak nemzeti közösségek, melyeknek fiai annak tudatára ébredtek már, hogy a nemzeti közösségek vannak hivatva általános emberi föladatok körösztülvitelére. Ha pl. valaki tudományos igazságot fedez föl, vagy szépművet hoz létre, vagy új gépet szerkeszt, s nem akad a világon nemzet, mely azt a tudományos tételt vagy szépművet vagy gépet az ő művelődésének rendszerébe beiktatni és annak értékes alkatrészeül elismerni akarná, akkor ugyan hiába keresne az illető egy általános emberiségi fórumot, mely elméleti tételének vagy művészi alkotásának vagy géptalálmányának érvényt szerezhetne. Olyan világfoórum, mely minden nemzetek fölött állana, vagyis olyan szövetkezés, mely minden nemzeti közösségek fölött uralkodnék, szóval egy nemzetfölötti nemzet nincsen sehol és nem is jöhet létre sohasem, mert semelyik nemzet sem adhatja föl souverainitását vagyis szabadságát, semelyik sem mondhat le arról a hivatásáról, hogy egyénies módon bár, de az összes emberiségi föladatok megoldására törjön. Hiszen, amely pillanatban erről lemondana, megszűnik a nemzet nevét megérdemelni és elvesztenié létezésének minden jogosultságát.

Ámde nem egyszer hallottam már társaságban azt a kérdést vitatni, hogy miért szakadozzék széjjel az emberi nem egyes nemzetekre, miért versengjenek és gyűlölködjenek egymással a nemzetek, holott az volna a fejlettség magasabb állapota, ha a nemzeti különbségek enyészetével az emberiség egy nemzetté szervezkednék, egyetlen nagy világállamban. Még oly jeles magyar államtudós, a nemzeti eszmének oly lelkes és mély fejtegetője mint KUNCZ IGNÁCZ sem állhatta meg, hogy a világállamról, mint a jövő idők eszményies alakulásáról ne ábrándozzék. És az ember nem képzelné, hogy az efféle álmok mennyire megbonthatják a gyöngébb elméket s utóbb mennyire

alááshatják egy nemzet egész szellemi életét. Pedig mit tartanánk az olyan emberről, ki a NEWTON-féle gravitatio nevében azt követelné, hogy a bolygók omoljanak tüstént a Napba, mely körüi forognak? Nos, hát az emberiség eszméje, a humanitás, az a Nap, mely körül a nemzetek saját egyéni pályáikon forognak és mely körüi lényük törvénye szerint forogniok kell, hogy emberiség létezhessek. A világnemzet és a világállam, – ha e szavaknak egyáltalán van valamelyes értelmük, – nem jelenthetne egyebet, mint az emberiség halálát, ép úgy, mint a hogy naprendszerünk halálát jelentené az, ha a bolygók a Napba rohannának bele. És mint ahogy csak annak volna igazi fogalma naprendszerünkről, aki föltárná a törvényt, mely szerint a bolygóknak és bolygócskáknak így s nem másképen lehetett csak a Nap körül elhelyezkedniük: azonképen csak az tekintene bele igazán az emberiség titokzatos lényébe, aki föltárná előttünk, hogy épen ilyen nemzeteknek és épen így kellett elhelyezkedniük világtörténeti pályáikon a humanitás napja körül, a hogyan azok előttünk valósággal jelentkeznek.

De ne beszéljünk képletekben! Hanem értsük meg, hogy az emberiség földadatait semmiképen sem oldhatná meg az egész emberi nemet felölelő világnemzet, mert földadatainak megoldásában nem volna magát kihez mérnie vagy hasonlítania. Hiszen érezzük, tudjuk mindannyian, hogy emberi földadataink benső természetüknél fogva végtelenek, és hogy hivatásunkat mindmegannyian csak megközelíteni tudjuk, és hogy ez a közelítés csak úgy eszközölhető, ha önkéntelenül és tudatosan folyton egymáshoz hasonlítjuk, egymáshoz mérjük magunkat, mert csak ilyen összehasonlítás, összemérés által tehetünk Önismeretre szert, tudhatjuk, hol tartunk, mit végeztünk már, miben maradtunk el, hol tévedtünk, mit kell helyrehoznunk és mire kell még törekednünk. A lelkeknek ezt a kölcsönös ösz-'szemérését, mely által, önismeretre jutva, hivatásuk betöltésére képesíttetnek, nevezem szellemi versenynek. E nélkül a verseny nélkül nincsen önmegismerés, nincsen javulás, nincsen haladás. A. mily képtelenség tehát azt kívánni, hogy egy szál ember önmagában véve alkossa az egész emberi nemet, ép oly meddő gondolat az, hogy egyetlen világnemzet vállalkozzék a humanitás földadatainak megoldására. Csakis nemzeti egyéniségek versenye által töltheti be az emberi nem földi hivatását, mert

csakis ez a verseny teszi nyilvánvalóvá, hogy mi is rejtett emberi mivoltunkban, mit kell magunkból kiirtanunk és mit kell, magunkból kifejtve, napfényre hoznunk.

Ha a »sociologia« valóban komoly tudomány akar lenni, akkor mindenekelőtt szigorúan be kell bizonyítania, hogy az emberiségnek nemzetekre való szétkülönülése természeti (biológiai) és szellemi szükségszerűség, és hogy a szétkülönülés, illetve a nemzeti egyéniségek örökös versengése nélkül, minden általános emberi haladás merő lehetetlenség volna, elannyira, hogy az »általános emberi«-nek még csak a fogalma sem állhatott volna soha másképpen elő, mint egymással versengő nemzeteknek nemzeti művelődésén belül. Be kell bizonyítania a sociológiának azt, hogy – amint APÁTHY mondja – az emberi továbbfejlődés csak nemzetekként széttérő irányvonalakban lehetséges.

Úgy látszik, hogy a francia nemzetben támadt föl először annak erős érzése, hogy neki az egész emberi nem boldogulása körül van világtörténeti nagy hivatása, aminthogy egyáltalán alig lehet elvitatni, hogy a társadalmi érintkezések és érzelmek kifejlesztése és finomításában a francziákat illeti meg az elsőség. Az encyclopédisták és a nagy francia forradalom hatása alatt a németek is fölkezdek fedezni, hogy nekik is különös módon közük van mindenhez, ami »általános emberi«, amint ezt költők és főképpen bölcseleik, LESSING, HERDER, SCHILLER, KANT, FICHTE sat. műveiből ezernyi idézettel lehetne igazolni. Ámde a németeknek jellemző vonása, hogy mihelyt magasabb szempontokhoz emelkednek, rendszerint kódósekké, alaktalanokká, mysticusokká válnak. Sajátságos ellentétet állapítanak meg a »Patriotismus« és a »Weltbürgertum« (kozmpolítaság) között, melynek értelmében a hazafi kizárólag a saját hazájának, ellenben a Weltbürger az egész emberiségnek javáért fáradozik. KANT is ábrándozik egy világpolgári állapotról (»weltbürgerlicher Zustand«), mely felé, mint a természetnek legfőbb czélzata felé, a világtörténelem folyása lassankint terelődnék. Óvakodik ugyan részletezni, hogy milyennek képzelet az a világpolgári állapotot, de szavait másképpen értelmezni nem lehet, mint hogy a távol jövőknél kódében olyan állapot lebeg előtte, mikor a nemzeti különbségek elenyésztek

és mikoron az emberi nem minden tehetségeit akadálytalanul kifejthetendi. (Lásd 1784-ben megjelent kis tanulmányát: »Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht.« IMM. KANT'S sämmtliche Werke, herausgegeben von. G. HARTENSTEIN, IV. kötet, 154. old.)

Bizony szomorú dolog volna, ha az emberiség tehetségeinek egyetemes kifejtését egy százalmas szürke utópiától kellene függővé tennünk. Itt és most kell minden tehetségeinket kifejtenünk, annál is inkább, mert világosan látjuk, hogy a nemzeti közösségeknek épen az a hivatásuk: a maguk sajátos életkörülményei között, a maguk sajátos módszerével és eszközeivel az általános emberit minél tökéletesebb kifejezésre juttatni.

Egyébként fölösleges is volna a XVIII. század hálósipkás német weltbürgerségét bírálgatni, mivelhogy a világtörténelem maga oly módon tört pálczát fölötte, mint alig más valamely téves fogalom fölött. Hogy ezt emlékezetbe hozzam, elég lesz FICHTE-re mutatnom, ki, a francia forradalom eszméiért hevülve, világpolgári gondolatködökben kéjelgett, de azoknak a rettentő pörölycsapásoknak hatása alatt, melyekkel Corsica nagy fia a német világot elemeire zúzta, hogy világbirodalmának engedékeny alkatrészeivé tegye: lassacskán föleszmélt és saját lelkének német mivoltát ugyancsak föl kezdette fedezni. Egy Napóleonnak kellett Európa hátán végigtombolnia, hogy a fellegekben járó német »Weltbürger« az életvalóság tudatára ébredjen: de meg kell adni FICHTE-nek, hogy, ha egyszer már fölébredett, akkor azt német alapossággal cselekedte. Mostan épen száz esztendeje annak, hogy ama híres szózatait a német nemzethez (»Reden an die deutsche Nation«) a berlini akadémia épületében elmondotta, melyek még ma is a német bölcséleti ízű, nemzeties gondolkozásmódnak legtüneményesebb okmányai közé tartoznak. Egy tűzhányó tört ki; a német bölcséleti öntudat tűzhányó hegye ontotta ki láváját. A német szellemi gőgnek ilyen eget verő megnyilatkozását a világ még nem hallotta volt, pedig akkor volt Németország legmélyebben megalázva, és Nagy Frigyes királysága akkor vonaglott, minden tagján és minden életműszerében megcsönkítva, a föld porában; De, úgy látszik, hogy ép ez ihlette meg a nagy idealista bölcselőt, ép ez ösztökélte annak nyelvbölcséleti és nemzetlélektani alapon való bizonyítására, hogy az újlatin nemzeteknek

(már t. i. első sorban a francziának) nyelve voltaképen nem is nyelv, értelmi ereje nem is értelmi erő, nemzetisége nem is nemzetiség, hazája nem haza, és hogy igazában csak a németnek van nemzeti egyénisége, hazája, honszerelme, szabadságra termettsége, öserejű nyelve, önálló és eredeti gondolkozó ereje, költészete, filozófiája, istene és egyáltalán igazi emberi öntudata.

De ne akadjunk fönn ezeken az óriási szertelenségeken, melyek lélektanilag oly könnyen magyarázhatók, hanem vonjuk le inkább belőlük a célunknak szolgáló nagy tanulságokat. Az egyik tanulság az, amelyben a nagy Napoleon részesítette a kosmopolita ábrándokba elmerült igen tisztelt német »Weltbürger« urakat. Szinte kaczagtató látvány, hogy a jámbor német »ideológusok« miként ébrednek a corsicai hős öklözései alatt német nemzeti öntudatra, Ha egy nemzetnek legelőkelőbb elméi nemzeti szempontból oly önérzethijasok, hogy még a »világpolgárság« phrasisának gyöngé pókhálója is foglyul tudja őket ejteni: akkor igazán nem marad egyéb hátra, mint hogy él-álljon egy világhódító hadvezér, aki vasvesszővel oktassa ki őket arról, hogy mi is voltaképen az a bizonyos világpolgárság. Hát nem lehet elvitatni: a világtörténelmi nagy lecke meg is tette kellő hatását a poroszokra és elsősorban egy philosophusból váltotta ki a német nemzeti öntudat legmagasabb C-jét; mégis jellemző, hogy FICHTE ennek daczára sem tudott eljutni a nemzeti gondolat világos megfogalmazásához. Nyolczadik előadásában ugyanis a nemzet-fogalomnak következő mysticus magyarázatát adja: »Az egymás társaságában mindegyre tova élő és egymást testileg-szellemileg mindegyre tovanemző emberek összessége, kik azt, ami isteni, a fejlődésnek bizonyos külön törvénye szerint fejtik ki magukból«, nemzetet alkotnak. (Ein Volk ist: »das Ganze der in Gesellschaft mit einander fortlebenden und sich aus sich selbst immerfort natürlich und geistig erzeugenden Menschen, das insgesamt unter einem gewissen besonderen Gesetze der Entwicklung des Göttlichen aus ihm steht.«) Ez az értelmezés olyan, hogy inkább valamely vallásfelekezetre, mint nemzetre látszik illeni. És aki FICHTE-t ismeri, az tudja, hogy nemzeti érzülete jórészt rajongásig fokozódó lutheri vallásosságából és antipapismusából táplálkozott: elannyira, hogy egy SPINOZÁ-n és KANT-on átszűrődött és ma-

gasabbrendű Luther Mártonnak mondható. Szívesen elismerjük, hogy a vallásos és nemzeti érzésnek egymáshoz való viszonya a sociologia legsúlyosabb kérdései közé tartozik; de FICHTE e kérdésnek még csak tudatára sem ébred: annyira összezavarja németiségét vallásos és metaphysikai lelkületével. A második tanulság tehát, amit FICHTE beszédeiből levonhatunk, az, hogy szörnyű nagy baj, ha nem tudunk vallásos és nemzeti érzésünk között különbséget tenni, mert a nemzet-fogalom akkor teljesen elhomályosodhatik előttünk. A FICHTE értelmezéséből továbbá az is kitűnik, hogy nem is állítja be a nemzetet más nemzetek társaságába, mert eleitől kezdve azt feszegette volt, hogy a többi idegen nemzetek, melyek a németet környezik, a nemzet nevét alig érdemlik meg. Aki saját nemzetének kiválóságát a többinek lebecsülésére alapítja, az nem juthat el a nemzet igazi fogalmához. És ez a harmadik nagy tanulság, melyet FICHTE szónoklataiból meríthetünk.

A nemzetek csak egymás társaságában, csak az egymásra való folytonos kölcsönhatásban és örökös versengésben fejthetik ki egyéniségüket és ébredhetnek emberiségi hivatásuk tiszta tudatára. És ezzel eljutottam a renaissance, illetve az újkori szellem mibenlétének sociologiai magyarázatához. Az újkor társadalmi szempontból nem egyéb, mint a nemzeti egyéniségek eszméletének igazi hajnalhasadása. A hol a földön csak életre-képes csirája van a nemzeti egyénülésnek, az mind a nap felé tör, az mind kifeszlik és kivirágzik és létgyönyörrel telíti az embervilágot.

Az olyan nemzetrendszer, melynek tagjai tudatosan versenyeztek volna egymással az emberiségi eszme megvalósítása körül, az ó-korban nem létezett még. Ezzel megjelöltem azt a különbséget és haladást, melyet az újkori szellem mutat az ó-korival szemben. Nem mintha a nemzeti gondolat nem élt és nem lángolt volna hatalmasan az ó-kori népek lelkében is; hiszen amióta csak ember lakik a földön, mindig csak a nemzeti tagolódásra való ösztönszerű, majd meg egyre tudatosabb törekvés volt történetének tartalma: de az ó-kor legkiválóbb ' népeiben is a nemzeti gondolat csak az egyeduralkodás, a kizárólagosság és elzárkózás alakjában jelentkezik. A római impérium minden népkülönbségek megsemmisítésével tört a világalom felé; a görög szellem barbárnak látott mindent, ami

nem görög; a zsidó nép meg épenséggel meg is fogalmazta és állami létének alapvető tanává tette a kizárólagos nemzeti elvet. Midőn magát isten kiválasztott népének tekintette és hirdette, nagy igazságot fedezett föl, fájdalom, egy nagy tévedéssel kapcsolatosan. Világtörténeti alapigazságot fedezett föl, mert a nemzeti gondolat valóban nem egyéb, mint a kiválasztottság (illetve selectio!) gondolata; de egyúttal világtörténeti alaptévedésbe is esett, amennyiben nem vette észre, hogy a kiválasztottság minden nemzetet kivétel nélkül és egyaránt megillet. Minden nemzet kiválasztott nemzet, amennyiben mindenik ki van szemelve arra, hogy az emberiségi eszmét a maga egyéni módja szerint ő valósítsa meg úgy, ahogy ezt csakis ő teheti meg és a miben semminemű más nemzet, ha még oly hatalmasnak és kiválóknak is látszik, nem helyettesítheti. Íme, ez a keresztény, vagyis újkori fölfogása a nemzeti gondolatnak, mely, természetesen, még távolról sem érvényesült kellőképpen a nemzetek versenyében. De ne feledjük el, hogy csak négy-ötszáz éve annak, mióta ebbe a kerékvágásba terelődött az emberiség fejlődési folyamata: pedig négy-ötszáz esztendőcske mily csekélyke idő ahhoz, hogy az újkornak jellemzetes nemzeti és emberiségi rendszere mintegy kézzelfoghatóan domborodjék ki minden öntudatos lélek számára.

Mindazonáltal már ma is láthat az, aki látni akar. Teinkünk csak a francia, angol és német művelődés fejlődését az utolsó néhány század folyamán: nem kell-e akkor csodálkozva észlelnünk, hogy egyrészt mindhárman kölcsönösen növekedő befolyást gyakorolnak egymásra, úgy, hogy az egyiknek lelke szinte átáramlani látszik a másikéba, másrészt mégis egyre tudatosabban különül széjjel mindegyiknek egyéni jelleme. Milyen féltékenyen figyelik egymást e nagy nemzetek, mennyire bántja őket, ha a gyakorlati iparkodás, művészet, tudomány bármely ágában is el-elmaradoznak egymástól, mennyire megszégyenítőnek tartaná mindenik magára nézve, ha az általános emberiségi törekvéseket nem tudná méltóan képviselni.

Nincsen megírva sehol az a törvény, hogy mindenik nemzet köteles egyéniségét minél tökéletesebben kifejteni, mert csak így szolgálhatja igazán az emberiséget, és fordítva, minden nemzet kötelessége az emberiséget szolgálni, mert csak ez által fejtheti

ki igazán egyéniségét: és mégis ez az íratlan törvény uralkodik az újkori nemzetrendszer fejlődése (evolúciója) fölött.

Hogy hová vezet ez a nagyszerű fejlődési folyamat, vajjon ki annak a megmondhatója? Csak annyit láthatunk teljes világgossággal, hogy egyre bensőbbek lesznek a nemzetközi kapcsolatok és mégis egyre hatalmasabban domborodik ki a hivatásos nemzetek egyéni önérzete és öntudata. Szóval, a socialis fejlődésnek immár több évszázados világos irányzata semmit sem czáfol meg oly határozottan, mint a gyermekvilágpolgárius és communista ábrándokat. Az emberiség valóságos fejlődés-menete sokkal csodásabb és elragadóbb képeket tár elénk, mint a minőket jámbor vagy megvadult képzelősködő elmék kieszelni tudnak. Ne higgye pl. senki, hogy nem jöhetne létre az idők folyamán akár az összes nemzetek világszövetsége is: csak azzal ne áltassa magát senki, hogy az ilyen szövetkezésnek célja a nemzeti különbségek megszüntetése lehetne. Ha a nemzetek testileg annyira elfajulnának és szellemileg annyira becsutelenekké válhatnának mind, hogy, önmagukról lemondva, egyéniségüket tovább fejleszteni nem akarnák, vagy nem tudnák, akkor ez az állatiaságra való teljes elsüllyedést, illetve az emberiségnek, mint ilyennek, halálát jelentené. Világszövetséget is csak azért és csak oly módon köthetnének egymással a nemzetek, hogy ez által újabb biztosítékokat szerezzenek egyéniségük minél hatalmasabb kifejtésére. Aki ezt átlátta, az egyszer s mindenkorra megszabadul a képtelen társadalmi álmadozásoktól, de annak egyszersmind olyan jövőbe nyílik belepillantása, mely egyezik a természet és emberi szellem törvényeivel és mely igazi nagyszerűség tekintetében mérhetetlenül fölülmúlja azokat a társadalmi csalképeket, melyekben korunk szülöttei oly túlon-túl szeretnek tobzódni.

Minden társadalmi tudománynak közepe a nemzetfogalom: ebből kell kiindulni és ehhez kell visszatérni, hogy sociologia létesüljön. És ha már most azt kérdi valaki, hogy ki volt eddig az, akinek lelkében legtüzesebben és egyúttal legvilágosabban élt a nemzet fogalma, akkor nyugodt lélekkel azt mondhatom, hogy a nemzeti gondolat eddigelé magyar ember lelkében rajzolódtott legtisztábban és hogy ez a magyar ember gróf SZÉCHENYI ISTVÁN volt. Átkutathatunk könyvtárakat és áttanulmányozhatjuk az újkori államtudósok és bölcsészek munkáit: de a

SZÉCHENYI-éhez fogható tanítást a nemzet mibenlétéről alig fogunk másutt találhatni. Ő egy már-már halódó nemzetet törekedett föltámasztani és, mert saját lelkét lehelte beléje, valóban új életre keltette. Már pedig a ki halottat támaszt föl, az tudja csak igazán, hogy mi a halál és mi az élet. És aki nemzetet kelt új életre, az tekintett bele igazán a nemzethalál és nemzetélet mérhetetlen rejtelseibe. »A Kelet népé«-nek csak néhány sorát akarom itt idézni, melyek már magukban eléggé mutatják, hogy SZÉCHENYI mily élesen fogta föl a nemzet és az emberiség fogalmainak válthatatlan kapcsolatát:

»A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni – Európában egyedüli heterogén sarjadék – ázsiai bölcsőjében rejtőz, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsokfajnak, mely, jól lehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyóink legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésében mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy mint azoknál, úgy ennél, külön sajátsági árnyéklatokban, a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűsége kell tisztulni, felemelkedni.«

»Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen minőségében kifejteni, nemesíteni erőit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni«, ezt tekintette Széchenyi minden föladatok legszebbikének. íme, mily gyönyörűen fogta föl a nemzetnek az emberiséghez való viszonyát. És mennyire fölötte áll a dualista, kétlelkű német bölcsészeknek és költőknek, kik a »Patriot« és a »Weltbürger« között összeférhetetlen ellentétet állapítanak meg, mivel azt hiszik, hogy az ember vagy a saját hazáját szolgálja és akkor nem lehet barátja az emberiségnek, vagy az emberiséget szolgálja és akkor nem lehet híve a saját hazájának. Mily gyászos lelki bomlottság, mely ilyen logikai képtelenségekbe keveredhetik és mely az újkori társadalmi gondolkozásnak még azt a sarkételét sem fogta föl, hogy nem lehet az emberiséget másként szolgálni, mint egy nemzet lelkén köröszkül és nem lehet egy

nemzet haladásán munkálkodni, ha nem az örök emberire függesztjük kutató tekintetünket! Ennek az újkori társadalmi gondolkodásnak iskoláját SZÉCHENYI alapította meg nálunk. Nem idézhetek tőle egész lapokat és ezért talán elég lesz, ha GAAL JENŐ munkájából: »Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk«, melyben a legnagyobb magyarnak gondolatrendszerét tömören összefoglalja, a következő sorokat kiragadom: »Az egyén ugyanis a nemzetet, a nemzet pedig az emberiséget kénytelen szolgálni« (5. old.) – Széchenyi a magyar nemzetet »az emberi nem javára és dicsőségére szolgáló tényezővé akarta emelni és pedig oly mértékben, hogy ha majdan a mívelt világ bármely részében derék embert emlegetnek, a hallgatók önkéntelenül is a magyarra gondoljanak« (198. és 199. old.)

De költészetünk nagyjai is mind a SZÉCHENYI szellemében fogják föl a nemzet és az emberiség viszonyát. Ha például VÖRÖSMARTY azt kívánja, hogy minden ember legyen ember és magyar, akkor kedves költői túlzásán körösztil is érezzük, hogy lelke a Széchenyiével azonosul. Leghathatósabban azonban PETŐFI fejezte ki a nemzet s az emberiség fogalmainak elválhatatlan kapcsolatát, mert ő egynek érzi a magyar szabadságot a világ-szabadsággal és, mikor az egyikért hal meg, egyben a másiknak vértanújává lesz. Aki ebben költői túlzást lát, az vagy nem értette meg a PETŐFI egyéniségét, vagy nincsen áthatva a renaissance, az újkor társadalmi szellemétől.

Mert mi is az a nemzeti szabadság? Semmi egyéb, mint egy nemzetnek az a társadalmi állapota, mely legalkalmasabb arra, hogy az emberiség minden irányú javáért közreműkölhessen és így nemzeti egyéniségét is legteljesebben kifejthesse. PETŐFI ezt ugyan nem fejezte ki ily tantételesén, de így éreztetett és, ami ennél is százszorta jelentősebb: így cselekedett. Azért ő nemcsak költő, hanem a szó szoros értelmében apostol. Nagyobb lírai lángelme az övénel az újkorban nem jelentkezett, s az újkor társadalmi lelkületét senki sem fejezte ki oly napfényesen és ragyogóan mint ő.

A múlt század második negyedét (1825-1849) joggal nevezzük a magyar nemzet renaissance-ának, újjászületési korszakának, mert akkor iktatódott be véglegesen a magyarság az újkori nemzeti társadalmak rendszerébe. De hová tűntek azóta ama nagy korszaknak fölséges hagyományai? Hisz már-

már odajutottunk, hogy, a ki a nemzeti gondolat hívének vallja magát, azt »reactió«¹ érzelműnek, az emberi haladás ellenségének híresztelik. A fogalmak ilyen megbomlása természetesen magának a társadalomnak szétagolódásával, elzülésével kell, hogy egybekapcsolódjék. Közéletünk jórészt már alig áll egyébből, mint felekezeteknek felekezetek ellen, osztályoknak osztályok ellen, néptörzseknek a nemzet egésze ellen való iparszerű uszításából. A mi egyesületünk ezekkel az áldatlan szertehúzó és romboló irányzatokkal szemben mindenekelőtt a társadalmi egységet, a társadalmi harmóniát akarja képviselni.

Minden emberi föladatak közt ugyan az egységesítés a legsúlyosabb, de mi nem fogunk elcsüggedni, mert rendületlenül bízunk abban a hatalomban, melynek napszamosai vagyunk és melynek neve: tudomány. Egy önálló magyar sociologia kifejtése lebeg előttünk: olyan társadalombölcészeté, mely számot tegyen a külföld színe előtt is. Az alapját ennek az eredeti magyar sociológiának, mint láttuk, SZÉCHENYI rakta le, és így abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy annak az újszerűnek, amit megalkotni kísérünk, erős történeti alapozására támaszkodhatunk. Egy nagy akadályra azonban, melylyel tudományos törekvéseinknek meg kell küzdeniök, mindjárt a megindulásakor világosan rá kell mutatnunk.

A tudomány műveléséről nálunk az utolsó évtizedek folyamán sokféle igen veszedelmes nézetek váltak uralkodókká. Még vezető körök is abba a tévedésbe estek, hogy egyelőre megfelelünk föladatunknak, ha külföldi tudományt, mint bármely más iparczikket, egyszerűen behozunk, beszállítunk, és talán némi stiláris módosításokkal itthon elterjesztünk. Pedig a tudomány ezt a nevet csak akkor érdemli meg, ha a saját elvi alapjait folyton újabb, meg újabb bírálatnak veti alá, ha tehát nem egyszerűen átvett, dogmatikus tudomány, hanem minden ízében kritikai szellemem szűrődött át. Valódi tudományos kritikát azonban csak az gyakorolhat, aki maga is új igazságokat termel, mivelhogy tévedéseket valósággal föltárni csak az képes, aki magasabb új igazságokhoz emelkedett föl. Szóval, csak az élő tudomány, mely szigorú bírálat alapján folyton új világosságot gyűjt nevezhető igazi tudománynak. A holt, a dogmaticus tudomány azonban, melyet egyszerű

átvétel, behozatal útján kebeleztünk be, szellemi méreggé válik, ép úgy mint a hogy méreggé válik a testi szervezetre az olyan táplálék, melyet a szervezet nem assimilál. Évtizedeken körösztü emésztetlen társadalomtudományi, aesthetikai, bölcsészeti jelszavak és irányzatok hatoltak be hozzánk, úgy, hogy az ennek folytán beállott rendszeres szellemi mérgezésnek tünetei nemzeti művelődésünk minden pontján egyre ijeszőbb mértékben törnek elé.

A COMTE és SPENCER-féle, de egyáltalán az újabb sociologiai elméletek és szárnypróbálgatások, – mint említettem – majdnem kivétel nélkül háttérbe szorítják, sőt jóformán eltüntetik a nemzetfogalmat, hogy annál inkább előtérbe helyezzék az osztályok kölcsönös gyűlölködését és történelmi háborúját. Odakünn, a hol ezek az elméletek támadnak, sem a tudományra, sem a gyakorlati életre nem bírnak oly végzetes hatással, mint ha, hozzánk eljutva, kritikai ellentállás nélkül fertőzik az agyvelőket. Odakünn ugyanis egyik sociologiai elmélet csak úgy kergeti a másikat, és egyik többé kevésbé ellensúlyozza, vagy legalább enyhíti a másiknak tévedéseit. A mi talajunkon azonban az ideszakadt idegen elméletek merev dogmákká, azaz szellemi mérgekké lesznek. Odakünn hatalmas nemzeti önértzet eleven lehellete járja át a gyakorlati élet mozgalmait, úgy, hogy nem túlságos nagy baj, ha a sociologia kissé megfélemedezik a társadalmi élet alapvető tényéről, a nemzeti létről: mert a műveltebb osztályok lelke anélkül is csak úgy duzzadoz a nemzeti öntudat büszkeségétől. Minálunk azonban, súlyos politikai helyzetünknel fogva, az idegen elméletek menten nemzeti létünk életgyökereit támadják meg, mert ellenségeink a társadalmi egység megbontására használják föl azokat. Ha ez így tovább folyik, akkor valóságos kísérleti állataivá leszünk minden a nyugoton támadó és pillanatra divatossá lett társadalmi, aesthetikai vagy philosophiai hóbortnak. Védekezésünk ez ellen csak egy lehet, ha a tudományt magunk termeljük és ha kutatásaink eredményeit a külföld ítélőszéke elé is bocsájtjuk. Mert a külföld is csak oly mértékben becsül meg bennünket, a mily mértékben mi önállóan részt kérünk magunknak minden eszmei és tudományos mozgalmakban, melyek az egész emberiség javát czélozzák. A nemzetről adott meghatározásban, mint dióhéjban, benn rejlik a mi egész programmunk.

A hazaellenesség Franciaországban. Okai. Jövője.*)

A Magyar Társadalomtudományi Szemlé-nek
Írta: CLAUDE ANET.

A hazaellenesség egészen új dolog Franciaországban. Alig egy pár éve beszélnek róla. Ez a tan – mert ma már ilyen az – mely néhány szakszervezeti és anarchista körre szorítkozott, egyszerre előtérbe lépett és a polgári, valamint a socialista sajtóban élénk vita tárgyává lett. Ebben a nagy, halatlantalan és a közönség által az említett tannak tulajdonított fontosságához képest valóban aránytalan nyilvánosságban jelentékeny része van az »antipatriotá«-k feje lármás egyéniségének. Azt akarom itt vizsgálni, hogy ennek a mozgalomnak mi az eredete,

*) Az antipatriotismus fölmerülte Franciaországban annyi félreértésre adott alkalmat hazánkban is, hogy annak lényegével, ha ezeket ki akarjuk deríteni, okvetlenül tisztába kell jönni. Az említett félreértések bizonyos körökben nálunk a nemzeti eszmének szántszándékos elhomályosítására való törekvést vonták maguk után. Úgy hivatkoztak ott Franciaországra, mint amely, a múltban az emberi haladás élén haladván, most is hivatva van arra, hogy a jövő kialakításának munkáját vezesse. Ott pedig a nemzetiesség állítólag lejárt magát és a nemzetköziség óriási léptekkel hódít tért. Világos e körök szerint, hogy a hazafiság fölött áll a világpolgárság, vagy amint fogalomzavarukban ők mondták, a nemzetköziség. Az alább következő – minden érdekessége és élénksége mellett igen alapos – tanulmány, melynek jeles szerzője saját hazájának jelen társadalmi viszonyait kitűnően ismeri, kézzelfoghatólag tünteti föl e részben a valódi helyzetet. Az abból folyó következtetések igen tanulságosak reánk nézve is, azért örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy fölkerésemre irt e becses dolgozatot saját, a lehető hűségre törekvő fordításomban tisztelt olvasóinknak, akik, reméllem, többször is találkozni fognak Szemlénkben szerzőjének hasonló dolgozataival, tisztelettel bemutassam. GAAL JENŐ.

hogy az milyen fontosságra vergődött és hogy minő jövőt lehet tulajdonítani annak.

A haza gondolatát a napi sajtóban nem lehet fejtegetni. A hírlapok napról-napra élnek s a közönség minden szenvedélyének és minden emótióinak részesei. Az emberek legnagyobb része, ha valaki nekik azt mondja, hogy antipatriota, inkább megsemmisíti őt, mintsem felel neki. A socialisták kis minoritása, ha azt hallja, hogy a haza eszméjéhez ragaszkodunk, vállat von és reactionariusoknak tekint bennünket.

Tényleg a haza gondolatát két oldalról lehet tekintetbe venni, történetileg és általában magának az eszmének szempontjából.

Történetileg tulajdonképp nagyon könnyű kimutatni, hogy a haza eszméje, a keresztény időszámítás korában nem nagyon régi gyökerekkel bír. Ezer találó példával bizonyíthatni, hogy egész a legújabb ideig őseink nem úgy fogták föl a hazát, mint mi. Franciaországban, mely pedig a legrégebben egyesített birodalma Európának, nem nagy nehézséggel ki lehet mutatni, hogy a középkor nagy urai magukért, saját érdekeikért és nem Franciaországért küzdöttek, mely nem létezett. A burgundi herceg a XV. században burgundi volt és nem francia. A XVII. század közepén Gondé, Turenne a király ellen harcoltak az idegenekkel együtt. A mi mai fölfogásunk szerint honarulók voltak. Később, a forradalom alatt az emigrált aristokraták Franciaországot idegenek segélyével támadták meg. Ők a maguk kasztjának (ma azt mondanák: osztályának) előjogaiért küzdöttek Franciaország ellen. A haza eszméje nekik nem volt az, a mi ma nekünk.

Tehát, midőn az állítatik, hogy a haza eszméje dogma, a mely felett nem szabad vitát folytatni s hogy az minden pártviszály fölött áll, a hazafiasság ellenesei könnyedén mutathatják ki, hogy tulajdonképp új keletű dogma, hogy azt csak mi újabbak találtuk föl és hogy nincs dogma, mely a vitakozásnak alkalmasabb tárgya lehetne. És polemikájok annál élénkebb és annál maróbb lehet, mivel könnyű szerrel bebizonyíthatják, hogy éppen a reactionariusok (ma nationalisták) voltak azok, a kik a haza eszméjének legtovább ellenzékét alkották. Ma pedig ők papjai ennek a vallásnak. Tegnap még hazaárulók voltak. Éppen ez az a tétel, a melyet nagy garral hirdetett ezelőtt nyolcz-tíz-

évvel GOBIER ORBÁN úr, a ki a hazaellenes mozgalomnak előfutárja volt Franciaországban, »L'armée de Gondé« című híres könyvében az emigráltak hadseregében, a forradalom alatt, kutatja a mostani conservativus és nacionalista pártvezérek őseinek neveit. És meg is találja azokat, mint olyanokat, a kik Franciaország ellen fogtak fegyvert és szövetkeztek az idegekkel, íme, a haza eszméjének kritikája történeti szempontból. Csak jelezhetem azt, mert tovább kell mennem.

Általában mindig voltak és mindig lesznek nemes lelkek, akik az örök békéről, a háború megszüntetéséről és mind annak á mi a népeket elválasztja egymástól, a régi particularismusnak, a túlzott és gyűlölködő nationalismusnak, mely az egyenlő műveltségű és egyenértékű emberek közé furakodik, a kik a helyett, hogy, megértve egymást, a polgárosodás haladásáért vállvetve munkálkodnának, ölik egymást, mind ennek eltűnéséről álmodoznak. Ezek az idealisták az Európai Egyesült Államokról .képzelegnek. (NIETZSCHE így kiáltott föl: »Én európai vagyok.«) Nem tagadhatni, ha tételeik szövege nem hamisítottaték meg, hogy ők ellenségei a haza gondolatának. De erélylyel támadtatnak meg minden nacionalista által, a kik őket épp oly veszedelmes embereknek mondják, mint a hivatásszerű hazaellenesek. Mindjárt meglátjuk, hogy miért? Ilyen szellemű emberek minden korban voltak, de napjainkban bizonyára többen vannak, mint bármikor ezelőtt. Ők ellenségei az erőszaknak és az észre való hivatkozásuk soha sem ébresztette és izgatta volna föl úgy a közvéleményt, amint tette a hazaellenes propaganda, melynek értelmi szerzője HERVE GUSZTÁV.

A hazaellenes mozgalom, úgy a mint Franciaországban létezik, a syndicatusok, a socialisták és (ami egyáltalán nem ugyanaz) az anarchista körök légkörében született. Elválaszthatatlan az antimilitarismustól. Ha valaki antipatriota, az egyúttal antimilitarista is. Megfordítva azonban nem áll a dolog. Lehet valaki antimilitarista a nélkül, hogy hazaellenes volna.

A hadseregelenség az első fokozat. Ennek legalább két jelentkezési alakja van. Ott vannak először is a duchoborczok. Ezek vallási elveik folytán nem fognak fegyvert. Bezáratják, kínoztatják, végre száműzetik magokat, de nem tágítanak. Az

Isten azt mondta: »Ne ölj!« Nem engedik magukat az isteni parancsolat megszegésére szoríttatni. A hadsereg ellenzése nálók vallásos és mysticus jellegű. Mellékesen megjegyezve, csodálatos hűségüket elveikhez el kell ismerni. Az a látvány, melyet az úgynevezett keresztény világ nyújt, továbbá úgynevezett keresztény polgárosultságunknak védelmezői, a Krisztus vallásának apostolai és hívei, valóban nem teszik a méltóságos komolyság benyomását. A béke Istenének nevében gyilkolják az emberek annyi század óta egymást. E közben Krisztushoz fohászknak és azt állítják, hogy szellemének szolgálnak. Bámulatos gúny rejlik abban, hogy éppen a keresztény nationalisták azok, akik anathémát mondanak a pacifista és istentagadó socialistákra, a kik a háború gondolata és a militarismus ellen küzdenek. TOLSTOI e tárgyról olyan lapokat írt, melyek értéköket, ha a nagy orosz író mysticus és vallásos eszméit egyáltalán nem is vallanók a magunkéinak, megtartják akkor is. Így a duchohorczok egyszerűen keresztények és talán az egyedüliek. Megjegyzendő azonban, hogy nálók akárhol, Canadában vagy Oroszországban lakjanak is, a haza iránti ragaszkodás csak igen kevésé van kifejlödne.

Önként érthető, hogy az antimilitarismusnak Franciaországban éppenséggel nincs ez a jellege. A mysticismus nagyon nehezen verhetne gyökeret a francziák lelkében, mely odaadásal szereti a világosságot és a mely főleg, és talán nagyon is az észnek uralma alatt áll. A hadseregellenesség a socialista tanok következménye. Ez nem franczik sajátosság. Ha valaki magyar, német, olasz vagy francia socialista, az elvileg és egy csapásra antimilitarista is. Ennek világos okait föl kell-e sorolni? A socialisták osztálpárt. A socialista küzd a capitalismus ellen és a politikai hatalom elnyeréseért.

Es ki áll vele szemben? Kire támaszkodik a capitalismus és az állam? A militarismusra. A hadsereg a tőke szolgálatára áll. A hadsereg által támogatva küzdenek a polgári pártok sikeresen a socialisták ellen. Ha a hadsereg nem léteznék, a munkások strikejai hamar készen volnának a munkaadók intransigentijával. Íme, itt van egyik oka annak, hogy miért hadseregellenes minden socialista. Még arra kell utalni, hogy egy oly kaszt-eszmény diadalát biztosítja, mely a socialistáknak gyűlöletes. Ők nem akarják a hadsereg passivus engedelmességét

és némi fegyelmét, azt a föltétlen fennsőbbiséget, melyet a tiszt a közlegény fölött követel magának, nem akarják azt a kényszer, melyet gyakorol, azokat a büntetéseket, melyeket kiról. üzeimekben mindez utálatos hagyatéka a múltnak; ez az erősebbnek joga minden iszonyatosságaival.

De a militarismus veszélyei nemcsak a belföldön léteznek. A katonaság az, mely az imperialismust, a hódítás féktelen vágyát a háború és vér szeretetét fönntartja. A militarismus oka annak, hogy mindig nagy az újkori államok közt kiütő háború veszélye, melynek költségeit egyedül a proletarius osztály viselendi, és ehhez még az járul további eredményül, hogy a katonai szellem hosszú időre ismét megerősödik.

Ennélfogva minden socialista elvtársnak elvi kötelessége *élénk* antimilitarista hadjáratot folytatni, szakadatlanul propagandát csinálni a hadsereg ellen, megtagadni a hadi költségvetést, érintkezésbe lépni az újonczokkal és őket a socialista tanoknak megnyerni, kérlelhetlenül megbélyegezni a lapokban minden hatalmi visszaélést, melyre a katonatisztek elragadtatják íaagukat. A socialisták kezdték meg a katonai bagnók és a testi büntetések elleni hadjáratot.

Nem fér hozzá kétség, hogy Franciaországban az antimilitarista propagandát igen nagy és élénk erélylyel vezették. E részben a socialisták biztos talajra találtak. Mert az világos, hogy valahányszor kitért egy strike, mindig a katonák voltak azok, akiket a kormány a gyárak és bányák védelmére kiküldött. A munkásoknak ez irányban tehát közvetlen tapasztalataik vannak. Ők tudják, hogy annak védelmére, amit a kormány rendnek, de a mit ők maguk, és méltán, tőkének neveznek, ott van a katonaság. A munkások és a munkaadók közt állanak a katonák szuronyai. A socialismus hódításaival az állam szembeállítja a hadsereget. Nem nehéz tehát a munkást meggyőzni arról, hogy a hadsereg gyöngítése érdekében áll.

Ezt annál könnyebb vele elhitetni, mivel a hadsereg 37 év óta csaknem kizárólag az említett czélt szolgálja. A gyarmati háborúk, melyeket Tonkingban, Chinában, Madagascar szigetén és Marokkóban folytattunk, alig ragadtak el katonát Franciaországtól. Leginkább hivatásos gyarmati csapatok azok, melyekre a vállalkozások terhe súlyosodott.

Tehát harminczhét év óta a hadsereg nem verekedett. Azért van elsősorban, hogy a külföld ellen védjen bennünket, hogy óvja a hazát.

De a hosszú békében, mely uralkodik, az emberek végre elfeledik a határozott és hasznos célt, melynek eszközét képezi. Nem úgy tekintenek rá, mint a határon fölállított védfalra. Ellenkezőleg a belföldön minden nap látjuk azt a polgári állam szolgálatában és a mint védi a capitalismust a munkás osztály támadásai ellen.

Nagyon természetes ezek szerint, hogy a socialista hadseregellenes hadjárat kitűnő teret talált az utóbbi időben az európai államokban. Mert a helyzet ugyanaz Németországban vagy Franciaországban, Ausztria-Magyarországban vagy Oroszországban. A munkás-osztály mindenütt ellensége a katonai kasztnak.

Ott, ahol állandó hadsereg van, a socialisták a militia-rendszert követelik a fegyverben levő nemzettől. Ott pedig, a hol ez van alkalmazva, mint Svájcban, azért küzdenek, hogy a betanítás idejét, a míg az emberek zászló alatt vannak, meg rövidítsék. – Az antimilitarismus ezek szerint minden socialista párt programjában szerepel. A nemzeti és nemzetközi congressusokon ezt a programmpontot ünnepélyesen mindig újból megerősítik.

Azonban a socialisták közül némelyek, mint péld. J. GUESDE, habár elvtársaikkal a hadseregellenesség kérdésében egyet értenek, azt vallják, hogy a socialista pártnak igazi létjogát a mellékes küzdelmekben nem szabad elfeledni. JULES GUESDE nem szűnik meg emlékeztetni a socialista pártot valódi céljára, mely nem más, mint a politikai hatalom meghódítása. Nancyban és százszor a congressus előtt azt mondta a socialistáknak: »Nem kell nekünk az antimilitarismust vitatni. Az elintéztet dolog. Sajnos, nagyon sokan vannak, a kik nem akarnak a tiszta socialismusnak szolgálni. Évek munkáját és erőfeszítését pazaroltuk a clericalismus elleni hasztalan küzdelemre. És hát milyen gyakorlati eredménnyel? Csak egy jottával is megváltottattuk-e capitalisticus formáját a társadalomnak? Midőn a papokat kidobtuk az állami költségvetésből, csak egy centimémalis javítottuk-e a proletarius osztály fizetését? Nem szűnünk meg szélmalom-harczokat folytatni. Van velünk szemben min-

denek előtt egy »anti«, melyet szét kell morzsolnunk. Már pedig mi egy helyben lépdélünk és egy araszszal sem jutunk közelebb a politikai hatalom meghódításához.«

Ez J. GUESDE beszédeinek értelme. És el kell ismerni az okosság mértékét, mely a legtisztább, leghithűbb és a legdoctrinariusabb francia socialistának szavaiban foglaltatik.

De végre is, daczára a GUESDE tiltakozásának, az antimilitarismus maga nem kis részét képviseli úgy a francia, mint minden más socialismusnak. Az antimilitarismustól a hazaellenességig talán óriási úr, de mindenesetre nagy lépés van. Vannak azonban francia socialisták, akik nem haboztak azt megtenni. Lássuk, hogy minő hidakon kellett átmenniök, hogy a szakadék egyik oldaláról a másikra juthassanak.

Itt van mindenek előtt PROUDHON-nak néhány kiadatlan sora, melyek a deczemberi Revue-ben jelentek meg és a melyek érdekes okmányát képezik az antipatriotismus eredetének Franciaországban. Megtalálhatók benne azok a lényeges gondolatok, amelyekre a hazaellenesség ma támaszkodik. Mintegy ötven évvel ezelőtt íratlak, de csak napjainkban láttak napvilágot.

»A Haza.« »A haza fogalma« a kereszténység elterjedése óta elhomályosult. A népek lassanként, ugyanazon eszme hatalma alatt egyesülve, csak polgárok tömegei voltak. A nemzetközi jog, mely ez alapon keletkezett, ugyanezt az elvet vallja. Más hazához tartozik-e valaki, ha nem a pápa, de a Calvin felekezetének tagja? Más hazából való valaki, ha a belga vagy piemonti s nem a francia törvény uralma alatt él? Távobabb áll egy francia egy svájcki, porosz vagy hollandihoz, mint egy provence-i egy alsó bretagnei, egy gascognei vagy egy elzászsihoz? Hazámban vagyok-e, én socialista, midőn annak egyes fölöstott részei maguk közt egyesülnek, hogy száműzzenek engem? A haza csak rege, csak egy szó!

Midőn Jézus Krisztus azt kérdi, hogy ki a sebesült utasnak felebarátja, az a pap-e, a ki ott hagyja az lítszélén, vagy az a samaritanus, a ki beköti sebeit, akkor tulajdonképp arczúl üti a régi hazafiságot. Jobban szeretem a kozákot, a ki hazához, mint azt a francia katonát, a ki elkerget. 1814-

ben Sándor csár jobb volt Franciaország iránt, mint Napoleon. Haragudtak Bernadottera, hogy régi fegyverbarátai ellen harczolt: én azt állítom, hogy helyesen cselekedett mint ember, mint államfő és mint francia. Hát a katonák nem lennének mások, mint kalandorok, akik a rablás és mézszárlás czéljából társultak? . . . Nehéz kérdés, mint az igazságügy kérdései általában, melyeket a jacobinus bolondságok miatt lehetetlen tárgyalni.

Vajjon, ha Bécsben és Berlinben kikiáltanák a köztársaságot, a francia demokraták visszautasítanák-e a német demokraták segítségét a köztársaságnak Parisban leendő újabb fölállításához? Bizonyára nem. Inkább azt énekelnék, hogy: »a népek a mi testvéreink és ellenségeink a zsarnokok.« Emelkedjünk még magasabbra. Ha Miklós császár egyszerre csak forradalmárrá lenne, a vele való szövetekezést visszautasítanók-e csak a miatt, mivel ő csár? Ez nagy botorság lenne. »Non datur Patria in oeconomia!«

Mint láthatjuk, a haza eszméjének fejtegetése már PROUDHON-nál is meg van. Világosan kifejlik az ő okoskodásaiból az az elmélet, mely szerint az osztályérdekek magasabban állanak, mint a haza érdekei.

Ezt az elméletet megragadták és kidomborították a syndicatusok a szakszervezetek légkörében. Alkalmam volt egy magyarországi lapban*) a folyó év július havának 24. és 28-dik napjain két cikkben bemutatni, hogy a szakszervezetek Franciaországban most forradalmi szelleműek, és azt is, hogy mily eszmék alapján állanak. Itt most csak azt ragadom ki ebből, a mi szorosán jelenlegi tárgyamra vonatkozik. A szakszervezeti mozgalom igen értelmes vezetői a haza eszméjét beható, éles kritika tárgyává teszik.

»A proletariusnak, úgy mondják, végső elemzésben nincs hazája. Nem tudom, hogy mi az a haza. Arról a szűkebb hazáról beszél-e Ön, melyet azok a helyek alkotnak, a hol valaki született, a hova családja való, a hol az illető is élt? Ezt a szűkebb hazát a proletariusnak nem lehet szeretni, nem lehet megtartani. A kenyérkereset, a nyomorult élet fönntartásának kényszerúsége elzavarja őt szülőföldjéről és a munka utáni

*) A Pester Lloydban.

futásra szorítja. Tehát szűkebb hazája nincs. Azt az egész, a nagy hazát szintén nem ismeri. Ez az, a mit a közös hagyományok, a faj nagy emlékei, a műveltség és polgárosodás alkotnak. De hát a műveltséget ő megszerezheti-e magának? Éhhez szabad időre volna szükség. Szabad ideje pedig nincs, nem is lesz mindaddig, míg a capitalisticus kormányzat ideje tart és annak vastörvényei uralkodnak. A munkás ellensége nem a határon túl levő munkás, hanem honfitársa: a munkaadó. Ellenkezőleg, a határon túl élő munkással, kezdve a nyomortól, neki minden közös; a munkások ugyanazt a küzdelmet folytatják, akár németek, akár francziák; az egyik és másik nemzetiségű munkások a capitalisticus uralmat akarják fölforgatni és végre ők maguk kívánnak a hatalom birtokába jutni. Az ellenségek az egész világ tőkésai, »testvérek pedig az összes munkások világszerte.« Nagy ostobaság és bárgyúság lenne, ha a francia és német munkások háborút kezdenének s kölcsönösen lepuskásznák egymást kizárólag kizsákmányolóik, a német és francia tőkésék hasznára. Ha már most a polgári és katonai kormányok hibája folytán a háború tényleg kiütne, akkor minden ország proletariusainak kötelessége az volna, hogy a háború ellen foglaljanak állást és, fölhasználván az alkalmat, az általános munkabeszüntetést kellene kikiáltaniok, sőt fegyveres fölkelést szervezniük a capitalista kormányok ellen.»

Ily világosan és logikusan okoskodnak a forradalmi szakszervezetek emberei. Miként a nyáron jeleztem, óvakodni kell azonban attól, hogy ezen gondolatokat az egész socialista pártnak tulajdonítsuk. A forradalmi syndicalismus nem politikai párt; nincsenek politikai, hanem csak társadalmi céljai. Viszonyai a socialisták nagy szervezetéhez tényleg feszültek. A forradalmi syndicalisták fejei nagyon gúnyolódnak »a polgári socialistákkal, az ügyvédek és hírlapírókkal« szemben.

Tényleg azok propagandája az értelmes munkások kisebbségének szűk körében mozgott. A proletariusok nagy tömegét az nem érintette. És az egész ország nem bírt tudomással a forradalmi syndicalisták pártjának elméleteiről. Hogy az antipatriotismus egy napon nagy nemzeti tárgyává váljék a közvitának, ahhoz váratlan, rögtönös és alig megmagyarázható közbeléptére volt szükség – HERVE GUSZTÁV-nak.

HERVE GUSZTÁV néptanító volt Yonneban. Socialista, antimilitarista és békebarát. Előtérbe akkor lépett, midőn egy hadseregellenes cikke miatt, mely »Le Pioupiou de Yonne« című lapjában jelent meg, pörbe fogták. Olyan tanácsokat adott az újonczoknak, csak hogy nagyon erőszakos hévvel, mint a melyekben átalán a socialisták részesítik őket. Volt ebben a cikkben egy szólam, melyet a párizsi nacionalista lapok abból kiszakítottak és melyben azt mondatták HERVE-vel, hogy »a wagrami zászlót a trágyadombra kell föltűzni«. Midőn ez a dolog napfényre került, hallani kellett a lármát Párizsban. A nacionalisták heves hadjáratot indítottak a néptanítók, az istentelen iskola, a köztársaság ellen. Egy napról a másikra HERVE kilép a teljes homályból a leghallatlanabb nyilvánosság verőfényébe. Nevét az emberek egész Franciaországban ajkaikon forgatták és piszkolták.

A valóban komikus oldala ennek a történetnek az, hogy HERVE tényleg nem írta azt a ganaj dombra tűzött zászlóra vonatkozó hírhedt phrasist. Az súlyos esztelenség volt, melyet neki tulajdonítottak, de a vita hevében a jóhiszeműség sokszor rosszul jár. JAURES Nancyban e tekintetben helyreállította az igazságot. Beszédének ezt a részét érdemes idézni. JAURES azt mondta: »Az a mit HERVE-től rossz néven vettünk, nem az, hogy kalandos tételeket állít föl, hanem az, hogy oly módon mutatja be, mely meghamisítja azokat. Ha valaki túlzásokra engedi magát ragadtatni, az kiteszi magát annak, hogy olyasmit is tulajdonítanak neki, a mit tényleg nem mondott. Azt mondatták vele, hogy »Franciaország zászlaját a ganajdombra kell föltűzni.« És ennek oly értelmét fogadták el, melyet ő annak soha sem adott. Az illető nem mondta ezt a szólamot. Az ellenkezőt állítja. Ő tiltakozik bizonyos nacionalista dicsőítések ellen és azt mondja: ez annyi, mint ha a zászlót a ganajdombra tűznék. A zászló becsületének vallása tiltakozik ebben.«

Íme, ezek a tárgyilagosan megállapított tények. Be kell vallani, hogy az ironia erős bennük. HERVE, a ki elég kaján és ravasz ember, rögtön meglátta azt az előnyt, melyet a neki tulajdonított szavakból egyénileg húzhat. Micsoda! Hát ő a teljes világításba helyezkedhetik? így lett minden erőlködés nélkül egy új vallásnak, a hazaellenességnek a fejevé. Azontúl tartóz-

kodott a hírhedtté vált szólamot Franciaország ganaj dombra tűzött zászlajáról meghazudtolni.

Sőt inkább, nem tiltakozván ellene, annak rabjává lett. Kénytelen volt magatartását a neki tulajdonított szavak értelméhez alkalmazni. Már hadseregellenző volt. Hazaellenessé is lett.

És pedig azzá lett a benne lakozó heves vérmérséklettel. Valóságos népszerűséget vív ki magának. Polémiájának lendülete egy kissé durva, de egyenes, élénk, telve tüzzel. Ellenfeleire ront. A nagy lapokba dolgozik. A *Matin* meginterviewolja. Idézi, élesen megtámadja az egész sajtó.

És a haza-ellenesség, amely még tegnap a munkások egy törpe minoritásának az elméleti vitatárgyát képezte, az egész nemzet eszmecseréjének témájává lesz.

*

A socialisták álláspontja ez ügyben nem volt egészen tiszta. Alapjában véve ők helytelenítették a HERVE elméletét, de ezt nem igen merték megmondani, mert azt képzelték, hogy HERVE á pártban most már erőt képvisel és hogy csapatok állanak háta mögött. A socialisták politikusok. Mint minden politikus, ők is ismerik a manőverek szükséges voltát; és nem haboznak belevetni magukat egy oly mozgalomba, melyet különben nem helyeselnek, hogy azt oda irányítsák a hova kívánják. Ezt tették a socialista párt intéző bizottságába megválasztott HERVÉ-vel is.

Íme, például JAURES. Midőn a képviselők kamarájában DÉSCHANEL által fölszóllítatik, hogy HERVE-t tagadja meg, vonatkozik ennek a fölhívásnak eleget tenni. De Nancyban élesen megtámadja HERVÉ-t A vita a haza eszméje fölött folyt. HERVE tagadó álláspontot foglal el azzal szemben. Azt ajánlja a katonáknak, hogy háború esetén löjjenek tisztjeikre és tagadják meg a küzdést. JAURES ellenben védi a hazát és pedig a következő kifejezésekkel. HERVÉ-hez fordulva, azt mondja neki:

»Hasonló az üzelem, a mit Ön folytat, midőn Tivoli Vauxhallban azt állította, hogy közömbös a proletariátusra nézve, ha Franciaország területe megtámadtatik. Tiltakoznom kell ezen politika és ezen kétértelmű eljárás ellen, mely árt a socialisták békepolitikájának, mely nem áldoz föl semmit a nemzetek függetlenségéből. A nemzetek, HERVE úr, és a hazák oly tények és valóságok, melyeknek socialista és emberi értékük van. (Élénk

taps a hallgatóság részéről.) De hiszen ezt Ön elismerte, midőn azt kívánta, hogy a fölkelés mozgalma háború esetén azonos legyen a határ két oldalán. Engedjen meg egy föltevést: visszavonás különíti el Franciaországot Németországtól. A háború imminens, a két állam proletariátusa nyomást gyakorol a két kormányra, hogy nemzetközi bíróság döntsön az összekülönbözés kérdésében bárkinek is megaláztatása nélkül. A francia kormány ezt elfogadja; de tegyük föl, hogy a német kormány ugyanezt tenni vonadik, hanem azt feleli: »Nem, választott bírósági döntés nem kell!« Mít tenne Ön, HERVE? (HERVE nem felel.) »Nos hát« folytatja JAURES »én azt mondom, hogy ebben az esetben a socialista és forradalmár kötelessége: megvédeni Franciaország integritását és függetlenségét.« (Óriási tapsvihar.)

Itt megszakítom az idézetet. Igaz, hogy ugyanaz a JAURES Stuttgartban támogatta HERVE-t. De ez az említett esetben is a politikusnak és a gyűlések hangulatához való hozzáfejlődéshez szokott embernek fogása. Tényleg HERVE-nek személyiségét a polémiák aránytalanul megnövesztették. Az az ember nem érdemelte meg ezt a megtiszteltetést, hiszen szerencsésjét a köztéren ellenfeleinek általa később elfogadott rosszhiszemúsége alapította meg. Nagyon is sokat beszéltek HERVE -ről; neki tant nem lehet tulajdonítani. Ismerjük már az ilyen heves és kizárólagos polemistákat. Oly hevesek voltak, hogy egy napon, színt változtatva, fegyverestől és czókmókjukkal együtt az ellenség táborában találtuk őket:

Nem beszélek tovább HERVE-ről. Összefoglalom és befejezem a mondottakat.

A haza oly valóság, melyet senki sem tagadhat. Az egyesekre lehet feszélyező, de azért nem kevésbé van. Az okok, melyek lassanként teremtették, tíz századokra nyúlnak vissza a múltba. Senkinek sincs hatalmában, hogy azt rohammal megsemmisítse. De erről a hazáról a századok folyama alatt nem azt a fogalmat alkották az emberek, melyet ma bírunk róla. A haza gondolata nem független valami. Következésképp bizonyos, hogy még módosulni fog. Mi lesz a haza eszméje két vagy háromszáz év múlva? Ki merné azt megmondani? De megkísérrelhető az, hogy a fejlődésnek, melyen köröszkül fog menni, főbb phasisait megjelöljük.

Új erő van a mai államokban és ez a socialis eszme. Már is hatalmas és senki sem meri állítani, hogy fejlődésének delelő pontjáig jutott föl. Ez oly erő, mely még mindig nő. A proletárius osztály igen élénk tudatára jutott helyzetének. Látja, hogy minden országban ugyanazt a küzdelmet folytatja sorsának javítása végett a tőke ellen, mely a polgári osztály kezében van. Az érdekközösség egy francia és egy német munkás közt teljes; nekik a tőkében ugyanazon ellenségük van. A katonaság a tőke szolgálatában áll.

Tehát a proletárius osztály küzd a militarismus ellen. Törekvései a béke javára irányúinak és minél jobban szervezkedik, annál hatalmasabb befolyást fog gyakorolni a világ pacificálására.

De képtelenség csak gondolni is, hogy ez az erő valamikor a haza lerontására irányulhat. Valóban, a forradalmi szakszervezetek bírálata daczára, a munkások az ereikben folyó vér, az emlékezet kötelékei, a nyelv által, melyet beszélnek, még a küzdelmek által is, melyeket helyzetük javítására folytattak, a hazához vannak fűzve. Es minél jobban kifejtik osztályelkismeretüket, minél jobban szervezkednek, minél több hódítást teendnek a belföldön, annál inkább fog szeretetök a haza iránt fokozódni. A haza akkor mindaz lesz, a mit jólétben, közműveltségben, culturában nyerni fogtak. Ahhoz nemcsak az fogja kapcsolni, a mi ma fűzi hozzá, hanem azon küzdelmeknek emlékei is, melyeket atyáik a proletárius javára folytattak és még inkább azok az előnyösebb állapotok, melyekbe, hála nekik, életök a fejlődés útján bejutott.

Minthogy ott nem pusztá elmélkedésekkel, hanem élő valóságokkal van dolgunk, bizonyos, hogy a proletariátusnak ezen vívmányai nem lesznek mindenütt valamely adott pillanatban ugyanazok. Hogy csak egy actualis példát vegyünk föl, biztosan állíthatni, hogy a katonákkal való bánás sehol sem emberségesebb, mint a francia hadseregben. Ott a katonatisztek és közlegények közt a közreműködési és munkatársi szellem igen figyelemre méltó mértékben uralkodik. A tiszt közeledik a közlegényhez, értesülést szerez tőle, ismeri őt, de meg is magyarázza, hogy mik kötelességei és azok teljesítését megkönnyíti neki. Az emberekkel való rossz bánásmód az altisztek részéről, a testi brutalitások, nem léteznek többé a francia hadseregben. Az ellenkezőre példa bőven van a német hadsereg-

ben. Nincs hét, mely alatt Németországban a katonák ellen alkalmazott föltűnően durva eljárás miatt forma szerint nem emelnének panaszokat; a nem üldözött esetek száma sokkal nagyobb. Nem is képzelhető, hogy a francia proletariusság alkalmazkodni tudna a porosz gyakorlathoz, a német fegyelem merevségéhez, és eltűrné azt a rossz bánásmódot, melyet a Rajnán túl a katonáknak el kell viselniök. Nem, egy perczig sem. Elég ezt a kérdést föltenni egy munkásnak, hogy ezt megértse. Általánosítva a kérdést, állíthatni, hogy egy munkás sem volna hajlandó azon előnyökről lemondani, melyeket a munkásosztály képes volt magának kivívni Franciaországban.

A legértelmesebb munkások, a kiknek legkiválóbb állásuk van a munkások szakszervezeteiben, nagyon jól tudják, hogy még nincsenek a hatalom birtokában és hogy még sehol sem kész ez az osztály a kormányzat átvételére. Nem titok előttük, hogy az itt tekintetbe jövő más erők is, mint a kapitalismus és militarismus, még hatalmasok. Azt is tudják, hogy ezeket nem elég csak egy országban leverni, hanem az Internationalnak valamennyiben diadalmaskodni kell, különben a munkásosztály ott, a hol legelőször szabadulna föl, eltiportatnék.

Világosan látják, hogy ha a collectivismus Franciaországban érvényesülne, akkor rettenetes harcot kellene megállania a német imperialismussal szemben. Ezek a positivus szellemű munkások tudják, hogy, egyedül az erő számít, melyet csupán az eszmék hatalmával nem lehet leverni, hanem ágyukkal és golyókkal, s hogy a győzelem a legjobban fölfegyverzett és szervezett hadsereg oldalán lenne.

A HERVE-féle hazaellenesség eredete a túllicitálás betegségének következménye. Nem érdemes vele bővebben foglalkozni. Az a forradalmi szakegyesületek tevékeny és eszes, de törpe minoritásának a tana. Éppen mert hívei kevesen vannak, azért engedhetik meg maguknak ennek a honfiatlan tételnek a fönttartását. Amint megszaporodnának, s mihelyt oly tevékenységet fejtenének ki, mely nagyobb felelősséget hártana rájuk, nézeteik azonnal megváltoznának. Akkor megértenék, hogy a hazafiság és az Imperialismus nem egyértelmű fogalmak, miként ők eddig állították. Megértenék, hogy a proletariusságnak is a nemzet keretében kell szervezkedni, s nem a haza megsemmisítésére kell törekedni, hanem arra, hogy az minél

lakályosabb, minél kedvezőbb és jobb legyen minden gyermeke számára.

A külföldön tehát nagyon óvatosnak kell lenni, ha a valóságnak megfelelő fogalmat kívánnak szerezni a francia munkásosztály hazaellenességéről, annak értékéről, terjeszkedési erejéről, s nem szabad a nagy visszhangot keltő vitákat és a congressusokon tett csatányos indítványokat betűszerinti értelmükben venni.

A hazaellenesség tételeit úgy tárgyaltam, mint a hogy azok a francia forradalmi szellemű syndicatusokban fölállítottak. De itt újból ki kell emelnem, hogy a socialista párt nem szövetkezett a forradalmi syndicalismussal. JAUERES-nak általam idézett szavai bizonyító erővel bírnak e részben. De a socialisták Nancyban megszavazott javaslatát sem lehet a harczoló socialisták fölfogása szabatos kifejezésének tekinteni az antimilitarismusról. A formulák mögött látni kell az embereket is. Ugyanazok a socialisták, a kik azt a javaslatot megszavazták Nancyban, kitűnő fogadtatásban részesítették BRIAND-I, a kinek kezébe egy bourgeois és socialista-renegált minisztériumban a közoktatási tárcza van ma letéve.

A socialisták ellenzékiek és oly tanaik vannak, a melyeknek az ellenzéki férfiaknak szoktak lenni. Ha a sors úgy akarja, hogy hatalomra jussanak, ők is úgy beszélnének, mint kormányférfiak, és első gondjuk lenne, hogy, ha kell, fegyverrel is, megvédjék a francia demokratia vívmányait a külföldi ellenséggel szemben.

Paris, 1907. december havában.

ISMERTETÉSEK.

Rovataink. A társadalomtan tudományos anyaga.

Folyóiratunknak ebben a részében igyekszünk összegyűjteni, rendezni és további tudományos földolgozásra esetleg elő is készíteni a társadalomtan tudományos anyagát. Ismertetni fogjuk, amennyire erőnk engedi, az irodalom s a közélet terén mindazokat a jelenségeket, a melyek a társadalmi alakulatokra vonatkoznak, vagy azokkal tudományos kapcsolatba hozhatók és megértésüket, majdani tudományos magyarázatukat, elősegíthetik.

Legfőbb tekintettel a magyar irodalomra és a magyar viszonyokra leszünk. Az a meggyőződés vezet, hogy a társadalomtan az egyes adott társadalmak, vagyis az egyes nemzetek, illetőleg állami kapcsolatok társadalmának ismeretéből kell kiindulni. Majd ha lesz magyar társadalomtan, német, francia, angol, olasz, orosz stb.. társadalomtan, csak akkor fogunk olyan társadalomtanról beszélhetni, mely nem csak akarná, de képes is az emberi társadalmi együttélésnek s ezzel kapcsolatban az emberi továbbfejlődésnek általános értékű törvényeit levezetni, az együttélésnek lehető legjobb módjaira, a továbbfejlődésnek leginkább kedvező föltételekre reámutatni. Sőt még akkor is, minél általánosabb értékűek, minél elvontabban tudományosak lesznek ama majdani társadalomtan tételei, annál üresebbek leendenek; mert a társadalomtan tapasztalati tudomány és a tapasztalati vagy kísérleti tudományoknak tartalmat csupán az észleletek adnak és az a meggyőződésünk, hogy minden jelenség, amelynek bekövetkeztét bizonyos ismert körülmények között, ismert tényezőknek egymásra hatása után már sokszor és biztosan megállapítottuk, azonos föltételek alatt

a jövendőben épp úgy be fog következni, mint ahogy a múltban eddig még mindig bekövetkezett.

Ha tehát a társadalomtannál sokkal előre haladottabb tapasztalati tudományok joggal fölállított törvényeinek is csak az észleletek és kísérletek tetszés szerinti megismételhetősége és változatlan eredménye nyújt igazi tartalmat, amely kísérletek mindig csak adott tárgyakra és adott körülményekre vonatkozhatnak: hogyan mernek társadalomtant csinálni azok, akik csak az elvont emberi, az elvont emberi társadalom fölött bölcsekednek és tétéleiket legfőljebb az élő lények testi szervezetének ismeretéből leszűrt általánosságokhoz való hasonlatosságokra alapíthatják? A magyar társadalomtani irodalom a maga egész gyermekiességében mutatja meg ezt az irányt. A német, francia és angol irodalomban a gyermekiesség jórészt csak látszat. A látszat pedig, különösen a német irodalomban, bizonyos többé-kevésbbé öntudatos ravaszságot takar, mely a nemzetivel akarja helyettesíteni az általános emberit: a német tudós minden okoskodásai közben, ha tagadja is, egy német nemzeti társadalmat lát az úgynevezett emberi társadalom helyén.

Az emberi társadalom a valóságban nem létezik, mint ahogyan nem létezik, például, az állatvilág sem. Minden társadalom szervezet éppen úgy, mint ahogyan szervezet minden élő lény. Merném mondani, az emberi társadalmak a legmagasabbrendű élő lények. Minden állat szervezet; de nem szervezet az állatország. Minden társadalom szervezet; de nem szervezet az emberi társadalom. Minden állatnak megvan bizonyos fajiséga: az vagy ló (tudományosan *Equus caballus*), vagy róka (*Ganis vulpes*), vagy folyami rák (*Astacus fluviatilis*) vagy más, de mindig fajilag meghatározható állati lény. így, minél tudományosabban akarunk foglalkozni az emberi társadalmakkal, annál inkább meg kell azokat a maguk fajiséga szerint különböztetni; az emberi társadalmak fajiséga azonban a nemzeti voltukban áll. De elképzelhető egy olyan állapot, hogy minden állatfaj kispusztul a földön, csupán valami róka species marad meg; csak akkor lesz az általános állatnak megfogható tartalma, mert az a tartalom nem állana egyébből, mint a rókából. A legtöbb német társadalomtudós lelki szemei előtt is a német speciesű társadalom lebeg, mint az emberi társadalom egyedüli képviselője. A francziának francziát, a német-

nek németet, az angolnak angolt, s az Amerikai Egyesült Államok polgárának yankee-t jelent az általános emberi. Tegyük mindjárt hozzá: a chinainak chinait, a pápuának pedig pápuát. A gyakorlat mindenütt reá czáfol a hamis vagy hazug elméletre. Mi magyarok miért maradunk rabjai?

Ezek szerint egy különleges magyar társadalomtan kívánalmi fognak bennünket első sorban vezetni a társadalomtan tudományos anyagának megválogatásakor, vagyis az a cél, hogy tőlünk telhetőleg összegyűjtsünk minden adalékot, a mi, társadalomtani szempontból nézve, hazánk földének és lakosságának természeti alkotására, a magyar nép szokásaira és lelki életére, a magyar nemzet múltjára, jelenlegi társadalmi mozgalmaira és azokra a különböző tényezőkre vonatkozik, melyek a magyar nemzet életét szabályozzák és jövőendő sorsát intézik. Persze figyelemmel kísérjük ugyané szempontból és a magyar nemzetre gyakorolt hatásuknál fogva a külföld megfelelő jelenségeit is. Mert igaz, hogy a fejlődéstant is csak úgy művelhetjük sikerrel, ha egyes adott állatalakok fejlődésébe igyekszünk minél mélyebben beletekinteni; de viszont, magában véve, egyetlen állat fejlődését sem érthetjük meg, ha nem ismerjük és hasonlítjuk vele össze más állatokét is. Valamint az élet-tudomány nem nélkülözheti a leíró s a kísérletező módszer mellett az összehasonlítót sem, úgy nem nélkülözheti az utóbbit a társadalomtan sem, ha, legalább bizonyos vonatkozásaiban, természettudománynak kívánjuk tekinteni és, mint ilyennek, helyét az élettudományhoz legközelebb jelöljük ki.

Az anyagot, melyet a társadalomtan számára össze kell gyűjtenünk, nem találjuk gazdátlanul. Legnagyobb részét már bekebelezték, sőt föl is dolgozták más tudományszakok. Anyagunkat túlnyomólag más tudományszakokból kell merítenünk; de azután saját külön módszerekkel kell földolgoznunk és különleges társadalomtani törvényszerűségek levezetésére fölhasználnunk. Az egész tartalmát egyik más tudományszaknak sem használhatjuk; mindenikből válogatnunk kell, és a kiválasztás módja is már egyik sajátossága kellene, hogy legyen a társadalomtannak.

A hitelezőnek ez a viszonya a társadalomtannal szemben mégsem állapítja meg más tudományszakoknak valami eredendő és le nem küzdhető felsőbbségét a társadalomtan fölött. Ma

még sok más tudomány szak kétségtelenül fölötte áll a társadalomtanak; de ez csak a társadalomtan mai fejlődési állapotának alacsonyága, nem pedig a reá várakozó jövő vígasztalansága miatt van. A meglett majom is magasan fölötte áll a ma született embernek. Ki tudja, nem fog-e valaha a társadalomtan oly magasan állani némely más tudomány szak fölött, melyek művelői ma lenéznek, mint amely magasan áll a meglett ember a meglett majom fölött? Egyelőre persze a társadalomtanhoz a főnhéjazásnál inkább illik a szerénység.

De sokszoros kölcsöneink más tudomány szakoktól ne aggasszanak. Ilyenek nélkül mai nap egyik sem lehet el. Nincsen oly önálló tudomány ág, mely ne volna kénytelen alkalom adtán egy-egy más tudomány nak segédtudománya gyanánt szerepelni. Például, az élettan nem tudna meglenni természettan, vegyülettan, állattan és alkattan (anatómia), szövettan és fejlődés tan nélkül, hogy csak a legfőbbeket említsem, amelyekre reá szorul. De ez az élettan még nem rendeli, például, az állattan alá; sem pedig az utóbbit nem alacsonyítja le, hogy az élettan segédtudomány aként is szerepel. Való, hogy talán egy tudomány szaknak sincs annyi segédtudománya, mint a társadalomtanak; de néki ez sem büszkeségre, sem a lenéztetésre nem szolgálhat okul.

Bizonyos mértékben tekintettel kell lennünk e sok segédtudomány mindenikére, ha a társadalomtan anyagát össze akarjuk gyűjteni. A kellő mértéket annak a viszonynak ismerete állapítja meg, amelyben van segédtudományaival a társadalomtan. Ennek a viszonynak helytelen vagy ingadozó megítélése tette eddig oly bizonytalanná még a társadalomtan fogalmát is.

Itt van mindjárt magyar műnyelvünkben ez a két szó: társadalomtudomány és társadalomtan. Azt hiszem, abban meglehetősen megállapodtunk már, hogy társadalomtan annyi legyen, mint *sociologia*. De minő a viszony társadalomtudomány és társadalomtan között? Egyet jelent a kettő? Része egyik a másiknak, avagy különböző művelési módjai ugyanannak a tudomány nak? Olvastam olyan meghatározást is, hogy ugyanazt a tudományt azok, akik a társadalomban az emberi szellem működését látják s e tudományt erkölcsi tudomány nak, az államtudományok koronájának tekintik, társadalomtudomány nak neveztek el; számára a *sociologia* nevet pedig azok használják,

akik a társadalmat, a nemzeti erőn kívül, vezető tényezőket természeti erőknek tartják s e természeti erőknek a társadalomban kizárólagos uralmat tulajdonítanak, ott csupán okot és okozatot, nem pedig célt és eszközt látnak.

Az ilyen szembeállítás nem helyes. Egy alkalommal*) már kifejtettem, hogy vannak társadalomtudományok és van társadalomtudomány, valamint vannak természettudományok is és van természettudomány, A természettudományok egy csoportját nevezzük élettudománynak; az egyes élettudományok az állattan, a növénytan, az embertan, az alkattan (anatómia), a fejlődéstan, a szövettan és az élettan, a melyekhez bizonyos joggal odasorolhatjuk, mint történeti állattant és növénytant, az őslénytant is. Mindezeket élettudománynya a tárgykörnek és az alapigazságoknak azonossága, bizonyos törvényeknek általános érvénye és a logikai módszernek közössége avatja. Ugyanilyen körülmények avatják a társadalomtudományokat társadalomtudománynya.

Az egyes társadalmi tudományszakokat különbözőkké és magukban is megállókká külön tárgyuk, külön bűvárlati eszközeik és sajátos céljaik teszik. E kívánalmak közül kihagytam, hogy saját külön törvényeik, az illető tárgy körén belül általános érvényű igazságaik legyenek. Ilyenekkel, mai fejlettségében, még nem mindenik tudományszak rendelkezik, a melynek különállása azért még sem vitatható el. A fő, hogy mindenik törekedjék ilyenekre és megszerzésükhöz alapos reménye legyen. Hiszen viszont olyan tudományszak sem létezik, a mely föl volna mentve az alól, hogy a már kifejezhetőkön kívül új általános igazságokat is ne keressen. Minden tudományszak meghalna abban a pillanatban, midőn elmondhatná, hogy végérvényesen megállapított minden igazságot, amire az ő körén belül, az ő eszközeivel az emberi értelem csak törekedhetik. Ezt még a mechnika sem mondhatja el, pedig az mai nap-ság a legtökéletesebben kidolgozott tudományszak. De azért nem tudományabb az embertannál (az anthropológiánál), pedig az egyetlen általános érvényű igazságot sem mutathat ez idő

*) Dr. APÁTHY ISTVÁN, Magyar Társadalomtudomány. Tájékoztató előadás a Magyar Társadalomtudományi Egyesület alakuló közgyűlésén. Uránia, VIII. évf. 1907, p. 244-250, és a Magyar Társ. tud. Egyes. Közleményei I. p. 14-32.

szerint még föl. Tegyük mindjárt hozzá, hogy egyelőre a társadalomtan is ugyanilyen helyzetben van: még nem sikerült általánosan elfogadott törvényeket kifejeznie. Bizonyos különleges társadalomtani igazságokat sejtünk, sőt van, a mit már látunk is; hogy tisztázzuk, mindenkinek fölfoghatókká tegyük őket: ez a vágy a mai társadalomtani búvárlatok legfőbb rugója.

A tudományokat általában két főcsoportra szeretném osztani. Az egyik a természettudományok, a másik a társadalmi tudományok (még megengedhető néven történeti tudományok, de már helytelen megkülönböztetéssel szellemi tudományok.)*) A természettudományok tárgyát az emberi akaraton kívül álló erők szolgáltatják; a társadalmi tudományok tárgyát emberi elhatározások teremtik. A társadalmi tudományok közé sorolható tudományszakok egyik csoportja a társadalomtudomány éppen úgy, mint a hogyan a természettudományoknak egy külön csoportja az élettudomány. A természettudományok és a társadalmi tudományok sorát én két összetérő vonalnak képzelem, melyek egymást egy pontban metszik. A természettudományok irányvonalának a metszéspont felé eső végére helyezem az élettudományt, a társadalmi tudományok irányvonalának ugyanerre a végére a társadalomtudományt. A két irányvonalnak a találkozási ponton túl van egy közös eredője. Ez az eredő a társadalomtan. Iránya különbözik úgy a természettudományok, mint a társadalmi tudományok irányvonalától; de irányának megszabásában egyaránt van része mind a kettőnek, még pedig legközbötlenebbül az élettudománynak és a szó szorosabb értelmében vett társadalomtudománynak. Mindkét irányvonal folytatható az illető tudománysor további művelése által a metszésponton túl is; de bármennyig folytatjuk őket és bármennyig folytatjuk az eredő vonalát, irányuk nem eshetik össze.

Ilyen fölfogás mellett nem tarthatjuk helyesnek azt a nézetet sem, mely a társadalomtant az élettudomány egy fejezetének tekinti, sem azt, mely benne történet-bölcséletet lát. Mint olyan, mely csak czélt és eszközöket ismer, nem állítható szembe a természettudománynyal, mely állítólag csak az

*) 1. c. p. 245. illetőleg 19.

okot és az okozatot s a kettőnek összefüggését kutatja. A társadalomtan nem élettudomány és nem társadalomtudomány; nem is összekötő kapocs a kettő között, hanem a kettőnek eredője: a társadalomtan ama törekvések foglalata, melyek a társadalmi együttélés és az emberi továbbfejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoznak és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik.

E társadalomtan művelésében két alapigazságból kell kiindulnunk. Az egyik, hogy van emberi továbbfejlődés, nemcsak testi, hanem lelki, értelmi és erkölcsi is; a másik, hogy az emberi továbbfejlődésnek szükségszerű járuléka a társadalmi együttélés. Bizonyításra egyik sem szorul, és mindkettő annyira kényszerű gondolat, hogy a társadalomtan meghatározásában sem nélkülözhetjük; nincsen és nem is képzelhető tapasztalati tény, a mely velük ellenkeznék. Minden ellentét legföljebb látszólagos lehet.

BOLYAI JÁNOS megalkotta a nem euklideszi geometriát, a mennyiben kimutatta, hogy az addigi geometriának bizonyos sarktételei nem föltétlen érvényességűek. Nem hiszem, hogy támadhasson valaha a társadalomtannak egy olyan BOLYAI JÁNOS-a, aki megalapíthasson egy fejlődéstagadó (anti-evolutionalis) és társadalomellenes (antisocialis) társadalomtant.

De látok én még két más igazságot is, melyeket a társadalomtani bűvárlatokban vezető gondolatul kell, nézetem szerint, elfogadnunk. Az egyik, hogy az, ami az ember lelki világában, tehát az emberi társadalmakban is, igazi fejlődés, az független továbbfejlődés éppen úgy, mint az élőlények testi alkotásának történetében, a descendentiában. A másik, hogy az emberi továbbfejlődés csak nemzetenként széttérő irányvonalakban lehetséges.

Az élőlények történetében azt a fejlődést, melyet a külső tényezők kiváltak, de lényegére nézve nem irányítanak, ellenben irányítanak a kezdősejteknek első földi létrejöttüktől fogva meglévő és tovább nem kutatható tulajdonságai, elneveztem független továbbfejlődésnek.*) Az élőlények testi alkotásának tör-

*) Dr. APÁTHY ISTVÁN, Verseny és haladás a természetben s az emberi társadalomban. — Az Erdélyi Múzeum-Egyesület második vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1907. p. 6-27, a 22. lapon.

ténetében minden jelenség arra a föltevésre kényszerít, hogy független továbbfejlődés létezik, sőt hogy az igazi fejlődésnek ez az egyedüli módja. Az élőlényeknek egyéb átalakulásai csak olyan alkalmazkodásoknak tekintendők, a melyek a független továbbfejlődést csupán annak a lehetősége, előmozdítása vagy akadályozása tekintetében érintik. Ami a független továbbfejlődést kezdettől fogva intézi, az a fajfejlődésbeli kezdősejt prospective potenciája. A prospectivus potentia kifejezést először egy német élettudós, DRIESCH H. alkalmazta*) az egyedfejlődésbeli kezdősejt anyaga ama tulajdonságainak összeségére, a melyek már a kezdősejt fejlődési fokán lényegileg megszabják, hogy mi lesz az egyedfejlődés menete és eredménye. Ha azonban van az egyedfejlődésbeli kezdősejtnak, például a petének, prospectivus potenciája az egyedfejlődést illetőleg, úgy van egyszermind faj fejlődési prospectivus potenciája is a további fajfejlődést, a faj jövődjét illetőleg. Ha pedig van fajfejlődési prospectivus potenciája a mai nemzedék kezdősejtjének, úgy volt a megelőző nemzedékének is, és így tovább visszafelé az illető faj legelső nemzedékének kezdő sejtjéig, amidőn az illető faj egyedei az egyedfejlődésükben nem emelkedtek túl az élő szervezetek alkotásának képzelhető legelső fokán. Ennek a nemzedéknek kezdősejtje a faj fejlődésbeli kezdősejt; és ezért kellett alkalmaznom a fajfejlődési prospectivus potentia elnevezést a fajfejlődésbeli kezdősejt ama tulajdonságainak összegére, amely tulajdonságok szabják meg lényegileg a fajfejlődés menetét és eredményét.

Minél behatóbban vizsgáljuk az egyes nemzetek s az egyes társadalmak kialakulásának történetét, annál kevésbbé tudjuk a viszonyok és viszontagságok hatásából megmagyarázni az emberi továbbfejlődést. Már a történelem előtti emberek lelkében ott kellett lenni annak a prospectivus potenciának, mely a külső hatásoktól lényegileg függetlenül intézte az emberi továbbfejlődést. Lényegét illetőleg tehát az emberi fejlődés független továbbfejlődés. Az emberi társadalmak átalakulásaiban is meg kell különböztetni a valódi fejlődést és az egyéb átalakulásokat. A társadalmak ez egyéb átalakulásai is csak olyan alkalmaz-

*) DRIESCH HANS, Analytische Theorie der organischen Entwicklung. Leipzig, Engelmann 1894, XIV. u. 185 pp., a 77. oldalon.

kodásoknak tekintendők, melyek a független továbbfejlődést csupán annak lehetősége, előmozdítása vagy akadályozása tekintetében érintik. A társadalomtannak is egyik legfőbb föladata, úgy mint az élettudománynak, hogy egyrészt megismerje azokat a tényezőket, melyek a múltban előmozdították vagy akadályozták a fejlődést, illetőleg amelyek bizonyos fejlődési vonalakat megszakítottak; és hogy másrészt megismerje ama tényezőket, melyek a továbbfejlődést jelenleg előmozdítani vagy akadályozni képesek.

Az élőlények történetének és ma észlelhető fejlődésének és egyéb átalakulásainak tanulmányozása azután arról is meggyőzött, hogy az élőlényeknek nemcsak a fejlődése általában, hanem, bizonyos kivételekkel, a különbözőségük, a faji jellegük is lényegileg független a külső tényezők hatásától. Annak a gyökere a fajfejlődésbeli kezdősejtek prospectivus potenciájának különbözőségében van, amely számtalan faji különbözőséget és a különbözőségnek minden egyéb, a fajnál nagyobb fokát is eleve megállapított. A ma észlelhető különbözőségek túlnyomó nagy része az élet első földi megtestesülésétől kezdve megvolt; de, mivel a fajfejlődésbeli kezdősejtek, éppen úgy, mint a fajfejlődés kezdő nemzedékeinek tagjai a maguk egész egyedi életében, a szervezettségnek az étellel s az ételtől elválhatatlan egyediséggel megfőző legalsóbb fokán voltak: a különbözőség csak virtuális lehetett. A faj fejlődés előre haladtával, nemzedékről-nemzedékre mindig nyilvánvalóbbá lett a kifejlett egyedek különbözősége, amely azonban a kezdősejt állapotán a mai nemzedékben is csak virtuálisan van meg. Vagyis a fajfejlődés az eredendő különbözőségek szerint mindinkább szétterő irányokban haladt tovább. Az eredendő különbözőséget más szóval a faj fejlődési prospectiva fajilagosságának nevezem.

Tény, hogy a fajtabeli különbözőségen, a race különbözőségén kívül, sőt nem egy esetben annak ellenére is, a történeti idők kezdete óta léteztek igen nagy nemzeti különbözőségek az emberek között. De nem tagadható, hogy nemzeti különbözőségek léteztek olyan emberek között is, akiken ez a különbség, éppen fejlettségük alacsony foka miatt, még nem volt nyilvánvaló. Nemzetek pusztultak el, hiszen sok állatfaj is kiveszett; új nemzetek jöttek létre, vagy csak külön nemzeti voltuk vált nyilvánvalóvá; de az emberi továbbfejlődés mindig a nemzeti jellegek és különbözőségek kiélesedésével kapcsolatos.

A fajfejlődési prospectivus potentia fajilagosságának felel meg az emberi fejlődéstörténetben a nemzeti gondolat: létezik és megkülönböztet már akkor is, midőn még nem jutott öntudatra. A fejlődés mindinkább tudatossá teszi, és a tudatossá vált nemzeti gondolat az emberi továbbfejlődést nemzetileg széttérő irányvonalakba tereli. Ha tapasztalati tudomány akar lenni a társadalomtan, nem állíthatja, hogy ez a folyamat, amely mindig így volt, a jövőben megmásuland. A nemzeti gondolat az emberekből nem irtható ki, a nemzeti gondolat pedig mindig széttérő továbbfejlődést fog eredményezni. Inkább kiírtható a nemzet, mint a nemzeti gondolat. A nemzeti gondolat belső okokból meghalhat, s akkor megszűnik a nemzeti továbbfejlődés, de megszűnik a nemzet is: fölfalja egy erősebb. Csakhogy ez nem a fejlődési vonalak összetérése, hanem az egyiknek megszakadása. En azt sem hiszem, hogy valódi állat- vagy növényfajok egymásba átalakulhatnak; persze azt sem, hogy egyik a másikból származott volna,

Nem kételkedem egy pillanatig sem, hogy az emberi társadalmi alakulatok, és az emberi továbbfejlődés fölött általában, szigorú törvényszerűségek uralkodnak. Ha ebben kételkedném, már eleve hiábavalónak és tárgyitalannak, vagy legalább is tudománytalannak kellene kijelentem az egész társadalomtant. És nem kételkedem azon sem, hogy a társadalomtanban kifejezendő törvényszerűségek nem helyettesíthetők egyszerűen azokkal a törvényszerűségekkel, amelyeknek kifejezésére a természettudományok, nevezetesen pedig az élettudományok törekcsenek. Ha helyettesíthetők volnának, akkor meg tudományos különállásra nem volna joga a társadalomtannak. A társadalomtani törvényeknek és igazságoknak különbözniök kell a természettudományiaktól; azokkal csak ellentétben nem állhatnak. A természettudományok sarktételeinek állaniok kell a társadalomtan körébe vonható minden jelenségre is. Aki azt mondja, hogy az ok és az okozat viszonyát kifejező természettudományi alaptétel a társadalomtanban vagy a társadalomtudomány bármely ágában nem érvényes, az megtagadta az észszerű gondolkodás lehetőségét ezekben a tudományszakokban, vagyis megfosztotta őket a jogcímüktől arra, hogy magukat tudománynak tekintsék. Aki bármire nézve tagadja a »causa aequat effectum« alaptételét, azzal nem vitatkozom tovább,

mert nem akarok a positivus tudomány talajáról lelépni és vele, meg HUME-mal, az ismeretten töprengéseibe merülni. Közsőséges nyelven az a tétel azt mondja, hogy ok nélkül semmi sem történik és mindennek megvan a maga elegendő oka. Ezt bizonyítani nem kell és nem is lehet; ennek az igazsága le nem rázható kényszerűséggel nehezedik a positivus gondolkodásra. Számptalan különböző esetben, a legtudományosabb formában bemutatathatjuk, hogy így van. Ez által megnyugtathatjuk magunkat; de a tétel bizonyító erejét nem növeltük. Megemlíthetek még három más tételt, amelyeknek a társadalomtanban éppen úgy kell állniok, mint a természettudományokban. A természettudományok második alaptétele, a DRIESCH H.*) fogalmazásában, így szól: egy magában teljesen egynemű rendszer önmagából kiindulólág nem változhatik úgy meg, hogy részei egymástól különbözőkké legyenek. A harmadik alaptétel: változásra képes rendszerben a változás mindig onnét indul ki, ahol a változásra való hajlandóság, illetőleg a változtatásra törekvő erő a legnagyobb, föltéve, hogy ezt az erőt semmi sem ellensúlyozza. A negyedik tétel: minden, a mi történik, csak úgy történhetik, amint megtörténik; vagyis az okoknak egy adott constellatiójából az okozatnak csak egy constellatiója következhetik.

Természettudományi szempontból a cél sem egyéb, mint az a még be nem következett, de előre sejtethő okozat, amely felé a történendőket az elegendő ok irányítja; az eszköz pedig vagy résztünete az okozat bekövetkezése módjának, vagy része a továbbható oknak. Az istenség fogalma is egybeesik így a mindenre elegendő ok fogalmával.

A fölsorolt négy alaptétel persze az élettudományra is áll; de elkülöníti az élettudományt az anorganicus természettudományoktól az élőlények egyediségének (az eleven individualitásnak), fajilag korlátolt tömegének s az ezzel összefüggő szaporodásnak ténye és az egyediség megtartására irányuló erő, mondhatnók az egyediségi erő, valamint az egyedfejlődési és fajfejlődési prospectivus potentia fogalma. Egyik sem áll ellentétben semmiféle természettani (physical) vagy vegyülettani (chemiai) törvénnyel; de egyiket sem helyettesítheti és nem is magya-

*) DRIESCH HANS, *Naturbegriffe und Natururtheile*. Leipzig Engelmann, 1904. VIII. u. 239 pp., a 46. oldalon.

rázhatja meg semmiféle természettani vagy vegyülettani törvény. Csupán természettani és vegyülettani tényezőkkel még a legeslegegyszerűbb élettüneményt sem magyarázhatjuk meg; ahhoz is külön élettudományi tényezőkre van szükségünk. Röviden: külön élettudományi törvényszerűségek is léteznek a természettani és vegyülettani, azaz általános természettudományi törvényszerűségek uralmán belül. Ez adja meg azt, amit az élettudományok autonómiájának nevezünk.

De a lelki tüneményeket még kevésbé magyarázhatjuk természettani és vegyülettani rendű tényezőkkel; sőt nem magyarázhatjuk meg azokat még élettudományiakkal sem. Éppen úgy, mint az élettüneményeknek az általános természeti törvények uralmán belül, van a lelki tüneményeknek s a velük foglalkozó tudományoknak is autonómiájuk az élettudományi törvények uralmán belül. És mivel a legtágabb értelemben vett lelki tünemények valamelyik csoportjával foglalkozik a társadalmi tudományok mindenik ága, azt hiszem, joggal szólhatunk a társadalmi tudományok autonómiájáról az élettudományok uralmán belül. Ez az autonómia is olyan törvényszerűségeken nyilatkozik, amelyek sem általános természettudományi, sem különleges élettudományi törvényszerűségekkel nem helyettesíthetők.

A társadalmi tudományok tágabb körű autonómiájában osztozik a társadalomtan is; de van magának is szűkebb autonómiája, a melyben a különleges társadalomtani törvényszerűségeket kell majd kifejezésre juttatnunk. Minden általános érvényű élettudományi törvény alkalmazható és érvényes a társadalmi jelenségekre és az emberi továbbfejlődésre is; csak elegendő magyarázatát nem adják sem a társadalmi jelenségeknek, sem az emberi továbbfejlődésnek. Ezt az elegendő különleges magyarázatot megadni a társadalomtan sajátos föladata. Az élettudományi igazságokkal csak ellentétben nem szabad állani a társadalomtani rendszereknek és magyarázatoknak. Tűrhetetlenné válnak a testi élet törvényeivel ellenkező társadalmi intézmények is és előbb-utóbb meg kell szűnniök. Ezért nem nélkülözheti a társadalomtan tudományos művelője az élettudományi ismereteket; azaz, hogy nélkülözheti mindaddig, míg a társadalomtannak legszűkebb körén belül marad; de nem ütközhetik büntetlenül az élettudománytól a társadalomtan számára megszabott korlátokba. A társadalomtan művelője, a sociologus,

tehát első sorban a mozgás szabadságát szerzi meg bűvárlatai számára az élettudományi ismeretek által.

Bátran elfogadhatjuk azt a tételt, hogy minden társadalom szervezet. Persze akkor is el kell fogadnunk, hogy fejlődésnek az eredménye; ha pedig fejlődésnek az eredménye, akkor a további fejlődése is szigorú törvényszerűségeknek van alávetve, amelyeket az elmúlt fejlődésmenet pontos ismerete, törvényeinek fölismerése nélkül nem tudhatunk meg. Minden élőlény is szervezet, fejlődésnek az eredménye és továbbfejlődésnek a kiinduló pontja. Az is áll, hogy sok hasonlóság van a testi szervezetekben és az emberi társadalmakban észlelhető tünetek között.

Igen, de természettani és vegyülettani eszközökkel is képesek vagyunk számos élettüneteknek külsőségeit a legapróbb részletekig utánozni; mégis, ma már nagyon túl vagyunk az élettudományban azon a hiedelmen, hogy az életjelenségeket is ugyanazok az okok idézik elő, mint amelyekkel látszólag azonos tüneteket mesterségesen is elő tudunk idézni. Ma már nagyon jól tudjuk, hogy a testek, amíg élő szervezetek, természettani és vegyülettani tényezőkkel szemben egészen másképpen viselkednek, mint ugyanazok a testek, mikor már elszállott belőlük az élet. Természettani és vegyülettani tünetek hasonlósága az élettünetekhez ma már nem téveszthet meg bennünket. Azt a tételt, hogy egyenlő okok egyenlő okozatot eredményeznek, az élettüneteket illetőleg nem szabad csak úgy könnyelműen megfordítva is alkalmaznunk. Igaz, hogy egyenlő okozatok egyenlő okokra vezetendők vissza; de az okozatoknak igazán, minden részletükben egyenlőknek kell lenniök. Hogy ezt az egyenlőséget állíthassuk, ismernünk kell az illető okozatoknak és létrejöttük körülményeinek minden részletét. Ma még semmiféle élettünetnek nem ismerjük minden ilyen részletét. Már pedig az okozatoknak egyes hasonlóságai, bármily meglepők is első pillanatra, nem jogosítanak föl bennünket az okok azonosságának föltételezésére.

És ugyan mit tesznek a társadalomtan bizonyos művelői? Meglátanak némi hasonlóságokat a társadalmak alkotása és az élő szervezetek, a társadalmi jelenségek és élettünetek között. A hasonlóságokat képzelt részletekkel kiszínezik, de nem igyekeznek megismerni az összehasonlított dolgok részleteit is,

amelyekben talán azonnal meglátnák a lényegbeli nagy különbségeket. Ismerik talán az emberi társadalmak alkotását és a társadalmi jelenségeket elég alaposan; de többnyire nem ismerik és nem értik az élő szervezetek alkotásának apróbb részleteit és az élettünemények összes körülményeit. Mindazonáltal csupa fölületes hasonlatokkal töltik meg az egész társadalomtant és ilyen hasonlóságokat állítanak a társadalomtani törvényszerűségek helyébe, amelyeket a társadalomtan autonomus területén kutatni elmulasztanak. A legtöbb sociologiai hasonlat sem többet, sem kevesebbet nem bizonyít, mint ha én azt mondom: olyan a lelkem, mint a háborgó tenger. A hydrographus mondhatná, hogy a háborgó tenger olyan, mint a kétségektől hányatott emberi lélek. A psychologus pedig mondhatná, hogy a kétségektől hányatott emberi lélek olyan, mint a háborgó tenger. Persze akkor már majd tudni fogom, milyen a tenger, milyen az emberi lélek és lehetek, ha akarom, hydrographus, ha akarom psychologus.

A társadalmi jelenségeket összehasonlításuk az élő szervezeteken észlelhetőkké csak azokra nézve teheti könnyebben megérthetőkké, akik a szervezeteket s az életjelenségeket jobban ismerik, mint a társadalom szerkezetét és életműködéseit, vagyis csak a biológusokra nézve. Viszont a testi életjelenségeket ezeknek összehasonlítása a társadalmi jelenségekkel csak azok előtt világosítja meg, akik a társadalmi jelenségeket ismerik jobban a testi életjelenségeknél, vagyis a sociologusok előtt. Mindig az ismertebbel kell megvilágítani a kevésbbé ismertet. Ez a tudományos oktatásnak örök logikájához tartozik. Megfordítva csak a költő járhat el. És mégis, mit látunk a gyakorlatban? Élő testi szervezetekhez hasonlítják a társadalmat a sociologusok, akik nem szakemberei az élő szervezetek ismeretének, és társadalomhoz hasonlítják a szervezeteket a biológusok, akik meg a társadalmi szervezet ismeretének nem szakemberei. Ismertetéseinkben különös gondot kell tehát az ilyen hasonlatok, ma már egy egész sociologiai könyvtár, bírálatára fordítanunk, ha világosságot és logikát akarunk a társadalomtanban.

Röviden: nem arra jó az élettudomány a társadalombúvárnak, hogy élettudományi hasonlatokat állítson a társadalmi törvények helyébe, hanem arra, hogy tudja, milyen

korlátokon belül mozoghatnak a társadalomtani törvényszerűségek. A hasonlatok szemléltetnek; tehát hasznosak; de nem bizonyítanak. Tanítanak; de nem bűvárlati eszközök.

Ha azonban szigorú törvényszerűség uralkodik a társadalmi jelenségek és az emberi továbbfejlődés fölött, akkor, mondhatná valaki, nem lehet a társadalmi rend javítására és az emberi továbbfejlődésre hatásunk; akkor a társadalomtan nem olyan tudomány, amely gyakorlati alkalmazásra is számíthatna.

A dolog nem egészen így áll. Egy más alkalommal már kifejtettem, minő hatásunkat gondolok én lehetőnek az emberi továbbfejlődésre és ezzel egyszersmind a társadalmi rend javítására. Most néhány tételre szorítkozom.

Adva van az emberi lény a maga testi alkotásával, örökölt testi és lelki tulajdonságaival, a testi és lelki tulajdonságoknak egyedenkénti változatosságával; adva van az ember helyzete a természet háztartásában. Adva van a család, a nemzet, a társadalom és az állami intézmények mai állapota. De adva van az emberi független továbbfejlődés ténye is, még pedig nemzetenként széttérő irányvonalakban. Adva van továbbá ennek a fejlődésnek eddigi menete, a történelemelőtti és a történeti múlt, amelyből a fejlődésnek bizonyos törvényszerűségeit vezethetünk le, még pedig minden valószínűség szerint érvényeseket az ezutáni fejlődésre is. Megállapítjuk így a továbbfejlődés lehetséges irányait; de az emberi továbbfejlődésnek az emberi lélekben székelő prospectivus potenciája, a nemzeti gondolat, lehetővé teszi az egyedül kívánatos irány, sőt talán a valódi továbbfejlődésre egyedül lehetséges irány fölismerését is. Es a nemzeti gondolatnak kell irányítania az emberi továbbfejlődésnek azt a tényezőjét, amely a többi élőlény fejlődésében nem szerepel, s amelyet tudatos cselekvő alkalmazkodásnak neveztem. Nem egyéb az, mint a kitűzött célok felé való törekvés. Ennek egyik alakja az öntudatos válogatás. Az egész társadalommal, s a társadalmi jelenségekkel szemben utánoznunk kell, amit tesz az egyes ember, a tenyésztő vagy termelő, abból a célból, hogy tenyésztett állatait, vagy termelt növényeit a saját kedve szerint átalakítsa. Meg kell állapítanunk a nemzeti továbbfejlődésnek kedvező és az azt gátoló föltételeket; a kedvezőket meg kell valószínűsíteni, a kedvezőtleneket el kell hárítani. Így a kezünkben lévő társadalmi eszközökkel válogatnunk kell az adott, mert

legnagyobbrészt hozzájárulásunk nélkül is föllépő, társadalmi jelenségekben oly módon, hogy bizonyos, a kitűzött céloknak kedvező jelenségek fönmaradását és hatását biztosítsuk, a nem kedvező jelenségeket pedig elnyomjuk és hatásukat ellensúlyozzuk. A társadalomtanak is foglalkoznia kell tehát, a maga külön szempontjából, mindazokkal az eszközökkel, melyekkel társadalmi hatások érhetőek el: meg kell ismernie azok mibenlétét és alkalmazásuknak legsikeresebb módját.

Mielőtt, az elmondottak alapján, megkísérteném a társadalomtan tudományos anyagát csoportosítani, félreértések elkerülése végett külön ki kell térnem arra a viszonyra, amelyben van, nézetem szerint, a társadalomtan a gazdasági socialismussal, vagyis a szónak leginkább közkeletű értelmében vett socialismussal. Egy elmélet, a többek között, a socialismus is; de azért sokan össze szeretnék téveszteni a gazdasági socialismust a társadalomtannal. A gazdasági socialismust ma már annyira kiművelték, hogy akár külön tudányszaknak is tekinthetjük és a nemzetgazdaságtan mellé állíthatjuk. Ebben az esetben a társadalmi tudományok sorában ama pont közélebe kerül, ahol a természettudományok irányvonala a társadalmi tudományok irányvonalát metszi és ahonnét, mint a két irány eredője, a társadalomtan kiindul. Igaz, hogy a gazdasági socialismust sokan meg a munkás és a munkaadó viszonyának kérdésévé zsugorítják. A gazdasági socialismus mindenképen csak a táplálkozás socialismusa és, mint ilyen, az egész socialismust sem meríti ki, ha socialismuson, ami nem szokásos, de aligha jogosulatlan, törekvésünket értjük az emberj továbbfejlődés mindenkori föltételeinek biztosítására. Ilyen értelmezéssel persze a socialismus a társadalmi tudományok irányvonalából már a társadalomtan eredőjébe szökken át. De a közkeletű socialismus, a táplálkozás socialismusa, nem követelheti magának, hogy egyszerűen a társadalomtan helyébe lépjen. Az élet s a továbbfejlődés föltételei és intézői között tagadhatatlanul a legfontosabbak egyike, de korántsem az egyedüli vagy legfontosabb a táplálkozás. Rangsort a megélhetés, valamint a továbbfejlődés többi követelményei között nem lehet megállapítani. Mindenik lehet a legfontosabb abban a pillanatban, midőn a legégetőbb szükségletként jelentkezik. Az éhes ember a kenyeret követeli lehangosabban; de vonjuk el

tőle a levegőt csak egy perczre is, mindjárt nem kenyérért fog kiáltani. A XIX. században arányoslag csak kevésé s az utolsó harmincz évben alig zavart béke és az általános jóllét fokozódása, nagyobb szenvedések hiánya tette a gazdasági socialismust oly hangossá. Mindazonáltal a társadalomtanak, mint eredőnek, irányára igen nagy fontossága van a gazdasági socialismusnak is; az a társadalomtanak, ha úgy tetszik, egyik legfőbb segédtudománya.

Ami már most a társadalomtan tudományos anyagát illeti, az vonatkozik az emberi egyedekre, az emberi családokra, a nemzetekre, a nemzeti társadalmakra, amelynek alakulataiban jelentkezik az illető nemzet továbbfejlődésének mai állapota, és arra a berendezkedettségére a társadalomnak, amit államnak nevezünk.

Ezt az anyagot először is négy osztályba csoportosíthatjuk.*) Az első osztálynak forrása azok a tudományok s azok a jelenségek, amelyek a társadalomtan számára már megadott, tehát első sorban megismerendő alapot, röviden, az adott alapokat, mint a társadalmi jelenségek kulcsát, illetik. Anyagunk második osztályát fognák szolgáltatni azok a tudnivalók, melyek bennünket a társadalomra s az emberi továbbfejlődésre való hatásunk eszközeinek tudományos megállapítására képesítenek. A harmadik osztály anyaga tárja eléink azokat a jelenségeket, amelyeket figyelemmel kell kísérnünk, amelyekből válogatnunk kell, hogy hatásunk tudományosan megállapított eszközeivel egy részüket, azt, ami a társadalmi boldogulásnak és az emberi továbbfejlődésnek kedvez, előmozdítsuk és hatékonnyá tegyük, más részüket pedig, azt, ami a nemzeti gondolattól megszabott irányú továbbfejlődést hátráltatná, lehetőleg mi is gátoljuk és ellensúlyozzuk: röviden, ez az osztály öntudatos cselekvő alkalmazkodásunkat, az öntudatos válogatást a jelenségekben illeti. A negyedik osztályt szentelnők a különböző arra hivatott tényezők társadalomtudományi tevékenysége ismertetésének, így tehát annak is, hogy saját tevékenységünkről beszámoljunk, röviden a magunk és más egyesületek, társulatok stb. társadalomtudományi tevékenységének.

*) Az itt előadott rendszer tudatosan különbözik attól, amelyben a Bibliographie der Socialwissenschaften (2. Jahrgang, 1906, p. XL) csoportosítja az összes társadalomtudományokat. Ami rendszerünk különben is csak a társadalomtanra vonatkozik.

Ez első osztályban, az adott alapok rendjén, tudni-
valóinknak első csoportját nevezhetnők a társadalom
élettudományi alapjainak. Ez alapok ismeretét merítjük
az embertanból (*Anthropologia*), az élőlények háztartástanából
(*Oikologia* vagy *Ethologia* az Emberre vonatkoztatva) és a
fajfejlődéstanból (*Phylogenesis* amennyire az Embert illeti) és,
az előbb kifejtett megszorítással, a társadalmi jelenségek s a
testi életjelenségek között mutatkozó hasonlatosságokból.

A társadalomnak ezek az élettudományi alapjai megis-
mertetnek bennünket az *Anthropologia*, útján az Ember-állat-
tal, vagyis az Emberrel, amennyiben az állat is, a *Homo*
nemmel (genussal) és annak fajaival (specieseivel) vagy fajvál-
tozataival és fajtáival (varietasaival, illetőleg race-aival), már
amint a kaukázusi embert, a négert, a mongolt, az indiánust
stb. emberfajnak, fajváltozatnak vagy fajtának tekintjük; meg-
ismertetnek az ember testi alkotásával és, az *Oikologia* útján,
azzal, hogy testi alkotása és a természettől adott környezete,
valamint az egyéb élőlényekhez való viszonya között minő ok-
béli kapcsolatok vannak (»a létért való küzdelem«, alkalmaz-
kodás stb.); megismertetnek, a *Phylogenesis* segítségével, az
Ember testi alkotásának létrejöttével, vagyis az Ember történe-
tével a fajfejlődés szempontjából (*descendentia* s az Ember
leszármazása, az u. n. *Anthropogenia*, Darwinismus, Lamarck-
ismus, a független továbbfejlődés tana, átöröklés, szerzett tulaj-
donságok örökölhetésének kérdése stb.); és végűi megismertetnek
a társadalom élettudományi alapjai azoknak a hasonlatoknak az
értékével is, amelyek a testi szervezetek alkotásával s az állati
társulásokkal igyekeznek a társadalmi alakulatokat megvilágítani.

Az első osztály második csoportjának anyagát
szolgáltatja az őstörténet, a történelem előtti *Archaeologia*
és az ősfoglalkozások tana, illetőleg az *Ethnographiának*
az az ága, mely a ma is élő vadnépekkel foglalkozik s a me-
lyet ősnéprajznak nevezhetünk. Ez a tudományos anyag
mutatja meg annak az átalakulásnak folyamatát és körülmé-
nyit, amely az Emberállattól az Állatembert, a már Emberré
lett állatot hozza létre. Az átalakulás folyamata az emberi
telek faj fejlődéstana. Az emberi lélek phylogenesisének törvényei
érvényesülnek lényegileg az emberi lélek egyedfejlődésének,
ontogenesisének, folyamatában is, melyet a gyermeklélektan tár
elénk; és bizonyos tekintetben érvényesülni fognak ugyane

törvények az emberi továbbfejlődésben is. Ismeretük tehát a tudományos társadalomtanak is nevezetes alkotórésze. Az emberi lélek phylogenesisének ama legrégebb korszakai nemesítették a csupán fajföntartási ösztönből és az ivadékról való gondoskodás czéljából társuló Állatembert a már öntudatosan és más érdekekből is társuló Emberi-lénynyé.

Az első osztály harmadik csoportját szolgálja, mint a társadalomtan e részének egyik legfontosabb segéd-tudománya, az, amit egyetemes társadalomtörténetnek nevezhetünk. Megtanít először is arra, miképen alakultak át emberi lények bizonyos családjai utódaikban és idegen családok fölvétele által nemzetekké, s az egyes nemzetek kebelében hogyan alakultak ki a nemzeti társadalmak, mint fokozatos fejlődésnek és szerveződésnek eredményei, más szóval, mint szervezetek. Megtanít továbbá az egyetemes társadalomtörténet arra, hogy az egyes nemzeti társadalmak útján miképen, milyen különleges intézményekben és milyen irányokban nyilvánult meg az emberi független továbbfejlődés; megtanít végűi arra, amit az imént hangoztattam, hogy az elvont »emberi társadalom« soha sem volt és éppen úgy nem lehetett szervezet, mint ahogyan nem szervezet az állatország: szervezetek és valóság-gal létezők az egyes állatok és az egyes társadalmak. Minden állat valamely *species* bélyegeit viseli magán és minden társadalom, ha már kialakult, egy meghatározott nemzet sajátosságai szerint alakúit ki, tehát nemzeti társadalom, már nemzeti öntudatra jutása előtt is.

Az első osztály negyedik csoportjába sorolnám mindazt, ami különlegesen a magyar társadalom történetére vonatkozik. Nekünk magyaroknak önállóságra törekvő társadalomtan bűvárlatainkban tulajdonképi vizsgálati anyagunk a magyar társadalom lévén, természetes, hogy leginkább annak története érdekel; a többi társadalmak ismerete csak tudományos segédeszköz, az összehasonlító alap, a magyarnak megértéséhez.

Ugyanebből az okból lesz az első osztály ötödik csoportja Magyarország társadalomtudományi földrajza, a hatodik pedig a magyar néprajz és népléktan. Egyik nélkül sem érthetnők meg társadalmunk jelenlegi állapotát; egyik nélkül sem alkalmazhatnék észszerűen a társadalomra való hatásunk eszközeit, nem ítélnetnők meg a kívá-

atos továbbfejlődés föltételeit és lehetőségeit. Nem fejlődhetik tovább, a munkában elhasznált részeit nem pótolhatja, elvesztett részeit nem alkothatja újra az a szervezet, amelynek nincsenek differentiatlan, mintegy embryumkori állapotban megmaradt sejtjei. Azt is tudjuk, hogy az élőlények fajainak nagyobb-fokú specialisálódásával karöltve jár az egyedi különbsőségeknek, az úgynevezett variabilitásnak, csökkenése és ezzel egyszersmind az alkalmazkodó képességek megfogyása is. Ez, mint általános érvényű élettudományi törvény, áll az emberi társadalmakra s az emberi továbbfejlődésre is. Ez az oka, hogy miért fordult a nemzeti megújodásnak és továbbfejlődésnek reménye mindig az úgynevezett »romlatlan« néphez. A társadalmi műveltség magasabb fokain, a legmagasabb társadalmi osztályokban az egyedi különbsőségek mindinkább elenyésznek. Azokat az osztályokat romlottaknak szokták mondani, pedig csak egyedi változatosságukat és ezzel alkalmazkodó képességüket veszítették el. A nép romlatlansága az ő képességében áll arra, hogy fiaiban a legnagyobb egyedi különbsőségeket, a legnagyobb lelki variabilitást mutassa föl. A francia forradalom előtti előkelő francia társadalmi osztályt nem a romlottsága, hanem a tagjainak egyformasága és az alkalmazkodó képességnek ebből folyó hiánya tette az események áldozatává. Voltaképen ez az egyformaság s az alkalmazkodó képességnek ez a hiánya ott nem volt egyéb, mint amit TAINE a classicus szellemnek nevez. Ezért kell nekünk is a magyar néplélekben keresnünk a nemzeti továbbfejlődés erőforrásait és biztosítékait.

De a néplélektannal, társadalomtani szempontból, egyenlő fontosságú a már előbb is említett gyermeklélektan. A társadalomtan tudományos anyagának első osztályában az utolsó csoport, mely a második osztályhoz át is vezet, a lélektan általában, a gyermeklélektan különösen. Azt hiszem, nincs miért magyarázni, hogy a társadalmi alakulatokra és az emberi továbbfejlődésre való hatásunk minden eszközének lélektani alapon kell állania. Élettudományi alapon álló lélektani ismeretek nélkül nem tudom a társadalomtan tudományos művelőjét elképzelni. A gyermeklélektan körében végezhető legkönnyebben azok a Megfigyelések és kísérletek, melyek az emberi fejlődés törvényeire világot vethetnek.

A második osztályban, mely hatásunk eszközeinek tudományos megállapítására vonatkozik, én a társadalomtan

anyagának első csoportját a közegészségügyből, illetőleg a közegészségtanból veszem. A mi szempontunkból persze különös fontossága lesz az alkohol, a lues és tüdővész elleni védekezésnek. Az alkohol, a lues és a tüdővész: ez a leggonoszabb három féreg, mely az emberi továbbfejlődésen rágódik. A második csoport volnának a közművelődés és különösen a nevelés ügyei. A test s a lélek ápolásánál és művelésénél a társadalmi fejlődésre nézve nem tudom, fontosabb-e az, amit tudományos anyagú a társadalomtan számára a közgazdasági jelenségek s a társadalmi gazdaságtan, mint harmadik csoport nyújt. Negyedik csoport volna a magyar közjog, melynek minden társadalomtani törekvésünkbe bele kell világítania, amelyből erőt és reményt meríthetünk. Az ötödik csoport a jogtudományok és a társadalom, a hatodik a politika és társadalom: ezekben a rovatokban kellene csoportosítanunk mindent, a mit a jogtudomány s az államtudományoknak az előbb külön nem említett ágai, a jogi élet s a politikai események a társadalomtan tudományos anyagaként nyújthatnak, tisztázva hatásunk különféle jogi és politikai eszközeinek értékét. Ennek az osztálynak hetedik és utolsó csoportja volna a társadalmi bölcsészet, mely némelyek szerint maga a társadalomtan, a sociologia. Ránk nézve, mint a társadalomra való hatásunk eszközeinek elméleti megvilágítója, lesz különösen fontos.

Ami a harmadik osztályt, a társadalmi jelenségek figyelemmel kísérését illeti, abban két csoportot állapítanék meg: az egyik foglalkoznék a különböző társadalmi mozgalmakkal általában, a másik a munkások és munkaadók viszonyával Magyarországon és a külföldön. Ez az utóbbi csoport kísérmé figyelemmel a gazdasági socialismus irodalmát és mindennemű jelenségeit, a különböző munkásügyeket, a munkásjólét, a munkabér, a strike-ok stb. kérdéseit. Tudományos anyagunknak minden esetre igen tekintélyes részét szolgáltatná.

A negyedik osztályban, az egyesületi és társulati úton kifejtendő társadalomtudományi tevékenység körében, külön ismertetőnk a különböző egyesületek és társulatok és külön a Magyar Társadalomtudományi Egyesület működését.

Az előadottak értelmében adom rovatainknak a következő vázlatos áttekintését, melyben az arabs számmal jelölt sorok az egyes rovatok címét mutatják:

I. Az adott alapok, melyeknek ismerete szolgáltatja a társadalmi jelenségek kulcsát:

1. A társadalom élettudományi alapjai.
2. Östörténet, ősnéprajz.
3. Egyetemes társadalomtörténet.
4. A magyar társadalom története.
5. Magyarország társadalomtudományi földrajza.
6. Magyar néprajz és néplélektan.
7. Lélektan, gyermeklélektan.

II. A társadalmi továbbfejlődésre való hatásunk módjainak tudományos megállapítása:

8. Közegészségügy.
9. Közművelődés, nevelésügy.
10. Közgazdaság.
11. Magyar közjog.
12. A jogtudományok és a társadalom.
13. Politika és társadalom.
14. Társadalmi bölcsészet.

III. A társadalmi jelenségek figyelemmel kísérése:

15. Társadalmi mozgalmak általában.
 16. Gazdasági socialismus.
- IV. Társadalomtudományi tevékenység:
17. Különböző egyesületek és társulatok.
 18. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

A fősorolt 18 rovat, azt hiszem, felöleli a társadalomtan egész tudományos anyagát és azt nem külsőségek, hanem a társadalomtannal való organicus kapcsolatok alapján, mindjárt úgy is csoportosítja, hogy folyóiratunkat idővel, ha képesek leszünk rovatainkat valóban értékes anyaggal megtölteni, könnyen használhatja forrású a társadalomtan minden művelője. Nem borjuk így szét, bár csekélyebb számú, de különböző rovatokba azt, ami, például, a közművelődésre és nevelésügyre vonatkozik, csak azért, mert az anyag egy része folyóiratban, a másik valamely önálló munkában, parlamenti beszédben, törvényhozási intézkedésben vagy talán egy tanítógyűlésről szóló

híradásban, valamely napilapban jutott tudomásunkra. Viszont nem tesszük egy rovatba, például, csak azért, mert mind folyóiratokban találtuk meg, a legkülönbözőbb természetű dolgokat. Ha így járnánk el, mi is úgy tennénk, mint aki a könyvtára állományát a kötetek nagysága és a kötés színe szerint rendezné. Így könnyebb, s azért anyagával a legtöbb folyóirat így tesz: amúgy talán nehezebb, de a tudományra hasznosabb.

Egyébiránt így is kell majd a rovatok munkásai egyéni nézetének s a mindennapi gyakorlatnak engedményeket tenni. Ha kereteink merevek volnának, mindjárt nem lehetnének organikusak. Földolgozásának, ismertetésének különböző szempontjai szerint egyforma joggal kerülhet esetleg a legkülönbözőbb rovatokba ugyanaz a tárgy.

Kolozsvár, 1907. december 31.

Dr. Apáthy István.

*

A társadalomtan élettudományi alapjai.

Haeckel s az Ember.

Nékünk, akiknek egyik célunk a magyar társadalomtant főlöszlegesen idegen nyugóktól és minden egyoldalúságtól megszabadítani, éber figyelemmel kell kísérnünk HAECKEL ERNŐ népszerű közleményeit. Ilyenekben a jennai próféta még most is nagyon termékeny, holott a saját, szakszerű búvárlatokkal már régen fölhagyott. Azok közé a tudományos haladásra veszedelmes emberek közé tartozik, akik annak idején nagy tudományos érdemeket s ezzel nemcsak tekintélyt, de igen nagy népszerűséget is szereztek és ezt a nem szakemberek előtt ma még föltétlen tekintélyt arra használják föl, hogy olyan elméleteknek toborozzanak mind szélesebb körben híveket, amelynek hibái a komoly búvárlat előtt mindinkább nyilvánvalókká lesznek, amelyek azonban bizonyos körökben mégis tudományos dogmákká alakultak át. Meg van benne a vallásalapítók ihlete és vak buzgótsága, rendületlen hite az egyszer megállapított tételekben és türelmetlensége a mások igazával szemben. Az ő lelkében nincs külön

világa a vallásos hitnek és a tudományos meggyőződésnek. Elátkozsa és, mint dualisticus világfölfogást, bélyegezi meg a léleknek ezt a harmóniáját is, amely pedig egyedül képes biztosítani úgy a hitnek, mint a tudománynak szabadságát, mert közöttük minden összeütközést lehetetlenné tesz. Ő, ellenkezőleg, keresi az összeütközést. Tudományos rendszeréből az észnek egy vallását formálta, dogmákban bármely felekezet tanításaival vetekedőt s az úgynevezett monismusnak ezt a vallását akarja a kinyilatkoztatáson alapuló vallások helyébe állítani. Legújabb népszerű iratát is ezekkel a szavakkal végezi: »Ilyen értelemben Vizsgálva, a mi monismusunk a »tisza ész« terméke és egyszerűsmind a jövendő vallása.« (HAECKEL ERNST, *Das Menschenproblem und die Herrenthiere von Linné*. 64 pp. 8°, 3 Taf. und Portrait des Verf. – Frankfurt a. M., Neuer Frankfurter Verlag, G. m. b. H. 1907.)

Vallásos hitre és tudományos megismerésre az emberi továbbfejlődésnek egyaránt szüksége van. A kettő között olyan összeférést teremteni, hogy egyik se zavarja a másikat, egyik se gátolja a másikat különleges föladatának teljesítésében, és főleg, hogy egyik se tekintsen gyűlölettel és ellenségként a másikra: a társadalomtanak ez is kiváló teendője. Az összeférést tudomány és vallás között pedig nem a kettőnek megalkuvásában, nem valami ötven százalékos vagy másféle arányú kiegyezésben köll keresni. Minden ilyen kiegyezés hazugság, mert a maga igazából egyik sem engedhet. Nem a megalkuvás lehetőségét, hanem lehetetlen és, ami fő, szükségtelen voltát kell kimutatni. Azt kell kimutatni, hogy közöttük összeütközés nem is lehetséges: vallás és tudomány különböző síkokban haladó egyenes vonalak, amelyek egymást soha sem metszhetik. Ennek az igazságnak általános elterjedése ellen dolgozik ma még úgy a vallásos hitnek, mint a tudományos megismerésnek hirdetői közül nem egy.

Csak így lehetségesek azok az összeütközések egyházak (és egyetemek között, amelyek éppen az utóbbi időben oly gyakran kerülnek a különböző művelt országok parlamentjei elé is. A HAECKEL említett legújabb kis dolgozatának kiadására is az szolgált egyik (és pedig, nekem úgy tetszik, legfőbb) alkalmi okul, hogy a porosz urakházában a kiéli egyetem képviselője, REINKE JOHANNES, különben a növénytan professora, 1907. május 10-én hevesen megtámadta HAECKELT. REINKE sze-

rint a keresztényi világnézet, amit HAECKEL dualismusként bélyegez, az egyedül tudományos és egyedül biztosítja szellemi művelődésünk főtartását; a HAECKEL-féle monizmus ellenben tudománytalan és visszaesést jelent a barbarizmusba. »Der Monismus Haeckel'scher Observanz«, mondja REINKE, »sucht, die wahre Wissenschaft unter das kaudinische Joch der Unwissenschaftlichkeit zu beugen.« (1. HAECKEL id. m. 44. 1.) Pecatur intra muros et extra! REINKE -nek bizonyos tekintetben igaza van. Igaz, hogy a mód, ahogyan tanait HAECKEL hirdeti, ellenkezik a tudomány szabadságával. De nincs igaza abban, hogy a tudománynak bármely tételei a keresztényi világnézettel ellenkezhetnének, A keresztényi világnézet nem lehet sem tudományosabb, sem kevésbé tudományos, mint bármely tudományos elmélet; de tudománytalan sem lehet, egyszerűen azért, mert semmi természetes érintkezése nincs a tudománynyal.

Tetézte a REINKE hibáját von STUDDT, a porosz közoktatásügyi miniszter. REINKE beszédjére kijelentette, hogy mindent megteendő a monisticus tévtanok hathatós leküzdésére. És reájuk duplázott FABER úr, a berlini superintendens, midőn egy prédikációjában a jeni pestistől (»Pestilenz von Jena«), azaz HAECKEL-től óvta a keresztény hívőket. Az efféle támadások egy vallásalapító glóriájával övezik HAECKEL fejét, aki különben már csak veteránusa volna a tudománynak, olyan veteránus, aki már régen fölöslegesnek, sőt rosszul építetteknek ismert s azért a tudománytól ki is űrtett erődítményeket védelmez a tudományban már nem létező ellenségek ellen. HAECKEL-nek Németországban és egyebütt is már csak proselytái vannak és nem tudományos követői, – kivéve Magyarországot, ahol a mai HAECKEL-t is tudományos tekintélynek és nem csupán apostolnak tartják és tanításainak a társadalomtanban is részt juttatnak.

Pedig az a DEÁK Ferencz-féle hagyományos magyar józanság a tudományos kérdések megítélésében, amelynek ismét uralomra juttatásáért küzd a Magyar Társadalomtudományi Szemle, könnyen beláthatná, hogy az, amit úgy hirdetnek, mint HAECKEL a maga tanait, eljátszotta a tudományos igazságnak legfőbb kellékeit. Minden tudományos igazságnak el kell tűrnie, hogy bármely pillanatban kétségbe vonják és alapjait új vizsgálat alá vessék. Ha nem tűri, akkor már dogma és nem

beszélünk róla többé. És nem szabad egy tudományos igazságnak sem érintenie, helyességük tekintetében bírálni a vallási kinyilatkoztatásokat. Ha pedig ilyenek helyébe akar lépni, liúndjárt lesiklott a tudomány talajáról, ahol vele foglalkozhatunk.

Tiszteljük a vallásos hit szabadságát és viszonzásul várjuk a tudomány szabadságának tiszteletét. De nem alkuszunk. Nem mehetünk bele abba az alkuba, melyet nem rég WASMANN ERICH jezsuita atya ajánlott föl a fejlődéstudománynak. 50 százalékban elismeri a származástant, vagyis a mai magasabbrendű szervezeteknek olyan ősből származását, amelyek egyedi életükben még nem emelkedtek a fejlődésnek arra a fokára, ahol egyedi létüket mai utódaik befejezik. Követeli azonban, hogy 50 százalékban meg a fejlődéstudomány ismerje el a teremtésről szóló kinyilatkoztatást. Mi a teremtésről szóló kinyilatkoztatást mind a 100 százalékban elismerjük, – mint vallásos dogmát, melyet tisztelünk és érintetlenül hagyunk; de a származástan lényegéből egy százalékot sem engedünk és annak, mint tudományos tételnek, mind a 100 százalékában tiszteletet követelünk, – meghagyva mindazonáltal mindenkinek a szabadságot, hogy tisztán tudományos fegyverekkel akár egészen is megdöntse, ha tudja. Az alkuban, amint mondtuk, egyaránt veszít a hit is, a tudomány is.

Lám, WASMANN maga is mily kitűnő bűvár; a legkiválóbb tudósok előtt is, legyenek bár más véleményűek, milyen elismerést arai ott, a maga külön szakkörében, ahol nem alkuszik, csak megfigyel, kísérletez és következtet, a hangyák s a méhek ösztönének és társas életének tanulmányozásában. És viszont mennyi akadályt gördít a tudomány útjába és fölöslegesen mennyi ellenséget szerez a tudománynak HAECKEL, amidőn szintén nem alkuszik, mert a vallásnak egész birodalmát is magának, a monisticus vagy *egy elvű bölcsészetnek* követeli.

A tiszta tudománynak meg kell tagadnia minden közöséget úgy a WASMANN-féle alkudozással a vallásos hit érdekében, mint a HAECKEL-féle támadásokkal a vallásos hit ellen. És nem is foglalkozunk a HAECKEL legújabb iratával más okból, mint hogy álláspontunk kifejtésére alkalmi okot szolgáltatott, no meg azért, mert nem lehet közönbös előttünk az a pusztítás, melyet a HAECKEL-ével egy húron pendülő része a

német népszerűsítő irodalomnak – a magyar tudományosságban végez. Nem fog ártani, ha a népszerűsítésnek erre a módjára a HAECKEL legújabb művének példáján rá mutatunk. Van ugyanis a népszerűsítésnek egy másik, a magyar tudományosságra nem kevésbé kárhuzatos módja is, amelyet szintén a németektől tanultak a magyar írók: önálló bűvárlaton alapuló, megállapodott szakismeretek nélkül elolvasni három-négy hasonlóképpen létrejött német munkát és népszerű ismertetést írni belőle magyarul, olyat, amely csak azért népszerű, mert nem szakszerű. A népszerűsítésnek erre a módjára egy más ismeretetés kapcsán fogunk kitérni.

A HAECKEL szóban lévő legújabb irata nem nyújt különben semmi újat sem a tárgy, sem a tárgyalási mód tekintetében. Új csak az alkalom: egy népszerű előadás a nagy közönségnek Jenában, a LINNÉ születésének kétszázadik évfordulója alkalmából, helyesebben abból az alkalomból, hogy a svéd egyetemeken a LINNÉ emlékezetére tartott ünnepeken, Stockholmban, Lundban és Upsalában HAECKEL is ott volt és Upsalában, 1907. május 23-án, az ottani rector kérelmére, ő viszonzta a külföldi vendégek nevében a rector üdvözlését. Az üdvözlés viszonzásakor reá mutatott arra, hogy LINNÉ már a *Systema Naturae* 1735-ben megjelent első kiadásában az állatok közé sorozta az Embert, még pedig *Anthropomorpha* (Emberalakúak) néven egy rendbe foglalta a *Majommal* és a *Lajhárral*. Később, a munka 10. kiadásában, 1758-ban az *Anthropomorpha* rend helyett LINNÉ a *Primates* (Főemlősök, HAECKEL szerint németül »H e r r e η t i e r e«) rendet állította föl s abba négy nemet (genust) sorozott: az Embert (*Homo*), a Majmot (*Simla*), a Félmajmot (*Lemur*) és a Denevért (*Vespertilio*).

Ebből kiindulva fog hozzá HAECKEL az Ember *Emlősállat* voltának kimutatásához olyan hangon, mint ha egy egész világ ellen kellene ma is még küzdeni annak a tudományos igazságnak elismertetéseért, hogy testi alkotása tekintetében az Ember is éppen olyan Emlősállat, mint a Majom, és hogy tőle az *Emberalakú majmok* testileg csak igen kevésbé különböznek. Ez ma már senkitől sem vitatott tény, valamint tény az is, hogy a Majmokat olyan módon rendezhetni az Emberrel egy sorozatba, hogy a sornak egyik végén elhelyezett Majmok és a sor másik végén elhelyezett Ember testi alkotása között fokozatos legyen

az átmenet, – HAECKEL persze azt mondja, hogy megszakítás nélküli. Több-kevesebb erőszakkal és képzelőtehetséggel, lehet azután az összes *Gerinczesek*-ből is olyan sorozatokat állítani össze, hogy a sornak egyik végét a ma létező legalsóbbrendű Gerinczesek, a *Halak* (HAECKEL szerint az *Amphioxus*), a másik végét az Emlősállatok, illetőleg az Ember, foglalják el, bizonyos alkotásbeli átmenetekkel a sor két vége között. Ez mind igaz. gőt igaz az is, hogy az Emlősállatok, sőt az Ember egyedi fejlődésében is olyan fejlődési fokok következnek egymásután, a melyek bizonyos mértékben a ma is élő alsóbbrendű Gerinczesek kifejlett állapotára emlékeztetnek. Igaz végül, hogy a föld geológiai rétegei közül a legrégiebbekben, amelyekben Gerinczes-állatok maradványai egyáltalában találhatóak, ezek a maradványok csak Halakra utalnak; későbbi rétegben mutatkoznak a *Kétéltűek*, majd a *Csúszómászók* és még későbbi rétegekben *Emlős-állatok* maradványai. Emlősállatok közül pedig leghamarább a mai legalsóbbrendű Emlősökre, a mai *Monotremata* rend tagjaira, később az *Erszényesek* (*Marsupialia*) rendjének, majd a *Placentások* rendjeinek tagjaira emlékeztető maradványok találhatóak és csak a legújabb rétegekben kerülnek elő majmok, és legeslegutoljára emberek maradványai. Mindezek, amint mondtuk, tények. Hozzájuk járul a fajfejlődés gondolata, az, ami a származástannak igazi veleje; az, ami tudományos gondolkodásunkra oly kényszerűleg hat, hogy magunktól, bár egyenes bizonyítékai nincsenek, el nem odázhatjuk. A fajfejlődés gondolata a biztosan megállapított tényekből vont olyan következtetés, mely bármely tudományos igazsággal, aminőhöz az élet-tudományokban eljuthatunk, vetekedik. De csaknem bizonyos az is, hogy földünk, kialakulásának bizonyos korszakában, a fölületén is olyan hőmérsékű volt, amely a vizet csak forró gőz állapotában tűrte meg, amely tehát élőlények testi létezését, ha testállományuk anyaga olyan volt, mint a ma létezőké, nem tűrte meg. Ilyen föltételek alatt tehát az élőlényeknek valamikor létre kellett jönniök a földön, és az élőlények annál is inkább csak a képzelhető legegyszerűbbek alakjában jöhettek létre, mivel az egyedi fejlődés ma is rendszerint ilyen egyszerű állapotból, a kezdősejt állapotából, indul ki. Tehát a ma létező összes élőlények jelenlegi alkotása nemzedékről-nemzedékre be-következő (legvalószínűbben fokozatos) átalakulás, még pedig

az egyszerűbbtől a bonyolultabb alkotás felé haladó átalakulásnak, vagyis fejlődésnek az eredménye. Az embert illetőleg pedig csak annyi következik ebből, hogy az ember sem volt mindig oly bonyolult alkotású, olyan tökéletes szervezetű lény, mint ma, hanem valamikor az ember sem emelkedett az illető nemzedék egyedi fejlődésében a legegyszerűbb állapoton, a mai kezdősejtnének állapotán túl. De nem következik mindebből sem az, hogy az ember más állatból, sem az, hogy más, ma is létező állatokkal közös ősektől származott volna.

HAECKEL azonban az Ember emlősállati testalkotásának és emlősállati testi kifejlődésének ismertetését összecsövi azzal a föltevessel, hypothesis-sal, hogy az Ember az összes többi gerinces állattal közös ősből származott, vagyis hogy vérrokonságban van az összes többi Gerinces állattal. Sajnos, ma még igen sok kiváló bűvár is összetéveszti a különböző fajú élőlények vérrokonságának hypothesis-ét a descendencia gondolatával; de csak HAECKEL teszi dogmává ezt a semmivel sem bizonyítható és DARWIN-tól csupán a domesticatio eredményeinek analógiájával támogatott s a természetes kiválogatódás elméletével magyarázott föltevést. HAECKEL egyenesen útjában áll a tisztultabb fogalmak elterjedésének az által, hogy tudománytalanul, szakismeretek és józan ítélet nélkül valónak mond mindenkit, aki a Gerincesek s az Ember vérrokonságának dogmáját nem fogadja el. De jól jegyezzük meg, mi nem az Embert veszszük ki csupán a rokonsági kötelékből, hanem kivesszük az összes állatfajokat, amelyekről nincs biztos észleletek és kísérletek által kimutatva, hogy csakugyan közös őstől származtak. A közös származás ma különböző fajúaknak tartott élőlényekre nézve is lehetséges, de nem szükségképeni és az élőlények fajainak túlnyomó nagy részére nézve semmi körülmény sem teszi valószínűvé. HAECKEL szerint azonban az összes Gerincesek közös eredete »napnál világosabb minden szakértő és ítéletre képes bűvár előtt.«

HAECKEL bizonyító módszerének egyik legfőbb eszköze a leghatározottabb állítás és a hivatkozás minden hozzáértő szakemberre. De néha a bizonyítás az idézett szakember részén olyan, mint a hogyan HAECKEL szerint (id. m. 15.1.) GEGENBAUR »továbbfejlesztette« a koponyának GÖTHE-féle csigolyaelméletét. T. i. úgy fejlesztette tovább, hogy éppen GEGENBAUR döntötte

meg azt az elméletet. HAECKEL a tényekkel szemben attól sem idegenkedik, amit a francia udvariasan corrigálásnak mond. Így az idézett munka II. tábláján is oda állítja a Disznóé és Házinyúlé mellé az Embernek egy olyan fejlődési stádiumát, a tőle úgynevezett »Sandalion« stádiumot, amelyet az Ember fejlődésében még eddig csak SPEE észlelt, de az sem egészen olyanak. A 63. lapon az emberi pete rajza is csak vázlat, tehát nem bizonyít. Persze, hogy azt, amit ő akar, bizonyítja az is.

Ez az eljárás jellemezte HAECKEL-t mindenkoron. Ezért oly veszedelmesek az ő népszerű munkái. Céljaihoz képest, a nem szakembernek észrevehetlenül, vegyíti a tényeket a pusztá állításokkal, a megállapított igazságokat az igazságok helyén ott feledett föltevésekkel. Igaz, hogy így meg lehet csinálni a jövendő vallását, de nem lehet diadalra juttatni a tudományt.

A.

Őstörténet Ősnéprajz.

Örök őskorban élő népek.

A ma korszerű társadalomtan, amint az szinte magától értetődik, egyre nagyobb és mélyebb átalakító hatást gyakorol a történetírára is. Különösen nagy forrongás mutatkozik napjainkban a világtörténelem tulajdonképeni föladatának és földolgozási módjának tudományos megállapítása körüli. A történe bűvárok mindjobban elhagyogatják a RANKE által kijelölt utakat és határvonalakat, s nem fogadják többé el a múlt század jeles történetbűvárának azt az elvét, »hogy a történelem csak ott kezdődik, ahol a monumentumok, emlékjelek, érthetőkké válnak és hiteles írott följegyzések rendelkezésre állanak.« Azok között, kik merész új kísérletekkel a történetírás tudományát átalakítani és divatos sociologiai szempontok alá helyezni törekednek, – különös figyelmet érdemel KURT BREYSIG berlini egyetemi tanár, aki, sok nagy előkészületek után, most lép ki »az emberiség története című művének első kötetével, mely 563 oldalon az észak-nyugoti és északi Amerika részű törzseivel foglalkozik. (BREYSIG KURT, Die Geschichte der

Menschheit. Band I. Die Völker ewiger Urzeit. Berlin, Georg Bondi, 1907.)

Már az magában véve is kissé különszerű benyomást tesz, hogy valaki egy világtörténelem első köteteit a rézbőrű törzsek és népek történetének szenteli és nyilván a kötetek hosszú során körösztil csakis azokkal a kezdetleges népekkel fog foglalkozni, melyeket a régebbi világtörténelemírás alig szokott figyelmére méltatni. A szerző azonban, ki már sok munkájában fejtegette a történetírásról alkotott elméleteit, most művének 87 oldalra terjedő bevezetésében igen érdekesen védelmezi saját szerű történettudományi fölfogásait. Lehetetlen, úgy mond, RANKE-I abban az eljárásában követni, hogy még az arányoslag magasabb fejlettségű népek közül is kizárja a világtörténelemből azokat, melyek nem léptek az előázsiai és európai népek történetének kiváltságos kapcsolatába, minél fogva világtörténetéből kimaradnak még a chinaiak, japánok, az ó-amerikai és hátsóindiai birodalmak, sőt még Előindia is. A világtörténelem csakis az emberiség egészével foglalkozhatik, nem pedig annak egyes kiváltságos népcsoportjaival; főképen pedig nem szabad a kezdetlegesebb népeket azon a czímen kizárni a világtörténelmi tárgyalásból, hogy azok nem volnának eléggé értékes és figyelemre méltó tárgyai a történetírásnak. Sőt épen a legkezdetlegesebb néptörzsek élete ragadhatja meg kiváltképen érdeklődésünket, mivelhogy az ő életük nagyon alkalmas arra, hogy bevilágítson a mai magasabb rendű nemzetek ifjúságának hozzáférhetetlen rejtelméibe.

Itt egy pillanatra meg kell állapodnunk, mert ebben a gondolatmenetben némi nyugtalanító elem is foglaltatik. Semmi kétség, hogy a világtörténelemnek az egész emberiség történetét kell felölelnie; de nem szabad megfélekedznünk arról, hogy, amit történelmileg »emberiségnek« nevezünk, voltaképen egy alakulófélben lévő egysége az emberi nemnek. Ma már a japánok, chinaiak, sőt a hátsóindiaiak sat. is egyre erősebben beleragadtanak a világtörténelemnek abba az általános sodrába, melyet eredetileg a földközi tenger medenczéje körül csoportosuló népek indítanak meg, s, tekintve a közlekedési eszközök terén mutatkozó egyre bámulandóbb haladást, valamint az európai gyarmatpolitika egyre nagyobb arányú méreteit, nem kételkedhetünk benne, hogy a jövőnek már nem nagy távolában,

a földnek kivétel nélkül minden népei mérlegelhető tényezőivé válnak a világtörténelem általános sodrának. Nézetünk szerint tehát minden világtörténeti előadásnak *concentrions* jellegűnek kell lennie, vagyis úgy kell bemutatnia a földön lakó összes népek történetét, hogy a földközi tenger körüi csoportosuló népek története foglalja el az előadás közepét és hogy eme középpont körüi egyre szélesebb gyűrűkben foglaljanak helyet a többi népek oly mértékben, amint egyre nagyobb részük van a világtörténet központi sodrának kialakulásában. Csakis az ilyen *concentrions* szerkezet hozhat valósággal egységet a világtörténelem előadásába és csakis ez felel meg annak a valóságnak, melyet a világtörténelem elénk tár. Mert hiába, lehetetlen azt elvitatni, hogy az előázsiai s a földközi tenger körüi csoportosuló népek azok, melyek először emelkednek a nemzeti öntudat olyan fokára, aminő kívántatik ahhoz, hogy a tőlük kiinduló óriási kulturális erők végűi egy medenczébe tereljék az összes földi népek történetét.

Bárha tehát KURT BREYSIG igen szellemesen olybá tünteti föl a dolgot, mintha ő akarná igazán egybefoglalni az emberiség történetét, voltaképen ő fosztaná meg a világtörténetírást legfőbb egységítő eszközétől és szempontjaitól. Kiténik ez mindjárt művének első kötetéből, mely az északnyugoti és északi Amerika rézbőrű törzseinek nem is történetét, hanem csak társadalmi rajzát, társadalmi jellemzését nyújtja: amint hogy egyáltalán nem is képzelhető el, hogy ily kezdetleges törzseknél miképen lehessen tulajdonképeni történelemről beszélni. A kötet első felében a tsinu, sund-indián, mitka, kvakintl, heilton, tsimsian, haida sat., főképen pedig a tlinkit törzsekről van szó: ezeket a szerző a kolumbiai törzsek neve alatt foglalja össze. A kötet második felében az északvidékieket, nevezetesen az aleuta, koniaga, eszkimó, grönlandi, denée sat. törzseket tárgyalja, melyek a tiszta rézbőrű fajtajellegesen kívül más, mongol < sőt germán keveredés jegyeit mutatják. Munkájának ígért második kötetében BREISIG a délamerikai ősnépekkel, harmadik kötetében az australian és alsóbb néger törzsekkel, negyedik Kötetében a magasabb négerekkkel és az ó-amerikai birodalmakkal akar foglalkozni. Köteteken körösztil tulajdonképen tehát nem annyira történeti, mint inkább embertani (anthropológiai) és néprajzi (ethnographiai), vagy legjobb esetben művelődéstörténeti

képeket fog előttünk föltárni. BREYSIG ugyan igen érdekesen, színesen, valamint nagy lélektani finomságokkal tud ily képeket festeni: de egyelőre beláthatatlan, hogy ily állapotképekből miként alakuljon igazi történelem. BREYSIG-nak az a gondolata is, hogy az ilyen ősnépek vagyis a »Völker ewiger Urzeit« vizsgálata fényt deríthet a magasabb rendű népek ifjúkorára, kissé kétes értékűnek látszik. Mert, ha vannak oly törzsek, melyek nem tudni hány évezreden köröszkül mindig az őállapot fokán maradtak és fognak maradni, úgy hogy BREYSIG őket mindig az örökké tartó őállapot népeinek, örök őskorban élőknek nevezi, akkor érthetetlen, hogy az örök maradiságban leledző népek miként világíthatják meg igazán az olyan nemzetek történetét, melyeknek legfőbb jellemét épen a művelődésben való haladás alkotja. Vagy el kell ejteni a »Völker ewiger Urzeit« kifejezést és ezeket az ősnépeket olyanoknak kell tekintenünk, melyek, csak igen lassú fejlődést mutatva, évezredek hosszú során köröszkül a maguk erejéből is eljuthattak volna a művelődés bármily magas fokára; vagy pedig épen azt tekintjük ez ősnépek jellemének, hogy, magukra hagyatva, örökké a művelődés kezdetfokán maradnak, és akkor nagyon kétséges, hogy mily értelemben világíthatnák meg az önálló haladásra képes nemzetek ifjúkorát.

A történetírás főelveként BREYSIG a fejlődés gondolatát állítja oda; óvatosan megjegyzi azonban, hogy ez a fejlődési gondolat, melylyel a történetírók oly könnyedén bánnak el, nagyon kevésbé van tisztázva. Ő maga három őselemet vél megkülönböztethetni a fejlődés gondolatában: 1. a változás, mássá alakulás képzetét, 2. az új állapotnak a régeből való okozatos eredetét, minél fogva az egy fejlődési sort alkotó állapotok bizonyos viszonyilagos függetlenséget mutatnak más fejlődési soroktól, 3. a sajátos növényyszerű növekedést, minél fogva az új állapot részben hasonló marad a régihez, mint azt a kifeszlett virágnak és bimbónak példája szemlélteti.

Bizony a fejlődés fogalmának ez az elemzése valóban arra látszik vallani, hogy némely történetbúvárok elméletileg nem túlságosan firtatják sem a biológiai, sem a lélektani, sem a társadalomtani fejlődés mibenlétét. BREYSIG azt a különös tételt állítja föl, hogy a népek általában öt világtörténelmi fejlődési fokozaton: az őskorin, ókorin, középkorin, újkorin és legújabb

korin mennek köröszkül, csakhogy abban különböznek egymástól, hogy fejlődésük gyorsasága nagyon különböző. Ha pl. fejlődésük bizonyos pontján tekintjük a régi germánokat, akkor úgy állnak előttünk, mint akik 1200 évvel maradtak el a régi persák, 3500 évvel a babyloniaiak, 3700 évvel az egyiptomiak, 6700 évvel a chinaiak mögött. Az őskor, ókor, középkor, újkor és legújabb kor műszavak tehát nem azzal az időrendi értelemmel bírnak BREYSIG-ra nézve, amint azokat közönségesen használni szokták, hanem fejlődésrendi stádiumokat jelentenek, melyeken a különböző népek nagyon különböző gyorsaságokkal haladnak köröszkül, úgy, hogy a világtörténelem valamely adott időpontjában a legkülönbözőbb őskori, ókori, középkori sat. fokokon álló népeket találhatjuk egymás tőszomszédságában. BREYSIG ennél fogva nem a gépileges időrendi, hanem a szerinte 5 fokozatos fejlődésrendi alapon akarja megírni világtörténetét.

Hogy ebben az 5 fejlődés-fokozatban valami mesterkéltég, sőt erőszakosság rejlik, azt, nemde, mindenki érzi. Hogy honnan veszi BREYSIG azt a meggyőződését, mely szerint minden társadalmi fejlődés öt fokozaton megy keresztül, azt nehéz volna megmondani. Valószínűleg történeti látásában, tapintatában bízik a nagytudományú szerző és, mert minden áron valamely határozott rendszert akar hozni a világtörténelemírás határtalan bonyodalmaiba, merészen öt fokozat szabályos keretébe akarja szorítani a népek történetét. Tudni kell azonban, hogy a történetírók nem túlságosan feszélyeztetik magukat fogalmi kategóriáik által és BREYSIG ki is jelenti, hogy nagy munkájának köröszkülvitelében szabadságát a saját előzetesen megállapított fogalmaival szemben is bizonyos fokig meg fogja őrizni. Hiszen ezzel a szabadsággal él mindjárt első kötetében is, mert az afrikai néger törzsek között bátran találhatott volna olyakat, melyek az itt tárgyalt rézbőrűeknél alantasabb fejlődési fokon állóknak tekinthetők. Meg lehet, mondja maga is, hogy a hottenották, busmannok és a velők rokon törpe népek tekintendők a fejlettség legalsóbb fokán álló törzseknek; meglehet azonban, hogy Ázsia legdélibb kiágazásainak, Ceylon szigetének s az Andamanoknak lakóit, vagy épenséggel az ausztraliaikat illeti meg a legnagyobb kezdetlegesség jelleme. A szerző itt tehát Mellőzi a kétségessé váló fejlődési fokozat szempontját s anyaga elrendezésében egészen más zsinórmérték szerint igazodik. A

szélső kelet népeitől kiindulva akar a nyugoti civilisatio nemzeteihez eljutni: már pedig RATZEL S az újabb ethnographia szerint Amerika nyugati partja, a Sziklahegység vidéke tekintendő néprajzi szempontból a legszélsőbb Keletnek. Onnan kiindulva kell BREYSIG szerint a csöndes és indiai óceánon át egyre nyugotabbra haladni és az útba eső ausztráliai, szélső délázsiai és afrikai kezdetleges népeket világtörténelmileg letárgyalni. Érdekes, hogy a mai ethnographia fölfogása szerint a csöndes és az indiai tenger összekötő hatással voltak a népek életére, ellenben az annyival kisebb atlanti tenger egészen az újkorig mint elválasztó hatalom szerepel a népek történetében.

BREYSIG tehát, mint látni, mindjárt első kötetében mellőzi a fejlődéstani elvet, melyre világtörténeti rendszerét alapítani kívánja. Előre láthatólag igen sokféle szempont szerint fogja még tárgyát beosztani, amit különben nem is vehetünk tőle nagyon rossz néven. A történetbúvárok nagyon meg vannak akadva a világtörténetírás tudományos elveivel, és bizony sok merész kísérletre lesz még szükség, míg valamely szerencsés eredményhez juthatnak. BREYSIG a merész kísérletezők közé tartozik, ki széleskörű tudást és nem köznapi előadó művészetet visz koczkázatos vállalkozásába. Attól tartunk, hogy nem történelmileg cselekvő embereket és népeket, hanem mindig csak társadalmi és művelődési állapotok erős színhatású, festői képeit fogja élénk állítani és ezeket is valami nagyon természetellen kategóriák rájárába fogja belé erőszakolni. De így is sok érdekes tanúságot fogunk méríthetni még szembeötlő tévedéseiből is. Egyelőre nagyon az őskori családi és nemzetségi életről alkotott divatos elméletek hatása alatt áll, úgy, amint azok MORGAN és BACHOFEN nyomán KOHLER, POST, GROSSE és más emberösélet-kutatóknál kifejlődtek. Ezeknek fejtegetése azonban már messze túllépné az ilyen ismertetés elé szabott határokat.

M.

Közjog.

A belga alkotmány.

ORBÁN: *Le droit constitutionnel de la Belgique*. Liège, 1906.

A belga alkotmánynak egykor nagy volt a hire és tekintélye. A Hollandiától elváló Belgium (1830) föntartotta a monarchies államformát, de csak az új alkotmány szerkesztése után választott királyt, I. Lipót személyében. Így az alkotmányát olyannak tekinthették, mint a melyben a népakarat tisztán nyilatkozott meg, dynasticus érdek, vagy törekvés néni befolyásolta és tartalmában a kor fölfogása az alkotmányos népképviselési monarchiáról legteljesebben érvényesült. Azért is elnevezték minta-alkotmánynak és tételeit nem egy reformnál, így nálunk is 1848-ban, figyelembe vették.

De már a belga közjognak irodalmi művelése a máshol mutatkozó eredményekkel nem igen tartott lépést. Mert míg a többi nemzeteknél egyes kiváló szakférfiak: németeknél GNEIST, GESBER, LABAND, JELÚNEK és mások, francziáknál Bossi, BOUTMY, ESMEIN, angoloknál DICEY, ANSON, olaszoknál PALMA, ORLANDO, Hollandiában de BUYS, stb. munkássága folytán, a közjog tudománya eddig sohasem tapasztalt magaslatra emelkedett – úgy, hogy ma egészen másként látjuk az állami élet jogi rendjét, mint előzőleg – addig a belga irodalom kezdetnél tovább alig jutott. A tudományosabb természetű művekben is megelégedtek a különböző fejezetek alá csoportosított nyers anyagnak némi magyarázásával, mint THONISSEN és GIRON, vagy kivonatolásával és népszerűsítésével, mint MASSON, WILQUET, GOLLARD, DANOISEAUX. Szerzőnk ezt a hiányt törekedik most pótolni, sarkaltatva a derék ambitio által, hogy az eredetében híres alkotmányt a mai igényeknek megfelelő földolgozásban mutathassa be.

A több kötetre tervezett munkából eddig az első kötet (470 lap) látott napvilágot. Ebben adja elő az általános bevezető tanokat és az anyag földolgozásához szükséges alapvető ismereteket (*Introduction et Théories fondamentales*), míg már a tételes jogot a következő kötet fogja ismertetni.

Szerzőnk ugyanis abból a helyes fölfogásból indul ki, hogy valamely nemzeti közjog tudományos előadása ma már

nem történhetik másként, mint az anyag bemélyedő jogi elemzésével, a mivel együtt jár a terminológiának szigorú megállapítása, a fogalmak szabatos meghatározása, a vonatkozó elméletek jogászai kifejtése és indokolása.

A bevezető rész tárgyalja a közjog és magánjog mibenlétét, egymástól való elkülönülésüket, a közjognak ágakra válását, mely utóbbinál részletezőbb is lehetne, minthogy, a szoroson vett közjogon kívül, egyedül a közigazgatási joggal foglalkozik; azután szól a rokon és segédtudományokról, majd igen érdekesen ismerteti a belga alkotmány keletkezésének történetét, és pedig nemcsak az akkor fölmerült események elmondásával, hanem, minthogy a belga alkotmány elméleti alapon készült, tehát az ide ható elméletek történeti kifejlődésének bemutatásával; továbbá, mert a belga alkotmány keletkezésére, a már akkor létező idegen alkotmányosságok is kétségkívül hatással voltak, tehát ebben a részben az angol, francia és az északamerikai alkotmány elveit is röviden előadja.

Legértékesebb fejezetei az alapvető elméletekről szólnak, különösen pedig azok kelthetnek általánosabb érdeklődést, melyek az állam fogalmát, a polgári jogokat, állami hatalom tartalmát, a souverainitas jogi természetét állapítják meg, vagyis fejtik ki.

Az állam jogi fogalmát illetőleg eltér az uralkodónak tekinthető személyiség tanától. De ez egyszersmind munkájának a legkevésbé sikerült része. Az elhagyott tant, jogi szempontból tekintve, nem tudja mással pótolni, hanem helyébe körülírást tesz: »L'idée de la société politique est donc celle d'un organisme, d'un tout moral composé d'êtres personnels naturellement unis entre eux d'esprit, de coeur et de volonté, pour des fins diverses subordonnées a une fin totale, entrevue et poursuivie en commun, par les libres efforts de chacun, suivant son individualité et l'assistance tout individuelle, que collective de tous.« (176.1.) Magára a tanra nézve érdekes, hogy szerzőnk munkájával egy időben jelent meg KRABBE, hollandi tanár, szép műve (Rechts-souveränität. 1906.), melyben egész erélylyel az állam személyisége mellett tör lándzsát.

Az egyéni jogoknál fejtegeti az alanyi és tárgyi jogok tanát: a polgárt megillető jogokat három csoportba osztja: droits civils, droits politiques, droits publics, az utóbbiak alatt azokat érti, melyeket nálunk polgári szabadságjogoknak neveznek.

A munkának majdnem felerészét (203-426.1.) az államhatalomról szóló tanítás foglalja el. Szerző ennél a fontos tételnél már jártabb utakon halad, de azért önállóságát itt is megőrzi. Különösen kiemeljük a hatalom megosztásának (szerinte *divisio* és nem *separatio*) valóban virtuositással megírt magyarázatát, melylyel igazolja a MONTESQUIEU-féle ismert álláspontot, midőn kidomborítja annak jogi igazságát és politikai jelentőségét. Az pedig bizonyos, hogy a belga alkotmány MONTESQUIEU hármasságát alapul elfogadta, és azért a tételes jog fejtegetésénél figyelmen kívül hagyni nem lehet, csakhogy azt, mint a szerző kiemeli, jól kell megérteni.

A STEIN-féle kettős főosztást, mely a német irodalomban sokáig nagy szerepet játszott és hatása ma is érezhető, elveti: »Il faut sourtout répudier comme erronée et radicalement insuffisante la théorie vulgaire, d'après laquelle le rôle respectif des pouvoirs consisterait à faire, exécuter et appliquer des lois.« (401. 1.)

Röviden szól még az írott alkotmányokról, összehasonlítva azokat a történeti alkotmányokkal, milyeneknek az angol és a magyart tekinti.

Az egész mű tanúságot tesz a szerző nagy irodalmi tájékozottságáról és erős jogi érzékéről. Nem könnyű olvasmány, de nem az előadás nehézsége, hanem a tartalom súlyos volta következtében. Szerző leginkább a francia irodalomra támaszkodik, azonban minden fontosabb tételnél a német, angol, olasz irodalom kiválóbb termékeit is kritikailag tárgyalja. Nem hisszük ugyan, hogy a tárgyalt nagy kérdéseket végleg megoldotta volna, de az bizonyos, hogy tudományos alapon igen derék munkát végzett és olvasóinak érdeklődését a folytatás iránt nagy mértékben fölkelte.

N.

Politika és társadalom.

A tudomány szabadsága.

(A bécsi Reichsrathban folyt vitáról.)

Kivételesen megeshetik az a csoda is, hogy az osztrák Reichsrathban olyan vita folyik, mely magas színvonalánál és társadalomtudományi jelentőségénél fogva megérdemli, hogy vele foglalkozzunk, illetve reá visszatérjünk. Még emlékezetben van, hogy Wien polgármestere és az osztrák clericalismus vezére, LUEGER micsoda támadást intézett az osztrák egyetemek ellen; fölforgatással, hazátlansággal és vallásellenességgel vádolván a főiskolák szellemét, egyben a keresztény socialis párt közelebbi földatául tűzve ki, hogy immár az egyetemeket is meghódítani, hatalmába keríteni iparkodják. A merész és elbizakodott támadás nagy izgalmat keltett Ausztria egyetemlein és erélyes ellennyilatkozatokra készítette azoknak legkiválóbb tanárait és rectorait. A sajtó nagyban hozzájárult az izgalom növeléséhez. Wien közvéleménye egyre jobban megbotránkozott polgármesterének vakmerő kirohanásain és a tudomány szabadsága ellen indítandó hadjárat nyílt bejelentésén.

MASARYK, cseh tudós és képviselő, erre sürgős indítványt nyújtott be a Reichsrathban, azt kívánva, hogy a kormány adjon biztosítékot arra nézve, hogy a tanulás és tanítás, valamint a tudományos kutatás szabadságát a kormánypártban helyet foglaló clericalis párt által nem fogja veszélyeztetni. Beszédében azonban az indítványozó oda módosította czélzatát, hogy csak szavazást akar előidézni, melyből kitűnjék, vajjon az osztrák képviselőházban a többség barátja, vagy ellensége-e a tudomány szabadságának. Az érdekes vita kiválóbb mozzanatai közül mindenekelőtt kiemelendő MASARYK beszéde, melyben a tudomány és vallás egymáshoz való viszonyának nehéz problémáját fejtegette, sok helyütt igen rokonszenves módon, de mégis elhibázott alap gondolatból indáivá ki. Beszédének ugyanis az volt az alaptétele, hogy a korszerű tudományos és bölcsészeti világ-fölfogás közt egy részt, és a kinyilatkoztatásban, valamint a katholicus egyház bölcsészete közt másrészt, össze nem egyeztethető ellentét forog fön. Nem vette észre, hogy ezzel a kiindulással egyenesen LUEGER-ék malmára hajtotta a vizet, mert, ha a tu-

domány és bölcsészet valóban attól a szellemtől volna áthatva, hogy a tudományos belátás és a vallásos meggyőződés egymást kizárják, akkor jogosultnak tűnhetnék föl a clericalisok panasza, hogy az egyetemek vallás- és társadalom-romboló hatással vannak a korszellemre. MASARYK ugyan mindjárt beszédének elején hangoztatta, hogy az osztrák egyetemek társadalmi és politikai szempontból egyenesen conservativus jellegűek, de hogy ez a conservativus jelleg miként fér össze azzal az alaptétellel, hogy tudományos gondolkodás és katolikus meggyőződés egymást kizárják, azt semmiképen sem magyarázta meg. Így beszéde mindjárt megindulásában egy benső ellentmondáson épült föl.

A mai tudomány szellemét MASARYK a következő érdekes fejtegetésekkel jellemezte: »A tudomány nem tudálékosság, mert új igazságok fölfedezésére tör, kutat, inducál. Tehát a szellem sajátos aktivitása által tűnik ki. Ezzel szemben a theologus ki nyilatkoztatott absolutus igazságok birtokában van, minél fogva rendszert alkothat, deducálhat. Jellege ennél fogva a passivitas lesz, de nem az, a mit mi tudománynak és tudományos szellemnek nevezünk. A tudomány módszere által lett nagygyá és e módszerrel fogja megőrizni nagyságát. A tudományos ember csakis módszere által különbözteti meg magát, és a módszer, az nem egyéb, mint értelmi és erkölcsi habitus. Ezt a tudományt Önök nem hódíthatják meg, attól mi nem félünk. Ha Önök velünk szemben egyes hírneves férfiakra mutatnak, mint pl. PASTEUR-re, ki, mint katolikus, köröszttel a kezében halt meg, ami azt bizonyítaná, hogy a dogmaticus és egyházi catholicismus igenis összefér a tudománynyal, akkor mi erre azt mondjuk, hogy ez nem bizonyít semmit. Ha elolvassák PASTEUR tudományos nézeteit, látni fogják, hogy, mint a tudomány embere, a positivista agnosticismus hívének vallotta magát.«

Itt már kitűnik, hogy MASARYK alanyias álláspontról beszél. Olyan nagyon bűvár, olyan fényes természetkutató elme, mint PASTEUR, teljesen össze tudta magában egyeztetni tudományos elveit és vallásos meggyőződését: ez olyan tény, mely MASARYK-ot, ha valóban a tudomány embere, annál is inkább kellene, hogy gondolkodóba ejtse, mert épen a legnagyobb bűvárok közt találunk nagy számmal olyanokat, kik vallásos érzésüket és tudományos belátásukat a legszebb összehangozásba tudják helyezni. Egyébként beszéde folyamán MASARYK maga melyen vallásos

érzelmű emberként bontakozik ki előttünk, és ez az, ami beszédének nem mindennapi jelentőséget kölcsönöz. Mikor ugyanis keresztény socialis ellenfelei közbeszólásaikkal egyenesen személyében kezdik támadni, akkor sértett önérzete valósággal drámai módon tör ki e szavakban: »Én a vallásnak nem vagyok ellene, én egész életemben egy pillanatig sem voltam atheista, bármit is hazudozzanak Önök össze én rólam; de lelkem mélyén szégyenleném magamat, Önök előtt az én vallásos érzelmeimről beszélni. De én itt mint cseh ember kell hogy beszéljek, mint annak a népnek fia, ki egy Huszt, egy Gomeniust adott a világnak.« MASARYK tehát nagyon szépen össze tudja egyeztetni cseh nemzeti és huszita vallásos érzelmeit tudományos agnoscicismus-ával, ellenben azt nem tudja megérteni, hogy egy PASTEUR francia nemzeti és katolikus érzelmeit ép úgy összehangozásba tudta hozni tudományos elveivel. Ime, a felekezeti elfogultság így el tud vakítani még jeles embereket is.

MASARYK beszéde egészen nyilvánvalóvá teszi előttünk, hogy ott az osztrák Reichsrathban nem a tudomány szabadsága állott szemben a katolikus egyházzal. Bármennyire is kiemelkedett a cseh tudós egyénisége a kissé vegyes társaságú Reichsrath fölé, még sem tudott képviselője lenni a tudomány szabadságának azzal az önmagában összehangzó következetességgel, melylyel kellett volna. A belső ellentmondások egész sorozatából épült föl – más különben alanyiasan őszinte és tiszteletreméltó – beszéde és így nem is eredményezhetett egyebet, mint a protestáns, katolikus és zsidó felekezeti különbségeknek azt az ízetlen agyarkodását és egymás ellen való fenekedését, mely az osztrák állapotokra annyira jellemző. MASARYK kénytelen volt eredeti indítványát elejteni és egy összeegyeztető indítványhoz járulni, mely a kormánytól a tanítás és a tudomány szabadságának minden pártpolitikai támadás ellen való megvédelmezését kéri és melyet a Reichsrath egyhangúan el is fogadott. Nem dőlt el tehát semmi, és nem világosodott meg semmi: ha csak az az egy igazság nem, hogy, amiért nem szállunk síkra az elfogulatlanság és logikai következetesség erejével, azt erkölcsi győzelemre juttatni nem lehet.

A tudomány szabadságát azon az alapon kell megvédelmezni, amelyen az igazi nagy bölcsészek, mint pl. SPINOZA is, védelmére keltek, hogy t. i. a tudomány egész mivoltánál fogva,

ha igazi tudomány, nem jöhet összeütközésbe az igazi vallásos érzéssel. A vallásos érzés az emberi szellemnek lényegesen más-nemű terméke, mint a tudományos és bölcsészeti igazság, úgy hogy a kettő között eredendő különrendűségüknel (heterogeneitásuknál) fogva nem állhat elő belső összeütközés. A tudomány nevében fölállított egyik elmélet összeütközhetik egy másik tudományos elmélettel, éppen mert egyrendű termékei az emberi szellemnek; de a ki tudományos igazság és vallásos hit közt lát ellentétet, annak vagy az egyikről, vagy a másíkról, vagy a kettő egyikéről sincsen tiszta fogalma. A gyakorlat terén azonban igen is összeütközhetnek a tudomány és felekezetiiség emberi képviselői, de akkor összeütközésük politikai jellegű lesz, nem pedig tudományos, vagy vallásos jellegű. Politikai téren a politika minden fegyvereivel meg kell védelmezni a tudomány szabadságát, de főtörekvésünknek oda kell irányulnia, hogy a tudomány szabadsága ilyen védelemre soha rá se szoruljon. Ezt pedig úgy érzük el legbiztosabban, ha a tudományos igazság és vallásos hit teljes különrendűségét és belső lelki összeütközésüknek lehetetlenségét bizonyítjuk be.

P.

A tegnapi Anglia.

A könyv, a melyről szólunk, ugyan »A mai Angliá«-nak*) nevezi magát, de inkább a tegnapi Anglia címet érdemelné meg, mert hiszen nem a mai britt birodalomról van benne szó, hanem inkább az egy emberöltő előttiről, vagyis arról, amely iránt apáink érdeklődtek volt közbötlennül. A könyv szerzője, ESCOTT, alig számítható az elsőrangú angol írók közé, előadási módja is meglehetősen avult és fakó, úgy hogy nagyon kérdéses, vajjon művét okvetetlenül le kellett-e fordíttatni. De ha átültetése valamely okból szükségesnek avagy hasznosnak látszott, mindenesetre kár volt, azt ilyen pongyola formában bocsájtani a nagy közönség elé. Íme, az idézetek sorozata fogja föltárni, hogy ESCOTT milyen színvonalon álló író, valamint hogy munkája milyen gondos és milyen magyarságú fordításban részesült.

*) „A mai Anglia”, írta ESCOTT T. H. S. fordította GYÖRGY ENDRE, 3-ik kötet, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

A munka most megjelenő harmadik kötete a harmincz év előtti Angliának főképen művelődési rajzát nyújtván, a többek között az akkori természettudományi irodalom legnépszerűbb képviselőivel, HUXLEY-vel és TYNDALL-al is részletesebben foglalkozik. HUXLEY-t pl. így jellemzi: »Aligha túlzás azt mondani, hogy amit GLADSTONE tett a pénzügyek terén, ugyanazt tette HUXLEY a természettudományok terén.« (151. old.) Hogy GLADSTONE érdemeit az angol pénzügyek körül miként lehet HUXLEY élettudományi téren szerzett érdemeivel párhuzamba állítani, arról sejtelmünk sincsen, de arról a szerző sem nyújt legkisebb fölvilágosítást sem. HUXLEY tanításából azt emeli ki, hogy igen »ügyes hasonlatot von a protoplasma és BALSAC La peau de chagrin című elbeszélése között.« Nagyon furcsa hasonlat az, a melyet vonni lehet és ezért talán érdemes, hogy részletesebben megismertessük:

»Az elbeszélés hőse – úgymond HUXLEY – egy varázseréjű vadszamár-bőr birtokába jut, amely módot nyújt neki, hogy kielégítse minden kívánságát. De a bőr fölülete a tulajdonos életének tartamát jelképezi és mindegyik kívánság kielégítése után az élvezet fokával arányosan összezsugorodik, míg végre is az élet, vagy a peau de chagrin, utolsó foszlánya elenyészik az utolsó kívánság teljesülésével. HUXLEY szerint ez egy élettani igazságnak előérzete volt: az élet anyaga minden esetben peau de chagrin és minden élettény után valamivel kisebb lesz. Minden munka fogyasztással jár, vagyis az élet munkája közvetve vagy közvetlenül a protoplasma pusztulását eredményezi.« Az emberiség szerencséjére – így magyarázza tovább HUXLEY – a folytonos pusztulást pótolni lehet az által, hogy marha- és ürühúst eszünk. (152. old.) Hát az kétségtelenül nagy szerencse az emberiségre nézve, hogy marha- és ürühúst ehetik, de hogy a derék HUXLEY csak ennyi új igazságot hagyott örökségül az utókorra, azt ESCOTT-nak vagy fordítójának ugyan ki fogja elhinni?

Még jóval furcsább hatást tesz reánk a szerző, mikor ily módon aesthetizál: »A Divina Comediát helyesen nevezte napjainkban egyik ismertetője, EDWARD DOWDEN, a bölcsészet természettanának és a költészet harmóniájának« (157. old.) »A művészet az a főpap, aki elvezeti az átlagos angol férfit vagy nőt a történelem küszöbére.« (163. old.) »Jobban szeretjük egy

halhatatlan költő decoctumát zsebkiadásban bírni, mint koronként elmerülni oly művek olvasásában, amelyek a könyvtárunkban féltuczat polczot foglalnak el.« (165. old.) »SHAIRP, a költészettan tanára az oxfordi egyetemen, egészen más irányú kritikus volt. Neki legalább semmi köze sincs a művészeti hedonizmus iskolájához. De épp oly kevésbé elégszik meg, mint amazok, az egyszerű kritikus szerepével. Mindenben, amit vizsgál, oly elemeket fődöz föl, a melyeket a rendes szem nem lát meg. Az egyik költő előtte egy ethikai rendszer orákuluma; a másik a természet magyarázatának bonyolódott mintaképe.« (166., 167. old.) »A mai kor költője a pogányság és forradalom zenei orákuluma.« (167. old.) A szerző WILKTE CoLuxs-t, mint valami nagy regényíró, ünnepli és mysticismusát a következő verssel jellemzi:

„A lég tele van jelekkel. Alig tettem ki
A lábamat a küszöbön, találkozom
Egy kutyával. Uगतott; ezt az ugatást jól ismertem.
Találkoztam egy másikkal; és ime! ez is ugatott”

(173. old.) »Miss BROUGHTON frissességet és szellemet vitt a családi költészet jól kitaposott utáiba.« »Sohase téveszti szem elől azt a tényt, hogy a férfiasság egészséges.« (176. old.) – »HARDY is nagyon szereti az idylli és pásztori jeleneteinek hatását azzal fokozni, hogy bizonyos mysticismussal veszi körül és az ellenállhatatlan végzet kisebb vagy nagyobb mérvben leplezett hangja minden elsurranó szellő suttogásában hallható.« (179. old.)

Az efféle idézeteket lapokon köröszkül folytathatnók, annak bizonyítására is, hogy a fordítás mennyire magyartalan és mennyire beléütközik a mondattan elemi szabályaiba, de főképen, hogy maga az angol szerző mily ósdi műveltségű, sekélyes szellemű egyéniség. Helyenként úgy beszél, mintha a harmincznegyven év előtti hivatalos angol köröknek újságírója volna: »Egy nemzet történetében kevés ember gyakorolt valaha oly hatalmas befolyást a tudományos, művészi – és némelyek szerint a politikai – fejlődésre, mint Victoria királynő férje. Az ő ízlése és példája óriási lendületet adott a zene népszerűsítésének. Az ő felbátorítása különös előnyére szolgált a brit festészetnek, szobrászatnak és tudománynak.« (131. old.) Az életrajzírókról fékezvén meg a szerző, így szól: «Természetesen a legelső

helyen áll ezek közt azon elbeszélés, melyben ő Felsége be-tekintést engedett alattvalóinak az uralkodójuk otthonába.« (182. old.) »NEWMAN bíboros ugyanazon értelemben mestere az angol nyelvnek, mint egy tökéletes zeneművészt a hangszere mesterének lehet nevezni. Nincs az angol nyelv változatos hanglépcsőjén olyan hang, amelyet meg ne tudna szólaltatni. Talán nincs olyan írónk, aki nyelvünk képességeiről teljesebb fogalmat nyújtott volna stb.« (183. old.) Nem azt hinné-e itt az olvasó, hogy a bíborosban az angol irodalomnak egy új Shakespear-je állott elé? De ESCOTT nemcsak a bíborosért, hanem a püspökökért is ép így rajong. »Az alkancellár felügyelete alatt évek óta a legbecsesebb okmányok egész sorozata jelent meg, amely szükségessé teszi némely régibb nézetek módosítását oly dolgokat illetően, mint az angol alkotmány fejlődése. Főleg dr. STUBBS chesteri püspököt illeti meg a köszönet azért, hogy nemcsak összeszedte és kiadta ezen okmányok nagy részét, hanem ki-derítette teljes jelentőségüket.« (185. old.)

A mai bölcsészeti eszmékről szóló fejezetben a következőket olvassuk: »MILL érdeme abban, áll, hogy igen nagy súlyt fektetett a HUXLEY által hirdetett eszmetársulás nagy elvére.« (98. old.) Lehetetlen, hogy az eredeti szövegben ilyen vaskos tévedés foglaltassék, hiszen minden bölcsészeti művelt ember tudja, hogy nem HUXLEY, hanem HARTLEY tekinthető az angol »associations« lélektan tulajdonképeni megindítójának. Az is hihetetlen, hogy az angol eredeti ilyesmit állítson: »A halak a legegyszerűbbek a szervezetükre nézve és a föld legrégebb élőlényei közé tartoznak.« (109. old.) Soha biológus, de semminemű józan gondolkozású ember sem állíthatta azt, hogy a halak volnának a legegyszerűbb alkatú élő lények. De nem folytatjuk az idézeteket; csak azt kérdezzük, hogy mire jó a tegnapi Angliát ilyen világitásban és ilyen fordításban mutatni be a magyar olvasó közönségnek? Szívesen említjük föl enyhítő körülmény gyanánt, hogy a fordító egy több mint száz oldalra terjedő toldalékban egyes források alapján a mai Angliát is törekszik ismertetni; mégis kérnünk kell az illetékes köröket, hogy az ilyen kiadványokkal ne járuljanak hozzá amúgy is romlásra hajló irodalmi viszonyaink elzüllesztéséhez.

Franciaia könyv a magyarokról.

Nem új tény, sőt az unalmassáig ismételt közhely az, hogy a külföld nem ismer bennünket magyarokat. De nem szabad felednünk, hogy épen az elemi igazságok kopnak el leginkább a mindennapi használatban s válnak unalmasokká annyira, hogy végre is közkeletű, de értéktelen szólásformáknak tekintjük azokat, anélkül, hogy komolyan foglalkoznánk velük, okukat kutatók, fontosságukat méltatók. Pedig nemcsak azért, mert jogos érdekeink forognak szóban, de tisztán elvont szempontokból sem érdektelen végére járni a kérdésnek, mi legyen az oka annak, hogy a bennünket körülvevő fajok és népek késhegyig menő harczában közönbös államok is közönyösek velünk szemben, nemzeti és művelődési törekvéseink nemcsak hogy idegenek előttük, de sőt kétségbevonhatatlan ellenszenvvel, irigy vagy rosszindulatú szemmel nézik azokat. Talán már ott kezdődik részünkről a tévedés a dolgok megítélésében, ha azt hisszük, hogy közönbös államok, fajok vagy népek egyáltalában létezhetnek, hogy egyáltalában megőrizhetik semlegességüket azok, kik a küzdő felek egyikével vagy másikkal ezer meg ezer, talán csak épen nekünk láthatatlan idegszállal vannak összekötve. A politika végső elemzésben a legkülönbélebb, hullámszerűen egymásra torló érdekek kiegyenlítésének tudománya, s nem szabad felednünk, hogy a nemzeti és faji törekvések, kellően elemezve, nagyon sokszor gazdasági érdekekre vezethetők vissza. Kétségtelen azonban az is, hogy a nemzetközi egyensúlynak, népek és nemzetek rokon- vagy ellenszenvének tanulmányozásában, a megfelelő okok kutatásában subjectivus momentumok sem hanyagolhatók el, s ezért elsőrangú fontosság tulajdonítandó annak, hogyan és mi módon szereznek a nemzetek egymás érzéséről, törekvéseiről és céljairól tudomást, ép-e vagy kóros az az idegpálya, amelynek szövevényes hálózatán át váltódik ki a legtávolabbi helyeken lefolyó actio behatására a reactio.

Mindaz, ami nálunk történik, vágyainknak, eszményeinknek, küzdelmeinknek híre a bennünket körülvevő szomszédok közvetítésével, egy sajátságos szűrőn át jut a többiekhez, amely szűrő a tiszta vizet tartja vissza s a szennyet bocsátja át megsokszorozva. Csodálatos-e, hogy azok, kik csupán ezt a

sajátságosan megszárt vizet ismerik, az ősforrásra alig kíváncsiak, s nem látszik-e természetesnek, hogy óvakodnak magából a forrásból meríteni, mikor már attól is megcsömörlöttek, a mit azok nyújtottak nekik ízelítőül, kik a külföld előtt hivatalos barátaink, sőt atyánkfiai gyanánt szerepelnek.

Pedig ha akad nagy ritkán valaki, ki leküzdi az előítéletet, a kényelemszeretetet, a vis inertiaet, az mihamar megismer bennünket igaz valóságunkban, az exoticus iránti kíváncsiságot rövidesen komoly és beható érdeklődés váltja föl, s nemcsak megismer, méltányol és megszeret bennünket, de szinte csodálatos bizottsággal jár végére azoknak a tényezőknek, melyek közrehatnak arra, hogy a magyarság csak torzkép alakjában ismeretes a külföld előtt.

Talán túlhosszú is ez az előljáró beszéd annak a rendkívül érdekes könyvnek ismertetéséhez, melyet félszázaddal ezelőtt írt Petőfi francia fordítója, CHARLES-LOUIS GHASSIN*).

A félszázad előtti évek nekünk az absolutismus, a tetszhalál, az elnyomott sóhajok, a visszafojtott könnyek nyomasztó csöndjének kora, Európára az orosz-török háború mozgalmas időszaka. METTERNICH jóslata Ausztria magatartására vonatkozólag nem teljesedett be szószerint, Ausztria mégsem lepte meg Európát hálátlanságával Oroszország iránt, mert legalább rokonszenvét nem bírta kellő ügyességgel palástolni. Az ozmánok oldalán küzdő francziák figyelmének szükségképen rá kellett terelődni arra az Archimedesi pontra, melyből a szent szövetség részese, Ausztria kifordítható. Ha nem is bizonyos, hogy GHASSIN ezek a politikai constellációk bírták rá a kutatásra, kétségtelen, hogy időszerűséget ezek kölcsönöztek munkájának. Hogy a munka nem à propos készült, a mellett szól a magyar és külföldi eredeti kútfők beható és idegenre bizonyára kétszeresen fáradtságos tanulmányozása, a mely a nagy gondnal és szeretettel megírt, alapos és pragmaticus munka minden során meglátszik. Alapos és oknyomozó, — ez a két jelző francia munkákban, s különösen a szóbanforgóban, nem azonos a szárazzal és unalmassal. Színes és változatos előadási módja egyszersmind világos és áttekinthető; noha az irántunk

*) La Hongrie, son génie et sa mission, étude historique, suivie de Jean de Hunyad, récit du XV. siècle. Paris. Garnier Frères. 1856.

való rokonszenv minden soron átszáll, minden sor egyszerűsége tárgyilagos és részrehajlatlan éppen azért, mert a rokonszenv nem praeeccupált, hanem igaz megismerésünkön, az író vérré vált meggyőződésén alapszik.

A munka két részből áll: az első Magyarországról, a magyar szellemről s a magyarok hivatásáról szól, a másik egy történeti esszé Hunyadi Jánosról. Az utóbbi egy széles alapokon megírt élet és korrajz; az első rész pedig váltakozó fejezetekben tárgyalja a magyarok viszonyát egyfelől a catholicismushoz, másfelől Ausztriához, továbbá Szent István alkotmányát s végül a magyarok szerepét a civilizációnak a barbarismussal való küzdelmében. Talán nem érdektelen megismerkedni legalább a fontosabb pontokban egy tárgyilagos »européer,« egy részrehajlatlanul ítélő, történetileg iskolázott megfigyelő ítéletével annyival is inkább, mert hisz napjainkban talán magasabban lobog föl a mesterségesen szított gyűlölet lángja, mint valaha, s mert most, midőn egy tévedésében is tisztelendő génie nem áll nap-nap után hihetetlen fölületességgel vádat emelni ellenünk az egész művelt világ ítélőszéke előtt, alig akad a külföld sajtójában kellő súlyú hang, mely védelmünkre kelne.

A munka lendületes előszavában európai helyzetünknek, a mi specialis szerencsétlen viszonyainknak, melyek a történeti logika leghihetlenebb eltévelyedésével jutottak ennyire, oly hű képét látjuk, hogy legalább részleteiben szószerint kell ismeretnünk.

Az 1848.4 szabadságharcban »Franciaország sem ismerte föl – úgymond CHASSIN – a magyar szabadság győzelmében a nagy forradalom tanainak győzelmét. Büntetlenül ronthatott rá két ország egy újszülött köztársaságra, hogy azt eltíporja. S az, a kit egykor joggal illettek az »elnyomottak védője« szép nevével, az 1789. év Franciaországa, nemcsak hogy meg nem akadályozta ezt, de még csak nem is tiltakozott ellene. Igazságtalan, végzetes és rossz politikára valló mulasztás, de nem vádolható miatta a második köztársaság, mert hisz még csak nem is ismerte Magyarországot.

»Valljuk csak meg az igazat, mi francziák kissé túlságosan önzők vagyunk. Almodozunk ugyan néha arról is, hogy az emberiség tulajdonképen a népek összesége s hogy mi is csak egy tagja vagyunk annak, s gyakran – kétségtelenül

gyakrabban, mint mások – voltunk az igazság hirdetői és harcosai, a népeknek pedig kalauzai a haladás ösvényén. De nem történt-e meg, hogy néha magunk is vesztegeltünk, nem voltunk-e olykor mi is gyöngék?

»Valamint a természetben, az emberiségben sem vész el semmi. A népek közössége kétségbenvonhatatlan tény; ha csak egy helyen is legyőzött a szabadság, már is kevésbé lesz másutt győzhetetlen. Elsősorban magunkat vagyunk kötelesek megismerni, de mások megismerését sem szabad elmulasztanunk, mert ez nem kevésbé kötelességünk.

»Lássuk csak, hogy is keletkezett s lett állandóvá tudatlanságunk Magyarországot illetőleg.

»Magukra hagyva a nyugati fejedelmektől, évek hosszú során át abban merült ki a magyarok ereje, hogy szüntelen készek legyenek a kereszténység védelmezésére s hogy megmentsék a civilizációt annak meggátlása által, hogy a törökök egész Németország közepéig ne hatolhassanak; hogy megakadályozzák azt, hogy a Korán az Evangéliumot leigázza, hogy a szabad, tiszteletben álló nőt a hárembe zárják, hogy ott többmagával osztozzék a megvetett rabszolga ágyas-szerepében. S ennek a nagyszerű föladatnak Magyarország oly buzgalommal tett eleget, hogy, miután dicső vére csöppönként hullott el ezer harezteren, végre is elesett Mohácsnak mezején s, elgyöngülvén annyira, hogy saját ereje létföntartására elégtelenné vált, védnököket kényszerűit választani I. Rudolf utódai közül.

»Nevét megőrizte, önállóságát megóvta ennek daczára is. De végre is, erejét veszítve, elszigetelve s egy pokoli politikával, tönkre téve, befolyásának az európai eseményekre meg kellett szűnnie. A népek, a melyek csak oly hálátlanok, mint az egyes emberek, hamarosan megfeledkeztek testvérükről, ki csaknem elpusztult azért, hogy ők nyugodtan élhessenek és fejlődhesenek.

»Es mégis, időről-időre az összecsapó szablyák csörrenése fennen hirdette azt, hogy nem merültek álomba ott a Duna partján. A vértanú nemzetre boruló árnyékot időnként csillagfényhez hasonlatos sugárzás világította meg, s a népek csodálkozva bámulták a nagyszerű tetteket s nézték, mint támadnak büszke és magasztos hősök, hogy lelkesülten hirdessék az ígét: Mi vagyunk Magyarország, Magyarország meg nem halt.

»De végre is egy napon minden elhallgatott. Még egyszer sikerült az, hogy Mária Terézia, egy nő könyörgése, egy anya zokogása rávegye Magyarországot egy örült áldozatra. Lovagias föllángolásával megmentette VI. Károly leányát, "vele együtt Ausztriát s német urának minden ivadékát.

»Kiűtött a francia forradalom, a Bastille s a feudalizmus rombadőltenek zaja visszhangra talált a Kárpátok bércein. Lehetetlennek látszott, hogy az eszmék forrongása Magyarországon ki ne váltsa egy csapásra a fölkelést s a szabadság kikiáltását. Csak az uralkodókra múlt, hogy ez be nem következett. Úgy tettek, mit mindig: követjeik útján hazudoztak, lapjaikban rágalmaztak. Tu felix Austria!

»Lássuk csak, mi is történt 1848-ban? Magyarország fölkel. Védekezni kényszerű királya, az ausztriai császár ellen, ki nem szűnik meg az alkotmányt sérteni, melyre pedig megesküdött volt. A pozsonyi, budapesti, szegedi és debreczeni országgyűléseken a nemesség az ország teljes függetlenségét és kevéssel rá a hitszegő Habsburgok trón vesztését proclamálja. Saját kiváltságait lerakják a haza, a közanya oltárára, s íme, honfiak támadnak, polgárok és katonák. Csendálatos látvány, nagyszerű ébredés!

»Hála Ausztriának, a nyugat óriási többsége nem lát mást a forradalomban, mint 2-3 ezer kiváltságos lázadását egyetlen zsarnok ellen. Hála Ausztriának, magában Magyarországon is visszavonás, megoszlás támad az egységet hirdető nemzeti fölkelés nyomán. Fölcsap az egyenetlenkedés lángja, s a küzdelem a legrettenetesebb harczzá, a fajok harcává válik. A szlávok – a horvátok és szerbek, – az erdélyi szászok és oláhok tömegesen kelnek fel és rontanak a magyarokra, a kik csak az imént mondták ki, hogy az ország összes lakosai, hit és fajkülönbség nélkül szabadok és egyenlők a törvény előtt. És Európa, sőt maga a democratia is abban a tévhitben él, – az osztrák újságírók persze csak megerősítik őket ebben, – hogy a magyarok az elnyomók s a nemzetiségek az elnyomottak.«

»Az orosz kényúr s vele a panslavizmus egy hatalmas lépést tettek előre avval, hogy a német fejedelmeket visszahozták a székelyország birtokába. Előkészítették álmaik meg-

valósítását, a világ meghódítását. íme, az európai egyensúly szembeszökő megsértése. És a diplomácia elköveti azt a mulasztást, hogy még csak észre sem veszi.«

»A magyar nép, melynek joga igazságosabb volt, íme, leigázva fekszik az idegenek utált araima alatt. Halottnak hirdetik. De a halottak föltámadnak!«

Még csak néhány szemelvényt ebből az érdekes könyvből, néhány érdekes glossát a magyaroknak az osztrákokhoz, illetve a nemzetiségekhez való viszonyáról.

»íme, a Magyarország és német urai közti vonatkozások valódi képe: mérhetetlen fősვნénység az egyik, mérhetetlen bőkezűség a másik oldalon. De ez még nem minden. Nemcsak a pénzére áhítoztak a magyarnak, ezt a gavallér nép alig vette volna föl. Többet kívántak: alkotmányát, sőt nemzetiségét. El akarták pusztítani veleszűletett liberalismusát s ősi törvényeit. . . . Magyarországnak Ausztria elleni háromszázados küzdelme egy véres kálvária, amelynek csúcsán azonban nem a halál, de az élet trónol.«

»Hol Erdély őrizetének, hol a török támadás visszaverésének örve alatt árasztják el a német csapatok Magyarországot. Állandó tartózkodásra rendezkednek be. Jó zsoldot Ígéretnek nekik, de csak véletlenségből jutnak néha hozzá. Magyarország termékeny, lakóiról az hírlík, hogy gazdagok. Pusztítsák hát a király katonái a király földjeit, fosztogassanak és erőszakoskodjanak tetszésük szerint, vigyék magukkal a pinczék legjobb borait, törjék föl az istállókat s keressék ki maguknak a legszebb paripákat; ha maguk el nem használják a zsákmányt, adják el vásárokon; nem kell nekik tartani sem fegyelmi büntetésektől, sem hivatalos szemrehányásoktól. Föllebbvalóik még inkább bátorítják őket, részt vesznek a munkában s magukhoz ragadják a zsákmányból az oroszlánrészt. Ha nemes, polgár vagy szolga ellent merne állani az erőszakoskodásoknak, a katonai törvényszék elé hurczolják, gyorsan ítékeznek fölötte s nem kevésbbé gyorsan végeznek vele.«

»A 11. század elején Magyarország államrendszere – a jobbagység leszámításával – csaknem fedte egy modern értelemben veti alkotmányos monarchia fogalmát. Ez a jeles tulaj-

donsága – merjem-e mondani – egyszersmind a rendszer legfőbb hibája is, a mely a legszomorúbb következményeket is vonta maga után. Jobban megvetve a lábát, változásoknak kevésbé alávetve, több szigorral, nem bírta volna-e a végrehajtó hatalom már gyökerében elfojtani azt a mélyben székelő betegséget, melyet a német politika oly alattomosan növelt, a nemzetiségek megtartását s azok ellenségeskedését? Nem bírta volna-e a Duna mellett megteremteni azt a csodálatos egységet, melyet a francia királyság a Rajnától a Loireig, Loiretől a Rhôneig és a pyrenneusokig oly fáradságosan, néha oly kegyetlenül, de végre is annyi állhatatossággal és szerencsével megvalósított. «

»A magyar hódítók megőrizték nyelvüket, vallásukat, szokásaikat a nélkül, hogy azokat a legyőzöttekre kényszerítették volna. Ha hiba is volt ez, de kétségtelenül szép hiba, a mely azt mutatja, hogy a magyarok ösztönszerűleg már akkor is megértették és méltányolták a szentek legszentebbjét, az emberi egyéniséget.

»Óvakodtak a románokat magukba olvasztani, a román nemzet integritása, a melyről a legutóbbi időben annyit beszélnek, nem annyira a románok műve, mint a magyaroké és törököké. Nem ártana, ha ez néha eszükbe jutna nekik.«

»A souverain magyarok készítették elő, vagy legalább tették lehetővé a Nagy Illyriáról való ábrándozást, a mi – s ezt szükségesnek tartom leszögezni – egészen új keletű.«

»A szászokat sohasem próbálták megmagyarosítani, mint védőeket respectálták és védték őket úgy az országgyűlések, mint a királyok. Nyelvük és szokásaikat megőrizve, a szászoknak olyan belkormányzatuk volt, mint ha Németországból kormányozták volna őket.«

»A magyarok nemcsak megengedték a románoknak, szlovéneknek és szászoknak, hogy oldaluk mellett nemzeti egyéniségüket megőrizzék, hanem még a meghódított tartományokat sem merték a nyelv és szokások ráerőszakolásával saját tulajdonukká tenni.«

»Nagy lenne Magyarország és szabad, ha olyan nivellálói lettek volna, mint a francziáknak.«

Azok, kik a megértés, méltánylás és rokonszenv e szép apológiáját olvassák, el ne feledjék, hogy a sorokban foglalt védő és dicsérő beszéd mellett a sorok közül túlzásba vitt és szinte vétékké fajult erényeinknek rosszaságát és – mert hiszen az idők azóta sem nagyon változtak – a jövőre megszívlelendő tanácsadást kell kiolvasnunk.

Dr. Makai Endre.

Társadalmi bölcsészet.

Schäffle Sociológiája.

Abriss der Sociologie von Dr. ALBERT G. Tr. SCHÄFFLE. Herausgegeben mit einem Vorwort von KARL BÜCHER, Tübingen, 1906.

Mint e cízből is látható, a kitűnő nemzetgazdának posthumus műve valamivel azon idő előtt jelent meg, melyen belül az irodalmi újdonságokat méltatni szokták. Azonban ez nem lehet ok arra, hogy egy most meginduló folyóirat, ha már előbb nem tehetette, az első alkalommal ne igyekezzék arról tudomást szerezni. És ezt annál inkább meg kell tennie, mivel egyrészt a nem régen elhunyt nagy tudós szellemének tartozik vele, másrészt pedig, mert sok oly tanulság rejlik benne, melyre rámutatni nem lehet fölösleges. SCHÄFFLE irodalmi tevékenysége a társadalmi tudományok terén nem volt ugyan korszakalkotó, de az kétségtelen, hogy, ha egészen új utakat nem tört, de a régi utaknak nem is járt legtöröttebb, legkényelmesebb részein. Az eredeti, önálló gondolkozást nem tagadhatja meg tőle az sem, a ki fölfogásában sokszor nem osztozik, s a kinek ízlését különös, nem igen élvezetes s egy olvasásra nem mindenki előtt világos írmódora nem is elégíti ki. Ős gondolaterő lakott benne, melynek nyomaival műveinek mindenikében találkozhatni. A württembergi svábnak külső nehézsége, nem ritkán esetlensége mellett annál fogva valami megkapó van irataiban, és különösen azokban, melyekkel a társadalom szervezetéről és életéről annak idején méltán nagy föltűnést keltett. A Bau und Leben des socialen Körpers című két kiadást ért négy kötetes művében nemcsak a természettudományi módszert, de hasonlatokat is

böven használta föl, sőt valósággal vissza is élt velők. E miatt bírálóitól sok szemrehányást kellett hallania. Azoknak különösen azt a vádját vette szívére, hogy ő is »organiker«. Nem akart addig elvonulni az árnyékvilágból, míg ezt tőle telhetőleg meg nem czáfolja. Tőle pedig sok telt ki. Hiszen korábban is könyvvel felelt a kifogásokra, midőn 1874-ben először, de azután sok új kiadásban »Quintessenz des Socialism us« cím alatt megjelent munkája folytán őt már-már a szocialisták közé kezdték számítani. E miatt 1885-ben, midőn annak nyolczadik kiadása látott napvilágot, tette közzé »Die Aussichtslosigkeit der Socialdemokratie« felirattal ellátott dolgozatát, melyben a fölmerült félreértéseket el akarja oszlatni. Legutolsó művében is ugyanezt az eljárást követte, mely – úgy látszik – német tudósnak elég impressionabilis s a végletektől nem idegenkedő természetében gyökeredzik. Itt meg akarja mutatni, hogy ő nem egyszerű »organiker«, és mellékesen azt is, hogy a sociologia oly önálló tudomány, mely helyét már ma a természettudományi alapozás és támpontok nélkül is megállja.

Azt írja e munkája bevezetésében, hogy harmincz évvel ezelőtt az összes társadalmi tudományok közös alapjául szolgáló tények leírását és osztályozását csak megkísérelte, mi közben a biológiából, és még inkább az élettani alapon nyugvó pszichológiából vett sok analógiát használt föl. De akkor is tartózkodott a biológia és a társadalomtan homologus természetének vitatásától. Azóta annyi adatot gyűjtött s azok fölött annyit elmélkedett, hogy most már az összes társadalmi körök socialis jelenségeinek rendszeresítésére vállalkozhat, és pedig úgy, hogy a biológiai és lélektani analógiák mankóját eldobhatja magától. Azonban az e tárgy fölött folytatott folytonos gondolkozás és az újabbkori mezőgazdasági bajokkal való beható foglalkozásnak alapján azt hiszi, hogy helyesen jár el, ha^a »Bau und Leben« »empiriologikus« fölfogását megértja, s nem kezd a társadalommal mint, önmagában valamiül? a Das Ansicht der Gesellschaft-tal foglalkozni. Az a része szóban levő munkájának, melyben a sociologia valódi mivoltát fejtegeti vagy inkább csak emlegeti, a szerzőnek részint kötöttsége, részint meggyőződésének a fönnebbiek is kiderülő ingatagsága következtében az ő végleg megál-

lapodott nézeteire kíváncsi olvasó számára -csupán csalódással kínálkozik. Ha sok homályos szavából a lényegét ki akarjuk hámozni, azt fogjuk találni, hogy az említett kérdésnek tiszta hozatalát a jövő számára kívánja fönntartani, de a sociológiának a tudományok hierarchiájában már most is kiváló helyet kíván biztosítani.-

Az alapvető fogalmak tisztázásához mindazáltal SCHÄFFLE a maga éles megfigyelő és megkülönböztető tehetségével, sajátos, még a németeknek sem kellemes nyelvezete daczára, kétségkívül hozzájárult. Nem szabatosítja e fogalmakat kerekdeden. Erre nem is törekszik. De mindeniknél kiemel egy-egy új ismérvet, vagy föltünteti a régi ismérvek egy-egy új, eddig kelően meg nem figyelt oldalát. Annak azonban, a, ki ebbeli helyes megjegyzéseinek hasznát akarja venni, minden esetre nagy türelemmel kell megáldva lennie. Persze ez nem ok arra, hogy az ily részletek kihalászását el lehetne engedni annak, a ki a társadalomra vonatkozó ma már fölmerült ismereteket össze akarja foglalni és azzal az igénnyel lép föl, hogy rendszeres és alaposan írt sociológiát adjon az az iránt mindig nagyobb várakozású közönség kezeibe.

SCHÄFFLE a társadalom és a nép fogalmainak fejlesztésénél több oly nagy horderejű mozzanatot is fölkarol, melynek sok más sociologus nem eléggé megy a mélyére. így, mint kítűnő nemzetgazda, a népélet gazdasági vonatkozásaira is valóban kellő tekintettel van és a benső összefüggést azok közt szellemesen domborítja ki.

De, szerintem, ennek a munkának főbecse nem ezekben a hasznos részletekben áll, hanem abban, hogy komoly figyelmet érdemlő kísérletet tartalmaz a társadalomtan általános részének szerves alapon nyugvó, szigorú rendszeresítésére. A kidolgozásra SCHÄFFLE nem fektet súlyt. Igen sok fejezete csaknem üres keret marad. Sőt némelyik a »Bau und Leben« illető részeire való utalásnál egyebet nem is tartalmaz. De az tagadhatatlan, hogy a részek egymás mellett, fölött és után való sorakoztatásában széleskörű áttekintés, mély bepillantás azok lényegébe és erős, hatalmas logika nyilatkozik meg. Különösen becses az én fölfogásom szerint a negyedik fejezet, melyben a néptest és nemzeti társadalomra vonatkozó tanok adatnak elő. A nemzeti eszmének társadalomtani fontosságát kellőképp emelik ki. E tekintetben SCHÄFFLE szóban levő munkája ritkítja párját

az egész sociologiai világirodalomban. Szerinte a nép szellemesített összefüggés. A nemzetiség a szellemi egységen, mely viszont a nyelvi közösségen alapszik. A nemzetiség a magasabb fokán nem egyéb, mint az egységes nyelvű összetartozás. Ámbár a vér különös egy folyadék, mégis nem a közös eredet, hanem a nyelvi közösség képezi alapját. De a lényeg ebben az, hogy alanyilag nemzeti öntudatot teremt. Ez a tudat az érzelemben gyökeredzik. Hasonmása a családi és a községi öntudatnak s kielégülését és eredményesülését a nemzet becsének a dicsőség és jóhírnévben megvalósuló elismertetésében találja (217. 1.). De az állami alakulat a nemzetiséggel soha sem fődte egymást, most sem fedí és a jövőben sem fog a kettő teljesen összeesni.

Az állam tökéletesen soha sem lehet nemzeti állam. Azonban minél inkább közeledik ehhez az egészen el nem érhető tökélethez, az a legtöbb esetben annál jobb. De vannak esetek, midőn több egyenértékű nemzetiség együtt békésebb állami közösséget teremt (Svájc), mint a minőt egyetlen túlnyomó nagy nemzetiségek alkothatnának. Általában mindazáltal a többnyelvűség az államhatalom kifejtésének nem kedvez. Daczára ennek nincsenek kizárva a jövőben az oly alakulatok sem, melyek még a iőbb európai nemzetiségekre nézve is kényszerítő szükségességgé teendik, hogy közös, főleg kereskedelmi érdekeik megóvása végett – a nyelvi különbségeken túltéve magukat – bensőbb szerves viszonyba lépjenek egymással.

Bővebben fejtegeti erre a nemzetiségi viszonyokat a tisztán territoriális és a tisztán nemzeti politikát folytató államokban. Az első nincsenek tekintettel a lakosság nyelvi különbségeire, csak a területgyarapításra, míg az utóbbiak minden áron az államterület és a nemzetiség minél tökéletesb congruentiájára törekzenek. E részben is ugyan inkább csak rapsodieus megjegyzéseket sorakoztat egymás mellé, de tagadhatatlan, hogy azoknak gondolatkeltő erejük van. Különben tovább is megy és azt a kérdést szintén elemzi, hogy minő viszonyok keletkeznek és minő alakulatok várhatók az oly államokban, a hol a lakosság egyfelől meglehetősen egyenértékű, másfelől lényegesen különböző haladottsággal bíró több nemzetiség közt oszlik meg. Az első esetben a kölcsönös méltányosságot, az utóbbiban pedig az egyik, a legerősebb nemzetiség türelmes, de folyton győzelmesebb haladásában és így a maga fensőbbisé-

gének végleges megállapításában látja a megoldás alapelvét. Ebbeli megjegyzései és okoskodásai, miként egy jegyzetben mondja is, annak eredményei, hogy, mint a külföldről meghívott miniszter, Ausztriának nemzetiségi viszonyait közelebbről huzamosbb ideig észlelhette.

Íme, világos ebből is, hogy a társadalomtan mennyit nyer az által, ha azt minden országban mindenféle állapotok és körülmények alapos figyelembe vétele mellett művelik. Nekünk is saját életérdeünk és a tudomány iránti kötelességünk a magunk részéről ezt megtenni. És a SCHÄFFLE-nek ez a sociológiája nálunk első sorban ugyan nem az ilyen műveket csak olvasó közönségnek, hanem főleg azoknak ajánlható, akik a magyar nemzet ebbeli kötelességeinek teljesítését, mint szakemberek és írók, magukra vállalni hivatottak. Az mindenesetre úgy a társadalomtan észszerű rendszerének megállapítása, valamint az összes gondolatirányok fölkarolása szempontjából oly becses támpontokat nyújt, melyek különösen a mi viszonyaink alapos tanulmányozásához és föltüntetéséhez szükségesek és a melyek oly helyesen és mértékben, mint itt, más nagyobb és híresebb művekben sem találhatók föl.

Dr. Gaal Jenő.

Gazdasági socialismus.

A nemzetközi munkásügyi hivatal jelentése.

(Bulletin des Internationalen Arbeitsamtes. Band VI. No 1–7. Jena, Gustav Fischer, 1907.)

A mai. közgazdasági fejlődésnek egyik legszebb és legörvendetesebb fejezete az, melyről a nemzetközi munkásvédelmi egyesület részéről föntartott munkásügyi hivatal jelentése szól. E hivatal ugyanis állandóan szemmel kíséri a föld összes művelt államainak a munkásvédelmi intézkedéseit, valamint az ezekkel közelebbi távolabbi összefüggésben álló rendelkezéseket és havonként, vagy mint jelen esetben is, az anyag összegyűjtésének nagy nehézségei miatt, több hónapra kiterjedőleg egyszerre közléseket tesz ki.

Nemcsak rendkívül becses anyaggyűjtemény ez, mely az egyes országok munkásvédelmi törvényhozásának folytonos áttekintését teszi lehetővé, hanem egy állandó forrás is, melyből az egyes nemzetek érdekképviselői, kormányai, társa-

dalma és maga a tudomány is igen sokat meríthetnek a ki-tűzendő czélok és az azok megvalósítására alkalmas eszközök tekintetében. De a nemzetközi munkásügyi hivatal jelentése még ennél is több, mert állandó bizonyítéka a nemzetközi és a nemzeti munkásvédelmi mozgalom folytonos sikereinek. A nem is egy egész évre kiterjedő anyag egy vastag, 410 lapos kötetet tölt meg. Amidőn 1802-ben és 1819-ben Angliában az első munkásvédelmi törvényeket a gyárakban foglalkoztatott gyermekek védelmére meghozták, akkor alig sejthették, hogy a munkásvédelem oly terebélyes fává fogja magát kinőni, mely ágait az összes művelt államokba oly sűrűn terjeszti ki.

A társadalmpolitikai irány az emberek gondolkozásában és a gyakorlatban egyaránt hódít és csöndben, intensive dolgozik azon, hogy a capitalisticusnak termelés eleinte sok tekintetben kegyetlen és csak a munkaadó érdekét tekintő munkaviszonyát a munkás emberi méltóságának megfelelően és gazdasági helyzetének javítása irányában átalakítsa. Az előttünk fekvő jelentés minden lapja egy-egy e téren elért eredményről számol be.

Mindenekelőtt a különösen az állam védelmére szoruló egyének, a fiatal korú és a női munkások munkaföltételeinek a javítása irányában mutatkozik több országban lényeges haladás. Különösen említésre méltók e téren azok az intézkedések, melyeket az osztrák ipartörvény novellája tartalmaz, mert a tanoncok továbbképzése érdekében az iparosok köteletségévé teszik, hogy azoknak a továbbképző iskolák látogatásához szükséges szabad időt megadják, a tanoncszerződésnek minden esetben írásban való megkötését rendelik el és általában az egész tanonczviszonynak szigorúbb ellenőrzését teszik lehetővé. Olaszországban az 1907. évi július 7-ki törvény szigorítja az ifjúkori és a női munkások foglalkoztatására vonatkozó intézkedéseket és véglegesen körösztilviszi a nők éjjeli munkájának a tilalmát. Azoknak a munkának a körét is tágítja e törvény, amelyekben fiukat csak 15., nőket pedig csak 21. évüktől kezdve szabad foglalkoztatni, mert a jelzett kornál fiatalabb munkások részére eddig is alkalmazott munkák közé a különösen erőltető munkákat is fölveszi, melyek részletezését és közelebbi megállapítását a törvény rendeleti útra tartja fönn. A női munkások védelmének fokozására Spanyolországban a nőknek a szülés után engedendő szünetet hosszabbítja meg az 1907. évi jan. 8-ki tör-

vény, mely a munkásnőnek terhessége 8. hónapjától kezdve szabadságra is ad igényt és erre az időre is biztosítja neki az addig elfoglalt helyet.^x

Az összes munkásoknak hetenkint adandó szünet kérdése is több helyen foglalkoztatja a törvényhozást. Olaszország, mely a munkásvédelem terére aránylag csak későn lépett, siet eddigi mulasztásait pótolni és most a vasárnapi munkaszünetre nézve is törvényt hozott, mely az iparban és kereskedelemben alkalmazottaknak, ha azok nem tartoznak az üzem tulajdonosának, vagy vezetőjének a családjához, hetenként 24 órás munkaszünetet biztosít. E szünetnek a törvény értelmében elvileg vasárnapra kell esnie; a kivételeket maga a törvény állapítja meg. Zürich kantonban eddig csak rendészeti szempontból volt a vasárnapi munkaszünet szabályozva; az 1907. év folyamán itt is egész társadalompolitikai alapon nyugvó szabályozást nyert e kérdés.

Lehetetlen csak érintenünk is mindazt, amit e kötet a gyári rendtartás, a gyárfölügyelet, a bérfizetési módosítások stb. szabályozása tekintetében szépet és érdekest tartalmaz. Még csak azt kívánjuk fölemlíteni, hogy a kötetből Magyarország sem hiányzik. Négy a munkásügyet érintő törvényünk foglal abban helyet: a hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907. évi III. törvénycikk, mely a munkásházak építését illetőleg tartalmaz fontos intézkedéseket, az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset elleni biztosításáról szóló törvény, a gazda és a gazdasági cseléd jogviszonyát szabályozó 1907. évi XLV. törvény-cikk és a mezőgazdasági munkásházak építéséről szóló törvény.

Az 1906-ban Bernben létrejött két nemzetközi munkásvédelmi egyezmény megvalósítását érintő több eseményről is számol be az előttünk fekvő jelentés. A nők éjjeli munkájának az eltiltására vonatkozó egyezmény körösztülvitele céljából Anglia módosította két törvényét, melyek eddig a nőknek éjjel való foglalkoztatását oly esetben is lehetővé tették, mely a berni egyezményben megengedett kivételek közt nem foglaltatik, és a nőknek engedendő éjjeli szünet tekintetében sem feleltek meg a szóban forgó egyezménynek. Luxemburg úgy a nők éjjeli ipari munkáját, mint pedig a fehér (sárga) foszfornak a gyújtógyártásnál való fölhasználását tiltó berni egyezmény életbeléptetése, illetőleg becikkelyezése tárgyában törvényt hozott. Ausztriában a munkálatok e terén még nem haladtak ugyan eny-

nyire előre, de a berni foszforegyezmény tilalmára vonatkozólag már készen van egy törvényjavaslat. Amint a nemzetközi munkásügyi hivatal jelentésének II. részéből értesülünk, az angol parlamentben is foglalkoztak a szóbanforgó egyezményhez csatlakozás kérdésével és LYTTON herceg éles bírálat tárgyává tette az angol kormány amaz eljárását, hogy csak a nők éjjeli munkáját tilalmazó egyezményhez csatlakozott, a fehér foszfor-nak gyújtógyártás céljaira való fölhasználását eltiltó egyezmény elfogadását ellenben csak akkorra helyezte kilátásba, ha ahhoz minden más gyújtót exportáló állam is már csatlakozott. LYTTON herceg interpellatiójának indító oka egy foszfornekrozis következtében Angliában előfordult haláleset volt.

A jelentés II. része, mely a munkásvédelemre vonatkozó parlamenti munkálatokat tartalmazza, általában igen tanulságos. Országok szerint csoportosítva találjuk itt a munkásvédelmet érintő, tárgyalás alatt álló törvényjavaslatokat, azok tárgyalására vonatkozó számos adatot és a munkásvédelmi célzatú parlamenti indítványokat, fölszólalásokat és interpellatiókat. Ha e lapokat forgatjuk, sok reményt meríthetünk azokból a jövőre nézve. Számos tanúbizonyságát találjuk ugyanis itt annak, hogy a legtöbb művelt államban, hol a munkásvédelem szükségességének és nagy fontosságának a gondolata átment a köztudatba, a közvélemény a munkaföltételek és általában a munkaviszony javítása irányában mily erős és folytonos befolyást gyakorol a parlamentre és mennyire kényszeríti azt e^ kérdésekkel állandóan foglalkozni. A népek és társadalmak socialis lelkiismeretének a fölébredése ez, mely a gazdasági szervezetnek a munkásság érdekeivel számoló lassú átalakulását hozza magával.

Dr. Heller Farkas.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület működésének megkezdése.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület működését tulajdonképpen csak az 1907-ik év őszén kezdhetette meg, a mikor még szeptember havában a szabad tanításról két napig tartó szak-tanácskozást rendezett. Ezen a tanácskozáson, melyen Dr. MARCZALI HENRIK elnökölt, a szabad tanítás tárgyait Dr. GAAL JENŐ

műegyetemi tanár, szervezetét JANCSÓ BENEDEK igazgató, módszerét dr. MARCZALI HENRIK egyetemi tanár adta elő. Az egyes szakterületek közül a jogiakat Dr. TIMON ÁKOS egyetemi tanár, a természettudományiakat Dr. ZEMPLÉN GYŐZŐ egyetemi m. tanár, a közgazdaságiakat GERSTER BÉLA, a történelmet Dr. HORNYÁNSZKY GYULA egyetemi m. tanár és a társadalomtudományt Dr. FARKAS PÁL adta elő. A tanácskozás teljes szövege különben a múlt év végén külön füzetben jelent meg.

A választmány első föladata gyanánt tekintette, hogy az egyesület folyóirata minél hamarább megindulhasson. Az október hó 10-én megtartott választmányi ülés a megindulás időpontjául 1908. januárius 15-ét, szerkesztő gyanánt Dr. PALÁGYI MENYHÉRT egyetemi m. tanárt határozta meg.

A november 26-án megtartott választmányi ülés elhatározta, hogy az egyesület irányainak ismertetése és a nagy közönség tájékoztatása céljából több nyilvános előadást rendez és az előadások bevezetésére Dr. APÁTHY ISTVÁN-t és Dr. PALÁGYI MENYHÉRTet kérte föl. Dr. APÁTHY ISTVÁN december 10-én, Dr. PALÁGYI MENYHÉRT december 17-én a főváros közgyűlési termében igen nagy közönség előtt és igen nagy hatással eleget tettek e megbízásnak.

A december 17-én megtartott választmányi ülés a téli munkatervet a következőkben állapította meg:

Januárius 24-én kezdi meg az egyesület vitasorozatát a kivándorlásról és visszavándorlásról. Előadó Dr. FARKAS PÁL. Lehetőleg még januárius havában egy előadás az ethnographiai sociológiából is. Februárius havában Dr. HORNYÁNSZKY GYULA adja elő a történelmi materialismust. Az előadást vita követi. Ugyanabban a hónapban Dr. MARCZALI HENRIK két nyilvános előadásban a társadalomtudomány történelmi alapjait ismerteti. Márczius havában következnek Dr. THIERING GUSZTÁV előadásai a nemzetközi munkabékekről és Dr. SZÉCHENYI ALBERT előadása a birtokpolitikáról.

Az egyesület már december hónapban kiterjesztette a működését a vidékre is. A temesvári »Szabad Lyceum« és a »Torontálmegyei Közművelődési Kör« meghívására Dr. FARKAS PÁL titkár Nagy-Becskereken és Temesvárott összesen három előadást tartott. Mindkét városban számosan léptek be egyesületünk tagjai közé.